

T.C

AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

MALİYE ANABİLİM DALI

2021-YL-110

**KAMU BORÇLARININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE
ETKİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

HAZIRLAYAN

Zeynep SERTKAYA

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ Şansel ÖZPINAR

AYDIN-2021

T.C.

AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz bir şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

.../.../2021

İmza

Zeynep SERTKAYA

ÖZET

KAMU BORÇLARININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Zeynep SERTKAYA

Yüksek Lisans Tezi, Maliye Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Şansel ÖZPINAR

2021, XVI + 114 sayfa

Ülkelerin büyüme ve kalkınma süreçlerinde son dönemlerde sürekli artmakta olan ve kamunun olağan geliri niteliğini kazanan kamu borçlanmalarının ekonomik büyümeyi ne yönde ve hangi büyüklükte etkilediği günümüzde sıklıkla tartışılmakta olan bir konu haline dönüşmüştür. Kamu borçlarının ekonomik büyümeyle olan ilişkisi hem gelişmiş ülkeler hem de gelişmekte olan ülkeler açısından oldukça önem taşımaktadır. Gelişmekte olan ülkeler öncelikle kalkınmaya yönelik finansman sağlanması için tasarruflardaki yetersizlik sebebiyle devlet borçlanması yolunu sıklıkla tercih etmektedirler. Gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'nin de iç tasarruflarının yatırımlara finansman sağlama konusunda yetersiz gelmesi, ulaşılmak istenen ekonomik büyüme hızına erişmesine engel teşkil etmektedir.

Çalışmanın amacı Türkiye'deki kamu borçlarının ekonomik büyümeye olan etkilerinin tespit edilmesidir. Bu hususta iç ve dış kamu borçlanmalarının 2002Q3-2020Q3 döneminde ekonomik büyüme üzerindeki etkileri Vector Otoregresyon (VAR) analizi yardımıyla test edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre Türkiye'de kamu iç borçlanmalarındaki azalmalar GSYİH'da yukarı yönlü harekete sebep olurken; kamu dış borçlanmalarındaki azalmalar GSYİH'de azalmalara neden olmaktadır. Dolayısıyla Türkiye ekonomisinde kamu iç borçlanmaları ile GSYİH arasında ters yönlü; kamu dış borçlanmaları ile GSYİH arasında doğru yönlü bir ilişki den bahsetmek mümkündür. Bu hususta Türkiye ekonomisinde ekonomik anlamda büyüme ve gelişme sağlanması için kamu borçlanmalarına yönelik politikaların tespitinin iyi yapılarak en uygun politikanın belirlenmesi oldukça önem arz etmektedir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Kamu Borçları, Ekonomik Büyüme, VAR analizi, Türkiye Örneği

ABSTRACT

THE EFFECTS OF PUBLIC DEBT ON ECONOMIC GROWTH: THE CASE OF TURKEY

Zeynep SERTKAYA

MSc Thesis at Economics

Supervisor: Dr. Instructor Member Şansel ÖZPINAR

2021, XVI + 114 pages

In the growth and development processes of the countries, it has become a frequently discussed topic today, in which direction and to what extent the public borrowings, which have been increasing constantly and have become the ordinary income of the public, affect the economic growth. The relationship between public debt and economic growth is very important for both developed and developing countries. Developing countries often prefer government borrowing due to the inadequacy of savings primarily to provide financing for development. As in developing countries, the fact that Turkey's domestic savings are insufficient to finance investments prevents it from reaching the desired economic growth rate.

The aim of the study is to determine the effects of public debt on economic growth in Turkey. In this regard, the effects of domestic and foreign public borrowing on economic growth in the 2002Q3-2020Q3 period were tested with the help of Vector Autoregression (VAR) analysis. According to the results obtained, while the reductions in public domestic borrowing in Turkey cause an upward movement in GDP; Decreases in public external borrowing cause reductions in GDP. Therefore, there is an inverse direction between public domestic borrowing and GDP in the Turkish economy; It is possible to talk about a direct relationship between public external borrowing and GDP. In this regard, it is very important to determine the most appropriate policy by making a good determination of the policies for public borrowing in order to ensure economic growth and development in the Turkish economy.

KEYWORDS: Public Debt, Economic Growth, VAR analysis, Example of Turkey

ÖNSÖZ

Dünya ekonomisi için oldukça önemli bir konu arz eden kamu borçlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin VAR yöntemi ile analiz edildiği bu çalışmada, değerli fikirlerinden ve yorumlarından istifade ettiğim, her zaman olumlu yaklaşımı ve yönlendirmeleri ile desteğini sunan tez danışmanım Dr.Öğr.Üyesi Şansel ÖZPINAR'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ek olarak tez çalışmam sırasında desteklerini esirgemeyen aileme ve arkadaşlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xii
TABLolar DİZİNİ	xiii
GRAFİKLER DİZİNİ	xiv
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xv
GİRİŞ	1
1.BÖLÜM	4
1. GENEL ÇERÇEVEDE KAMU BORÇLANMALARI KAVRAMI.....	4
1.1. Kamu Borçlanması Kavramı	4
1.2. Kamu Borçlanmasının Önemi ve Nedenleri	5
1.2.1. Kamu Yatırımları ve Kalkınmanın Finansmanı Açısından Borçlanma	5
1.2.2. Bütçe Açıklarının Finanse Edilmesi Amacıyla Borçlanma.....	6
1.2.3. Olağanüstü Giderleri Finanse Etme Amacıyla Borçlanma	7
1.2.4. Maliye Politikası Aracı Olarak Borçlanma	7
1.3.Kamu Borçlarının Sınıflandırılması	8
1.3.1. Borçlanmanın Yapıldığı Kaynağa Göre Sınıflandırma	9
1.3.1.1. İç borçlanma.....	10
1.3.1.2. Dış borçlanma	10
1.3.2.Gönüllülük Esasına Göre Sınıflandırma	13
1.3.2.1.Gönüllü borçlanma	13
1.3.2.2. Zorunlu borçlanma	14

1.3.3. Vadeleri Bakımından Sınıflandırma.....	14
1.3.3.1. Kısa vadeli borçlanma	14
1.3.3.2. Uzun vadeli borçlanma.....	16
1.4. Kamunun Borçlanma Kaynakları.....	18
1.4.1. İç Borçlanma Kaynakları	18
1.4.1.1. Özel kişi ve kuruluşlar.....	19
1.4.1.2. Bankalar ve sigorta şirketleri.....	20
1.4.1.3. Merkez Bankası kaynakları.....	21
1.4.1.4.Sosyal güvenlik kuruluşları ve ekonomik kuruluşlar	22
1.4.2. Dış Borçlanma Kaynakları	22
1.4.2.1. Devletler arası borçlanma.....	22
1.4.2.2 Uluslararası kuruluşlardan borçlanma.....	23
1.4.2.3. Dış piyasalar	24
1.5. Kamu Borçlanmasına İlişkin Teorik Çerçeve	25
1.5.1. Klasik Teori.....	25
1.5.2. Neoklasik Teori.....	26
1.5.3. Keynesyen Teori	28
1.5.4. Ricardocu Eşdeğerlik Teorisi	28
2. BÖLÜM.....	30
2. EKONOMİK BÜYÜMENİN KAVRAMSAL VE KURAMSAL YÖNÜ	30
2.1. Kavramsal Çerçevede Ekonomik Büyüme.....	30
2.1.1. Ekonomik Büyümenin Tanımı	30
2.1.2. Ekonomik Büyümenin Özellikleri	31
2.1.3. Ekonomik Büyümenin Kapsamı	32
2.2. Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri	33
2.2.1. Fiziksel Sermaye	34
2.2.2. Beşerî Sermaye.....	36

2.2.3. Doğal Kaynaklar	37
2.2.4. Teknoloji	39
2.3. Ekonomik Büyümenin Türleri	40
2.4. Ekonomik Büyümenin Ölçülmesi	41
2.5. Teorik Çerçeve de Ekonomik Büyüme Kavramı İncelemesi.....	44
2.5.1. Dışsal Ekonomik Büyüme Teorileri.....	48
2.5.1.1. Harrod-Domar (Post Keynesyen) büyüme modeli.....	48
2.5.1.2. Solow-Swan (neoklasik) büyüme modeli	51
2.5.2. İçsel Büyüme Teorileri.....	52
2.5.2.1. AK modeli	53
2.5.2.2. AR-GE modeli.....	54
2.5.2.3. Beşerî sermaye modeli	55
2.5.2.4. Kamu politikası modeli	55
3. BÖLÜM.....	57
3. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE KAMU BORÇLANMALARI VE EKONOMİK BÜYÜMENİN SEYRİ	57
3.1. Türkiye’de Uygulanan Maliye Politikaları Çerçevesinde Kamu Borçlanmaları ve Ekonomik Büyümenin Seyri.....	57
3.1.1. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Kamu Borçlanmaları ve Ekonomik Büyüme.....	57
3.1.2. Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Kamu Borçlanmaları ve Ekonomik Büyüme... ..	59
3.1.2.1. 1980 öncesi dönemde kamu borçlanmaları ve ekonomik büyüme	59
3.1.2.2. 1980-2002 yılları arasında kamu borçlanmaları ve ekonomik büyüme	63
3.1.2.3. 2000 ve sonrası kamu borçlanmaları ve ekonomik büyümenin seyri	69
3.2. Kamu Borçları Kapsamında Uluslararası Para Fonu ve Türkiye İlişkilerinin Değerlendirilmesi.....	78
3.3. Dünya Ekonomilerinde Kamu Borçlanmalarına İlişkin Genel Değerlendirme	79
4. BÖLÜM.....	82
4. TÜRKİYE’DE KAMU BORÇLANMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN AMPİRİK ANALİZİ.....	82

4.1. Teorik İnceleme.....	82
4.2. Literatür Taraması	84
4.3. Türkiye’de Kamu Borçlanması ve Ekonomik Büyümenin Ampirik Analizi.....	87
4.3.1. Yöntemin ve Değişkenlerin Tanımlanması.....	87
4.3.2. Ampirik Bulgular	90
4.3.3. Model Doğrulama Testleri	94
4.3.4. Varyans Ayrıştırması ve Etki-Tepki Fonksiyonu Sonuçları	96
5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	99
6. KAYNAKÇA	102
ÖZGEÇMİŞ	114

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1.: Kamu Borçlarının Sınıflandırılması.....	9
Şekil 1.2.: Uluslararası Finansal Kuruluşlar.....	24
Şekil 2.1.: Üretim Olanakları Eğrisi.....	33
Şekil 2.2.: Doğal Kaynakların Sınıflandırılması.....	38
Şekil 2.3.: GSYİH Ölçüm Yöntemleri.....	43
Şekil 2.4.: Dışsal ve İçsel Büyüme Modelleri.....	47
Şekil 4.1.: VAR Modelinin Karakteristik Ters Kökleri.....	94
Şekil 4.2.: Etki-Tepki Analizi Sonuçları.....	97

TABLolar DİZİNİ

Tablo 2.1.: Temel Çerçevde Ekonomik Büyüme Teorileri.....	45
Tablo 3.1.: 1990-2000 Yılları Arasında Borç Servisi (Milyon TL)	67
Tablo 3.2.: IMF ile Yapılan Stand-by Anlaşmaları.....	78
Tablo 3.3.: Dünya Ekonomilerinde Toplam Kamu Borçlarının GSYH'ye Oranı.....	80
Tablo 4.1.: Analizde Kullanılan Değişkenler.....	90
Tablo 4.2.: ADF Birim Kök ve PP Testi Sonuçları.....	91
Tablo 4.3.: Tahmin Edilen Var Modelinde Uygun Gecikme Uzunluğu.....	92
Tablo. 4.4.: Granger Nedensellik Analizi Sonuçları.....	93
Tablo 4.5.: LM İstatistiği Test Sonuçları.....	95
Tablo 4.6.: Değişen Varyans Sonuçları.....	95
Tablo 4.7.: Varyans Analizi Sonuçları.....	96

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 3.1.: 1990-2000 Yılları Arasında Türkiye’de Dış Kamu Borcu.....	65
Grafik 3.2.: 1990-2000 Yılları Arasında İç Kamu Borçları.....	66
Grafik 3.3.: Türkiye’de 1990-2000 Dönemindeki Ekonomik Büyüme Oranları (%).....	68
Grafik 3.4.: 2000-2020 Döneminde Brüt ve Net Kamu Borç Stoku (Milyar TL)	71
Grafik 3.5.: Kamunun İç ve Dış Borç Stokları (Milyar TL)	72
Grafik 3.6.: 2000-2020 Yılları arasında Türkiye’nin İç Borç Servisi (Milyon TL)	73
Grafik 3.7.: 2000-2020 Yılları Arasında Türkiye’nin Dış Borç Servisi (Milyon TL)	74
Grafik 3.8.: 2001-2020 Yılları Arasındaki AB Tanımlı Kamu Borç Stoku / GSYH Oranları....	76
Grafik 3.9.: Türkiye’de 2000-2020 Döneminde Gerçekleşen Ekonomik Büyüme Oranları.....	77

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADF	: Augmented Dickey Fuller
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AIC	: Akaike Bilgi Kriteri
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
HM	: Hazine Müsteşarlığı
HQ	: Hannan Quinn
IMF	: Uluslararası Para Fonu
MB	: Merkez Bankası
OAPEC	: Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
PP	: Phillips-Perron
SC	: Schwarz
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TÇSV	: Türkiye Çevre Sorunları Vakfı
TL	: Türk Lirası
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UN	: Birleşmiş Milletler
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
VAR	: Vector Otoregresif

GİRİŞ

Modern devlet perspektifinde toplumun sürekli olarak artmakta olan ihtiyaçlarının karşılanması için devletin daha fazla harcama yapması gerekmektedir. Kamu harcamaları genellikle vergiler, harçlar, resimler, parafiskal gelirler, mülk ve işletme gelirleri, cezalar gibi olağan kamu gelirleri ile karşılanmaktadır. Ancak devlet, büyük altyapı yatırımları, savaş, kalkınma finansmanı, doğal afetler, ekonomik krizler, bütçe açıkları ve her geçen gün artan olağan kamu harcamaları gibi nedenlerle kamu kesimi açığı ile karşı karşıya kalmakta ve bu durumun üstesinden gelmek için borçlanmaya başvurmaktadır. Borçlanma, belirli bir süre sonra geri ödenmek üzere para ve benzeri değerlerin alınmasıdır.

Kamu borçlanması kamu maliyesi içinde yer alan en klasik aynı zamanda önemli konuların başında gelmektedir. Devlet borçlanması olarak da ifade edilebilen kamu borçlanması, devlet veya diğer kamu kurumları tarafından alınan borçları ifade etmektedir. Kamu borcu, kamu harcamalarının ne kadarının vergi yerine borçlanma yoluyla finanse edildiğini gösteren, yerel ve merkezi yönetimlerin borç toplamını ifade etmektedir.

Devlet borçlanması, tahviller, hazine bonoları, ticari bankalardan alınan krediler ve Merkez Bankası'ndan kredili mevduat hesapları gibi çeşitli enstrümanlar aracılığıyla sağlanmaktadır. Devlet, kamu harcamalarını yapabilmek için ihtiyaç duyduğu kaynakların büyük kısmını vergilerden sağlarken, kamu borçlanmaları, gelir ve harcama arasındaki kaynak boşluğunu doldurmaktadır. Kamu borçlanması için kaynaklar iç piyasadan sağlanabileceği gibi dış piyasadan da sağlanabilmektedir. Kamunun sağladığı bu kaynakları etkin bir biçimde, verimli alanlarda değerlendirmesiyle ekonomik büyüme başta olmak üzere makroekonomik göstergelerde gelişmeler yaşanmaktadır.

Ekonomik büyüme, 'bir ülke tarafından üretilen toplam çıktıdaki (mal veya hizmet) artış' olarak tanımlanmaktadır. Bir ekonominin bir dönemden diğerine mal ve hizmet üretme kapasitesindeki artıştır. Ekonomik büyüme aynı zamanda ülke ekonomisinin uluslararası ekonomideki etkinliğinin daha da arttığını göstermektedir. Ekonomik büyüme, milli gelir birikiminin payındaki artışı içermektedir. Ülkelerin ekonomik büyümesi, uzun vadede, nüfusa giderek daha çeşitli ekonomik faydalar sağlama, ilerici teknolojilere dayalı fırsatları artırma ve ihtiyaç duyduğu kurumsal ve ideolojik mekanizmalar sağlama yeteneğini artırmasına izin vermektedir.

Ekonomik büyüme, gelişmiş veya gelişmekte olan tüm ülkeler açısından önemli olan bir konudur. Ancak gelişmiş ülkeler ekonomik büyümeye, diğer bir deyişle reel GSYİH'nin yıllar içindeki değişimine büyük önem verirken, gelişmekte olan ülkeler ekonomik büyüme kavramından ziyade ekonomik kalkınma kavramına önem vermektedir. Ekonomik kalkınma, ekonomik büyümeyi içeren bir kavram olmasının yanı sıra, toplumdaki gelir dengesizliklerinin azaltılması, işsizliğin azaltılması, ekonomik ve sosyal kurumların modernize edilmesi gibi ekonomik, sosyal ve politik alanları da içermektedir.

Ekonomik büyüme ve kalkınmayı sağlamak gelişmekte olan her ülkenin ekonomik hedeflerindedir. Gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerde toplumun gelirinin düşüklüğü nedeniyle oluşan tasarruf açıkları ve yetersiz sermaye birikimi ekonomik büyüme ve kalkınmayı engelleyen en büyük nedenlerdir. Bu sebeple sözü edilen ülkelerde bireysel tasarruf ve yatırımların eksikliği nedeniyle kalkınmanın sağlanmasına destek olacak yatırımların devlet tarafından yapılması oldukça önem arz etmektedir. Dolayısıyla devletlerin kamu yatırımlarını uygulamak ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlayabilmek için finansman ihtiyacını iç veya dış kaynaklardan borçlanma yoluyla karşılaması gerekmektedir. Böylelikle ülkeler yatırım fırsatlarını genişleterek hızlı ekonomik gelişme ve kalkınmayı hedeflemektedirler.

Borçlanmanın ekonomik etkileri çok yönlü olup borçlanma yoluyla sağlanan kaynağın hangi alanlarda ve ne şekilde değerlendirildiğine bağlı olarak ekonomik etkileri farklılaşmaktadır. Bununla birlikte kamu borçlanmasının yapıldığı kaynağa göre, ekonomik büyüme üzerinde farklı sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Bu hususta borçlanmanın yapılacağı kaynağın tespiti oldukça önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kamunun borçlanma yoluyla sağladığı kaynakları üretim ve istihdam artışı sağlayacak alanlara yönlendirmesiyle ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkilere sebep olabilmektedir. Bununla birlikte sağlanan kaynağın kullanılmaması ya da verimsiz alanlarda kullanımıyla ekonomik büyüme performansında azalmalar hatta ekonomik daralmalar meydana gelebilmektedir.

Çalışmanın amacı, Türkiye ekonomisi açısından kamu borçlanmalarının ekonomik büyüme performansındaki etkilerinin tespit edilmesidir. Bu hususta iç ve dış kamu borçlarının 2002Q3-2020Q3 döneminde ekonomik büyüme üzerindeki etkileri Vector Otoregresyon (VAR) analizi yardımıyla test edilmekte ve değerlendirilmektedir.

Çalışmanın planı şu şekildedir: Birinci bölümde kamu borçlanması kavramsal çerçevede ele alınmış ve kamu borçlanmasına ilişkin kuramsal çerçeveye değinilmiştir; ikinci bölümde kavramsal ve kuramsal çerçevede ekonomik büyüme kavramı ele alınmıştır; üçüncü bölüm, Türkiye’de kamu borçlanması ve ekonomik büyümenin Osmanlı Devleti’nden günümüze kadar olan sürecin gelişimi üzerinedir; dördüncü ve son bölümde ise teorik çerçeve, literatür taraması, ampirik olarak gerçekleştirilen çalışmaya ilişkin veriler ve sonuçlar sunulmuştur. Çalışmanın önemi bakımından, Türkiye’de kamu borçlanmalarının ekonomik büyüme üzerine etkileri analiz edilmiş ve sonuçlara ilişkin gerekli değerlendirmelerde bulunulmuştur.

1.BÖLÜM

1. GENEL ÇERÇEVEDE KAMU BORÇLANMALARI KAVRAMI

1.1. Kamu Borçlanması Kavramı

Kamu borçlanması kamu maliyesi içinde yer alan en önemli konulardan biridir (Andel, 1984: 1). Kamu borçlanması, devlete kaynak sağlayan hak sahiplerine devletin anapara ve faizi belirli bir takvime göre belirlenmiş, geri ödemesine ilişkin yasal yükümlülüğünü ifade etmektedir. İktisat literatüründe devlet borçlanması olarak geçen kamu borçlanması, devlet veya diğer kamu kurumları tarafından alınan borçları ifade etmektedir. Kamu borcu, kamu harcamalarının ne kadarının vergi yerine borçlanma yoluyla finanse edildiğini gösteren, yerel ve merkezi yönetimlerin borç toplamını ifade etmektedir (Makau, 2008).

Ülkeler ekonomik gelişmeyi sağlamak veya kalkınabilmek adına yaptıkları yatırımlarda giderlerini finanse edebilmek için yeterli düzeyde gelire gereksinim duymaktadır. Bu gereksinimlerini karşılayabilmek için iç ve dış kaynaklara yönelmekte ve borçlanma yoluyla bu ihtiyaçlarını karşılayabilmektedirler (Erataş ve Nur, 2013: 1). Devlet borçlanması, tahviller, hazine bonoları, ticari bankalardan alınan krediler ve Merkez Bankası'ndan kredili mevduat hesapları gibi çeşitli enstrümanlar aracılığıyla sağlanmaktadır (Matiti, 2013: 2).

Devlet, kamu harcamalarını yapabilmek için ihtiyaç duyduğu kaynakları vergiler ve benzeri gelirler yoluyla sağlarken, kamu borçlanmaları, gelir ve harcama arasındaki kaynak boşluğunu doldurmaktadır. Kamu borçlanması için kaynaklar iç piyasadan sağlanabileceği gibi dış piyasadan da sağlanabilmektedir. Ancak, iç piyasaların borçlanabilmek için yeterli kaynak birikimine sahip olmadığı durumlarda, kaynak açığı için finansmanın büyük kısmını dış kaynaklar sağlamaktadır (Charan, 1999).

Klein (1994) ve Ariyo (1997), yerel ekonomide sermaye birikimi açığını kapatabilmek için dış kaynaklara başvurmanın borcun artmasına neden olan temel bir faktör olduğunu belirtmişlerdir. Faiz ödemesi ve cari açık ne kadar yüksekse, borç yükü de o kadar yüksek olmaktadır. Borç kaynaklı finansman, bir ülkenin gelecekteki kaynaklarının bugünden kullanılması anlamına gelmektedir. Kamusal gereksinimleri karşılamak için sürekli borçlanmaya başvuran bir ülkenin borç yükü de sürekli olarak artacağından, borç servisi kapasitesinin de artması gerekmektedir. Borç dışı kaynaklar ise, hükümet üzerinde sabit veya zorunlu hizmet yükümlülükleri olmaksızın fon akışını temsil etmektedir. Ancak bu tür

kaynakların büyüklüğü ve düzenliliği, yabancı yatırımcıların alıcı ülkedeki yatırım ortamını algılamasına bağlıdır.

1.2. Kamu Borçlanmasının Nedenleri

Kamu borcunun nedenleri birçok yönden ele alınabilmektedir. Kamu borcunun en sık karşılaşılan nedenleri arasında refah seviyesi düşük sosyal gruplar için sosyal güvenliğin garantörü olarak devletin rolüne ilişkin nedenler yer almaktadır. Sosyal beklentilere ve aynı zamanda güçlü iddia gruplarının baskısına bir yanıt olan aşırı gelişmiş sosyal politika, devletin geniş ekonomik rolü, birçok ülkede insan gücünün yönetilememesi ve işsizlik sorununun çözülememesi gerçeğinde kendini göstermektedir. Bu doğrultuda kamu borçlanmasının nedenleri modern ekonomi mekanizmasının verimsizliği, siyasi dönüşümle ilgili maliyetler, doğal afetler gibi bireysel, özel veya arızı nitelikteki nedenler olmaktadır (Szybowski, 2018: 61).

Kamu borçlanmasının sebepleri her ülkenin kendi iç dinamiği ve içinde yer aldığı siyasi ve iktisadi koşullar çerçevesinde şekillenmektedir. Kamu borçlanmasının temel nedenleri alt başlıklar halinde incelenmektedir.

1.2.1. Kamu Yatırımları ve Kalkınmanın Finansmanı Açısından Borçlanma

Gelişmekte olan her ülkenin ekonomik hedeflerinden biri ekonomik kalkınmayı sağlamaktır. Gelişmiş ülke ekonomilerinde ise esas olan iktisadi dengeyi sağlamak ve korumak olmaktadır. Gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerde toplumun gelirinin düşüklüğü nedeniyle oluşan tasarruf açıkları ve yetersiz sermaye birikimi ekonomik büyüme ve kalkınmayı engelleyen en büyük nedenlerdir. Bu sebeple sözü edilen ülkelerde bireysel tasarruf ve yatırımların eksikliği nedeniyle kalkınmanın sağlanmasına destek olacak yatırımların devlet tarafından yapılması oldukça önem arz etmektedir (Tural, 1996: 15). Bu sebeple devletlerin kamu yatırımlarını gerçekleştirmek ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlayabilmek için finansman ihtiyacını iç veya dış kaynaklardan borçlanma yoluyla karşılaması gerekmektedir. Böylelikle ülkeler yatırım fırsatlarını genişleterek hızlı ekonomik gelişme ve kalkınmayı hedeflemektedirler.

Kalkınmanın sağlanabilmesi için sunulması gerekli olan birtakım hizmetler bulunmaktadır. Bunlar maliyet unsurunun fazla olduğu sağlık, eğitim, teknoloji ulaşım ve altyapı hizmetleridir. Gelişmekte olan ülkelerde tasarrufların azlığı nedeniyle bu hizmetlerin

finansmanı için vergiler yetersiz olmaktadır. Bu sebeple devletler borçlanma yoluna başvurmuşlardır. Sözü edilen hizmetlerin sağlanmasında yurt içindeki tasarrufların yeterli olmamasından kaynaklı olarak finansman genellikle dış kaynaklardan sağlanmaktadır (Ulusoy, 2007: 296-299).

Borçlanmayla sağlanan gelirlerin hangi alanda nasıl değerlendirildiği de oldukça önemli bir husustur. Borçlanma yoluyla elde edilmiş olan gelirin özünü geçici bir süreliğine vazgeçilen vergi gelirleri oluşturmaktadır. Sağlanan bu kaynakların uzun vadede yeni vergi oluşturması veya vergi oranlarında artışa sebebiyet vermesi olasıdır. Bu sebeple alınan kamu borçlarının etkin ve verimli alanlarda kullanımıyla istihdam artışı ve ekonomik büyüme sağlanması yoluyla uzun vadede borcun ödenmesinde kamuya destek olunacağı gibi uzun süreli olmasa da toplumun vergi yükü hafifletilebilmektedir. İlâveten yeni vergi konulması durumunda ortaya çıkacak olan birtakım toplumsal tepkilerin de önüne geçilmiş olmaktadır (Doğanalp, 2015: 183).

1.2.2. Bütçe Açıklarının Finanse Edilmesi Amacıyla Borçlanma

Ülkelerin bütçelerindeki gelir ve giderleri arasında dengenin sağlanamadığı durumlarda devletler gelir gider dengesini sağlayabilmek için borçlanma yoluna başvurabilmektedir (Şen vd., 2007: 4).

Kamunun üstlendiği sorumluluklarını gerçekleştirirken sürekli olarak harcama yapmak durumunda olması ve gelirlerinin yılın bazı dönemlerinde artıp bazı dönemlerinde azalmasından kaynaklı olarak gelir ve gider dengesi zaman bakımından hep uyum içinde olamamaktadır. Vergi gelirlerinin arttığı zamanlarda kamu harcamalarını artırıp azaldığı dönemlerde kamu harcamalarının kısılması gibi bir durum söz konusu olamayacağı için bütçede denkliğin sağlanabilmesi amacıyla hazine vasıtasıyla kısa süreli borçlanma yoluna gidilmektedir (Herekman, 1988: 22).

Genel çerçevede değerlendirildiğinde bütçe açığı oluşmasına kamunun sosyal refahı sağlamak adına yapmak zorunda olduğu eğitim sağlık harcamaları, baraj, yol köprü, fabrika ve benzeri tesisler gibi alt ve üst yapı harcamaları sebep olmaktadır. Bunların dışında günümüzde tüm ülkelere yayılan sanayileşme hareketlerinin sebep olduğu şehirleşme, nüfustaki artışlar, sübvansiyonlar ve benzeri faktörler kamunun harcamalarını artırmasına ve dolayısıyla bütçenin açık vermesine yol açmaktadır (Erdem, vd., 2012: 41-43).

Bütçe açıklarının bir diğer nedeni ise hükümetin siyasal sebepler dolayısıyla gerçeği yansıtmayan bir biçimde bütçeyi planlamasının yanında, devletin planladığı büyüme oranlarının gerçekleşebilmesi için yapılan yatırım giderlerinin devamlılığını sağlamak için kamu finansman açığı oluşumu başka bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Doğruyol, 2012: 151-153).

1.2.3. Olağüstü Giderleri Finanse Etme Amacıyla Borçlanma

Devletler bütçelerini hazırlarken gelecek mali yıldaki harcamalar ve gelirlerin tahminini gerçekleştirirler. Olağüstü giderler bütçenin tahmini yapılırken hesaba katılmayan, tahmin edilemeyen, genellikle etkisinin uzun yıllar hissedildiği ve düzenli bir biçimde tekrarının yapılmadığı giderlerdir (Tosunoğlu vd, 2012: 12).

Doğal afetler, savaşlar gibi olağüstü koşullarda kamunun harcamaları artmakta ve bu harcamaları devletin olağan gelirleri karşılayamamaktadır. Sözü edilen harcamaları finanse edebilmek için devletin sınırlı bir zamanda olağan gelirlerini artırma olanağı bulunmamaktadır. Çünkü vergi yasalarının değişimi ya da yeni vergi kanunu çıkarılması oldukça zaman almakla birlikte vergi yükünün artması sosyal tepkilere yol açabilmektedir. Dolayısıyla devlet borçlanma yoluna giderek olağüstü harcamalarının finansmanını borçlanmayla sağlamaktadır (Edizdoğan, vd., 2015: 487).

Olağüstü koşullarda ülke ekonomileri harcamalarını karşılayabilecek düzeyde gelir ve tasarruf sahibi olmamasından kaynaklı olarak genelde iç kaynaklardan ziyade dış kaynaklara başvurmaktadır (İnce, 1996: 35). Ekonomik buhran dönemlerinde de devletler borçlanma yoluna gidebilmektedir. Vergi gelirlerinde azalmanın olduğu zamanlarda devlet bankalar vasıtasıyla finansman ihtiyacını karşılamaktadır (Eker ve Bülbül, 2016: 333-334).

1.2.4. Maliye Politikası Aracı Olarak Borçlanma

Devletin mali araçlarını kullanmasıyla ekonomiye yön vermeye çalışmasına maliye politikası denilmektedir. Maliye politikasının kamu harcamaları politikası, vergi politikası ve borçlanma politikası olmak üzere üç ana politikası mevcuttur. Devlet bu araçlar vasıtasıyla iktisadi istikrar sağlanması, büyümenin ve kalkınmanın sağlanması, gelir dağılımında adaletin sağlanması ve servet eşitsizliğinin önüne geçilmesi gibi birtakım temel iktisadi hedeflere ulaşmayı istemektedir. Bu hedefler haricinde bölgeler arası eşitliğin sağlanması, iş gücünde

verimlilik artışı ve ihracat artışı gibi hedefler için de maliye politikası araçlarından yararlanılmaktadır (Gürdal vd., 2015: 16).

Borçlanma kamunun ekonomiye müdahale etmesine olanak sağlayan bir politika aracı olduğundan konjonktürel dalgalanmaların mevcut olduğu koşullarda bir maliye politikası aracı olarak kullanılabilir. Bu durumda borçlanma enflasyon ve durgunlukla mücadele etmek, birtakım finansal hedefleri gerçekleştirmek, adil gelir dağılımını ve büyümeyi sağlamak ve benzeri makroekonomik hedeflere ulaşılabilmesi amacıyla kullanılmaktadır (Yıldırım, 2008: 8).

Fiyatlar genel seviyesinin talepteki artışlar nedeniyle yükseldiği ve arzın talebe yanıt veremediği enflasyon dönemlerinde kamu, kurumlar ve bireylere tahvil satma yoluyla toplumdaki tasarrufların transferini devlete yönlendirerek alım güçlerini ve akabinde öz tüketim ve yatırım harcamalarını kısarak sözü edilen duruma müdahalede bulunmaktadır. İç borçlanma yoluyla kamunun elde ettiği gelirlerin ödemesi uzun vadede gerçekleştirilmeli ve tüketim teşvikine sebep olmayacak sektörlerle harcanması gerekmektedir. Aksi durumda yapılan borçlanma emisyonu zemin hazırlayacak ve enflasyonun yükselmesine sebep olacaktır (Tokatlıoğlu ve Selen, 2017: 39).

1.3. Kamu Borçlarının Sınıflandırılması

Kamu borcu, alacaklının niteliğine, menşei veya ikametgahına bakılmaksızın merkezi veya yerel yönetim olmak üzere tüm devlet makamları veya kamu kurumları tarafından ödünç alınan tüm paraları içermektedir. Bununla birlikte kamu borçlarını şu şekilde bir sınıflandırmaya tabi tutmak mümkündür (Caruntu, 2013: 32):

1. Vadesine göre: kısa vadeli borç (dalgalı) ve orta ve uzun vadeli borç (konsolide);
2. Borçlanan ülkenin alacaklı ilişkisine bağlı olarak: iç kamu borcu ve dış kamu borcu;
3. Alacaklının iradesine göre: gönüllü ve zorunlu borçlanma;
4. Alacaklıların niteliğine göre: brüt borç ve net borç;
5. Garanti açısından: devlet tarafından garanti edilen kamu borcu ve özel kamu borç

Şekil 1.1. Kamu Borçlarının Sınıflandırılması

Kaynak: Erdem, 2015: 21

Kamu borçları genel olarak kaynağına, borç verenin gönüllülük durumuna ve borçların vadelerine göre üç ana grupta incelemektedir (Erdem, 2015: 21). Bu sınıflandırma yukarıda Şekil 1.1’de gösterilmektedir. Ele alınan bu gruplandırmaların bütününde kamu borcu, bir ülkenin kalkınmasına yönelik hükümet politikasının koordinatlarını belirlemede önemli bir faktör olmaya devam etmektedir. Farklı sınıflandırma kriterlerine göre raporlama, yukarıda sıralanan tüm tiplere uygun bir yapıyı özetlemektedir. Bu nedenle ister mahalli ister devlet borcu ister kısa vadeli, orta ve uzun vadeli vb. borç analiz edilsin, hepsi iç kamu borcu ve dış kamu borcu olarak iki önemli bileşene göre ayrılabilir (Caruntu, 2013: 32).

1.3.1. Borçlanmanın Yapıldığı Kaynağa Göre Sınıflandırma

Kamu borçlanmasının sağlandığı kaynağa göre sınıflandırılması yapılırken iç ve dış borç olarak iki çeşit borçlanma türüyle karşılaşmaktadır. Bu ayrım borçlanmanın yapıldığı piyasa ve bireylerin uyuşuğu, borçlanma yoluyla elde edilen paranın cinsi gibi ölçütler kullanılarak yapılmaktadır. İç borç, ulusal sınırlar içerisinde iç piyasadan temin edilen, ulusal para birimi üzerinden borçlanmanın yapıldığı borç türü iken; dış borç, yabancı para birimi türünden alınan yurt dışından ihraç edilen borç türü olmaktadır (Doğruyol, 2010: 123- 124).

1.3.1.1. İç borçlanma

İç borçlanma genel bir ifadeyle devlet bütçesinde yer alan hizmetleri finanse edebilmek için yurt içindeki tasarruflardan elde edilen, borçlanıldığı ve ödendiği takdirde de ülke milli geliri üzerinde bir artma ya da azalma durumu meydana getirmeyen devlet borcu olarak ifade etmek mümkündür. Ayrıca iç kamu borcu, kamunun yerel sınırlar içindeki birey ve kurumlara ülke para birimi olarak borçlanmasıdır ve sözü edilen borçlanma biçimi devlet ve özel sektör arasında bulunan alım gücünün değişimini öngörmektedir (Oskay, 2004: 19).

İç kamu borcu, kamunun ya da borçlanabilme yetkisi ile donatmış olduğu biriminin ulusal sınırlar içindeki kurum veya kişilerden kendi para cinsinden borç almasıdır. Sözü edilen devlet kurumları; sigorta şirketleri, devlet bankaları, sosyal güvenlik kurumları, Merkez Bankası gibi iktisadi birimler olmaktadır (Gök, 2003: 119). İç borcun yapılmasının sebepleri ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte en genel biçimde aşağıdaki gibi sıralanması mümkündür (Erdem vd., 2012: 195):

- Kamunun gelir ve harcamaları arasındaki zamanlamadan kaynaklanan dengesizlikler,
- Ödenemeyen iç borçların itfa edilmesi için tekrar borçlanması,
- İktisadi dengesizliklerin çözümlenmesi,
- Vergi oranlarında değişiklik yapılması durumunda yaşanan güçlükler,
- Vadesi dolan borçların ödenme imkânının bulunmamasıdır.

Ekonomik açıdan çeşitli olumsuzluklarla karşı karşıya kalmamak için kamunun iç borçlanma yapılmadan önce ülke ekonomisinin analizini iyi bir şekilde gerçekleştirmesi gerekmektedir. Bu koşullar çerçevesinde yapılmış olan iç kamu borcu hem iktisadi dengenin korunması hem de kalkınmaya hız kazandırmak için oldukça önemli bir araç olmaktadır (Erdem, 2015: 43).

1.3.1.2. Dış borçlanma

Kamu kaynak ihtiyacını giderme konusunda iç piyasa tasarruflarının yetersiz olması durumunda dış piyasalardan borçlanma yoluna başvurmaktadır. Devletlerin varlıklarını sürdürmek ve yeniliklere uyum sağlayabilmek adına gereken yatırımları ve çeşitli projeleri

hayata geçirmeleri gerekmektedir. Bu hususta az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kalkınmanın sağlanabilmesi ve hedeflenen büyümeye ulaşılabilmesi için devlet etkin bir rol üstlenmektedir. Gerek iç tasarruflardaki gerekse büyük projeleri hayata geçirme konusunda özel sektördeki yetersizlik kaynak arayışında olan devleti dış borçlanma yolunu tercih etmek durumunda bırakmaktadır (Şanlı ve Aksöz, 2014: 84).

Dış borç genel bir ifadeyle bir ülkenin yabancı bir ülkeden belirlenen vadede faiziyle beraber ödemesinin yapılması şartıyla temin etmiş olduğu kaynak olarak açıklanmaktadır. Dış borçlanma döviz cinsinden yapıldığı için borçlanmanın yapıldığı zaman ülkeye kaynak girişi yapıldığından dolayı olumlu bir etkiye sebep olurken, borç ödemelerini yapıldığı sürede ödemeyi gerçekleştiren ülke adına olumsuzluk teşkil etmektedir (Ulusoy, 2017: 61).

Devletlerin kendi bünyelerindeki borç yönetimi birimleri tarafından yabancı kaynaklardan tahsis edilen ve milli gelirden bir artış veya azalışa sebebiyet veren belli bir plan çerçevesinde ödemesinin yapılacağına garanti edildiği, mali sorumluluklar ya da gelirler dış borç olarak ifade edilmektedir (İnce, 1999: 86-87).

Devletler çeşitli sebeplerden dolayı dış borçlanmayı tercih etmektedir. Genelde ulusal para birimiyle yapılan iç borçlanma ülkedeki fon dağılımında değişikliğe sebep olurken dış borçlanma devletlerin ilave fon temin etmesine olanak tanımaktadır. Dış borçlanma yoluna başvuran ülkeler borcun vadesi geldiğinde sözü edilen borcu ödeyebilmek adına yabancı paraları basma yetkileri olmadığından tekrardan dış borçlanma yapmak durumunda kalmaktadırlar. Cari açık veren devletler için de söz konusu durum geçerliliğini korumaktadır. Bu hususta döviz fazlasının olmadığı ülkelerde dış borçlanma sürekli olarak kendini tekrarlamak suretiyle varlığını devam ettirmektedir (Margolin, 2007: 30-36).

Devletleri dış borçlanma yoluna yönlendiren sebepleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Şeker, 2006: 195):

- Kamunun iç piyasadan borçlanabilme imkânının olmaması ya da kısıtlı olması,
- Ödemeler dengesindeki ve dış ticaretteki açıkların kapatılması,
- Kalkınmanın sağlanması için gereken yatırımların finanse edilebilmesi,
- Tekrarlayan bütçe açıklarının kapatılması,

- Savunma harcamalarının finansmanının sağlanması,
- Ekonomik dengenin sağlanması ve muhafaza edilmesi,
- Kamunun belirlenen yatırımlara tasarrufları yönlendirme isteği,
- Olağandışı harcamaların finansmanı,
- Milli paranın değerinin muhafaza edilmesi için döviz rezervinin bulunmaması,
- Vadesi gelmiş olan kamu borçlarının ödemesinin yapılmasıdır.

Artus (2003: 1018-19), döviz cinsinden borçlanma yapılmasının sebeplerini iki temel gruba ayırmaktadır. Bunlar borçlanmanın nedenlerini mikro temellerde açıklayanlar ve gelişmekte olan ülkelerde izlenen makro politikalar çerçevesinde açıklayanlar olmaktadır. Dış borçlanmanın mikro sebepler dolayısıyla yapıldığını savunan yazarlara göre döviz cinsinden borçlanmanın nedenleri şu şekilde özetlenebilmektedir:

- Mali anlamda yetersiz olan kurumlar yetersizliklerini belli etmemek, piyasaları mali anlamda güçlü oldukları konusunda ikna edebilmek ve bu doğrultuda borçlanmanın maliyetinin minimum seviyede olması için döviz cinsinden borçlanma yapmaktadırlar (Jeanne, 2000: 719-27).
- Yurtiçi finans piyasaları yeteri kadar gelişim kaydetmemişse, uluslararası piyasadaki likidite daraldığında ulusal piyasa bu durumdan olumsuz yönde etkilenmektedir. Bu durum dış piyasalardan kaynak bulmayı zorlaştırırsa da yabancı para cinsinden borçlanmanın artışına sebep olabilmektedir (Caballero ve Krishnamurthy, 2000: 1-10).
- Devletin uyguladığı para politikasında aksaklıklar olduğu, sürdürülebilir bir politika olmadığı görüşü devalüasyon beklentisini beraberinde getirmektedir. Bu husus yurtiçindeki faiz oranları üzerinde artırıcı bir etki göstererek döviz cinsinden borçlanma yapılmasını daha elverişli duruma getirmektedir (Jeanne, 2003: 6-11).

Dış borçlanmanın yapılmasının nedenlerini makro politikalar çerçevesinde açıklayan ikinci grup yazarlara göre borçlanmanın sebepleri şunlardır:

- Ulusal finans piyasalarının yeteri düzeyde gelişim gösterememesinden kaynaklı olarak dış kaynaklardan uzun vadeli borçlanmanın daha avantajlı olmasıdır (Caballero ve Krishnamurthy, 2004: 104-27).
- Borcun alınacağı kesimlerde ulusal parada değer kaybının olacağı düşüncesi sözü edilen kesimin milli para cinsinden yatırım yapmalarını engellemektedir. Dolayısıyla döviz cinsinden borçlanma yoluna yönelmektedirler (Calvo ve Guidotti, 1990: 52-82).
- Kimi ülkeler ulusal paradaki değer kaybını önlemek için dış borçlanmayı tercih etmektedirler (Bohn, 1990: 273-92).

İç ve dış borç arasında bulunan en ciddi ayrımlardan biri farklı ekonomik etkilere yol açmasıdır. Kamu kesimi iç borçlanma yoluyla kaynak aktarımını özel kesimden kamu kesimine doğru yapmaktadır. Bu aktarım borçlanmanın yapıldığı kaynağa ve ödemenin vadesine göre çeşitli sonuçlar doğurmaktadır (Tural, 1996: 38).

1.3.2. Gönüllülük Esasına Göre Sınıflandırma

Borçlanmanın alınış biçimlerine göre yapılan sınıflandırmasında borç alınırken cebriğin geçerli olup olmadığına yani borç verenin gönüllülük durumuna bakılmaktadır. Bu çerçevede kamu borçları gönüllü ve zorunlu olarak iki gruba ayrılmaktadır.

1.3.2.1. Gönüllü borçlanma

Gönüllü borçlanma toplumun elinde bulunan tasarrufları kendi rızaları doğrultusunda kamuya borç olarak vermeleri durumudur. Borçlanmanın taraflarından biri bireyler, kurumlar, çeşitli kuruluşlar, yabancı uluslar ya da birden çok ulusun söz sahibi olduğu uluslararası kuruluşlar olabilmektedir. Borçlanmaya ilişkin birtakım şartların devlet tarafından belirlenmesi borçların gönüllülük özelliğini değiştirmemektedir. Borçlanmanın yapılacağı taraf tasarruflarını borç olarak verme veya vermeme konusunda kendi iradeleri doğrultusunda davranış sergileyebilmektedir (Sugözü, 2010: 32).

Gönüllü ya da başka bir ifadeyle isteğe dayalı borçlanma çeşidinde borçlanmanın koşulları kamu tarafından belirtilmektedir. Bu yönüyle içerisinde zorunluluk esası az olmakla birlikte mevcuttur. Devletin ihracı yapılan tahvillerinin istenen düzeyde satılmadığı durumlarda kamu cebri yöntemlere başvuru yapabilmekte, bu yönüde başvuru

yapabileceğini belirterek tahvil satışlarını birtakım baskılar çerçevesinde hızlandırabilmektedir. İçeriğinde zorlama ve soyut cebirlik barındırmasına karşın gönüllü olarak ifade edilen yarı cebri niteliğindeki borçlanma, günümüz koşullarında en sık kullanılan borçlanma çeşidi olmaktadır (Çataloluk, 2019: 247).

1.3.2.2. Zorunlu borçlanma

Zorunlu borçlanma kamunun ihracını yaptığı belli tutardaki borç senetlerini topluma cebri bir biçimde ya da başka bir deyişle zorlama yoluyla satışını yaptığı borçlanma biçimidir. Söz konusu borçlanma yoluna kamu genellikle doğal afet, savaş, kriz ve benzeri olağan dışı bir durumla karşılaştığında başvuru yapmaktadır (Bilge vd., 2012: 29). Bu borçlanma türünde borç verecek olan şahıs ya da kurumlardan borçlanma senedinin ne kadar alınacağı, faiz oranlarının ve vadesinin nasıl olacağı egemenlik gücü esas alınarak devlet tarafından belirlenmektedir. Bu yönüyle vergiye benzetilmesinin yanı sıra borcun vadesi geldiğinde anapara ve faiziyle beraber devletten tahsil edileceğinden dolayı vergiden farklılık göstermektedir (Erdem, 2015: 23-24).

1.3.3. Vadeleri Bakımından Sınıflandırma

Borçlanmanın vadesi borçlanma yapıldığı tarih itibarıyla borcun itfasının gerçekleştirildiği ya da başka deyişle geri ödemesinin yapıldığı zamana kadarki süreyi ifade etmektedir.

Borçlanmanın hangi amaçla yapılacağı vade süresinin belirlenmesinde önem arz etmektedir. Devletin mali bir kaynağa gereksinim duyduğu ancak kazancını kısa bir dönem sonrasında sağlayacağı durumda kısa vadeli ya da diğer adıyla dalgalı borçlanma yolunu tercih ettiği belirtilebilmektedir. Eğer kamu, gelirini daha uzun bir süre sonunda sağlayacaksa bu durumda uzun vadeli borçlanmaya yönelmektedir. İki çeşit borçlanma türünün de ekonomik açıdan sonuçlarının çeşitlilik göstermesiyle birlikte ulaşıldıkları kaynak yönünden de farklılaşmaktadırlar. Kısa vadeli borçlanma genelde para piyasası aracılığı ile yapılırken, uzun vadeli borçlanma sermaye piyasası aracılığıyla yapılmaktadır (Erdem vd., 2012: 252).

1.3.3.1. Kısa vadeli borçlanma

Kısa vadeli varlık ve yükümlülükler genellikle bir yıl içinde kullanılacak, tasfiye edilecek, vadesi gelecek veya geri ödenecek kalemler olarak tanımlanmaktadır (Guin, 2011).

Kısa vadeli borç finansmanının vadesi bir yıl veya daha kısa bir süre içerisinde hızlı bir şekilde geri ödenmesi gerekmektedir. Kısa vadeli krediler, uzun vadeli taahhüt olmaksızın acil finansman ihtiyacının karşılanmasına yardımcı olmaktadır (Peavler, 2014).

Kısa vadeli borçlanmanın süresine ilişkin çeşitli kaynaklarda çeşitli vade süreleri tanımlanmaktadır. Bazı kaynaklarda vadesinin 3-12 ay aralığında olduğu borçlar kısa vadeli olarak ifade edilmekteyken bazı kaynaklarda bu süre 1-3 yıl olarak belirtilmektedir. Ancak vade süresine ilişkin en genel düşünce 1 yıldan daha kısa süreli borçların kısa vadeli borçlar olarak kabul edildiği yönünde olmaktadır. Devletin harcamalarındaki dönemsel artışlar sebebiyle gelirlerin aşıldığı durumlar süresi kısa olmak kaydıyla bütçe açıkları oluşmasına sebep olmaktadır. Kısa vadeli borçlanmaya devlet bu tip gelir gider dengesizliğini giderebilmek amacıyla başvuru yapmaktadır. Bu hususta hazine genellikle 3 ay vadeli hazine bonolarının ihracını gerçekleştirerek açığın kapatılmasını sağlamaktadır. Kısa vadeli borçlanmanın dalgalı borçlanma olarak ifade edilmesinin sebebi mali yılda sürekli olarak başvuru yapılması dolayısıyla inişli çıkışlı bir seyir izlemesi olmaktadır (Konak, 2005: 14).

Kısa vadeli borçlar finansal yapının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Finansal yapı, kamunun ya da bir firmanın faaliyetlerini geliştirmek için uygun gördüğü borç ve öz sermayenin bir kombinasyonu yoluyla varlıklarını finanse etme şeklidir (Kumah, 2013). Kamunun optimal finansal yapısının belirlenmesi, ne kadar para ödünç alınması gerektiğine ve ticari faaliyetleri finanse etmek için en iyi borç ve öz sermaye karışımına karar vermede hayati öneme sahiptir. Bu nedenle, borç ve öz sermayenin ideal oranı arasındaki seçim, finansal performansın yanı sıra finansal değeri de etkileyebilmektedir (Shubita ve Alsawalhah, 2012).

Devletin kısa vadeli borçlanma yolunu tercih etmesinin birçok nedeni bulunmasıyla birlikte kısa vadeli borçlanmanın en temel sebeplerini şu şekilde sıralamak mümkündür (Ulusoy, 2017: 41):

- Belli dönemlerde oluşan bütçe açıklarına finansman sağlanması,
- Şartları bakımından dalgalı borçlanmanın daha avantajlı olması,
- Uzun vadeli borçlanma yapılmasına bir hazırlık aşaması niteliğini taşıması,
- Olağandışı harcamalara yönelik finansman sağlanması,

- İktisadi açıdan istikrar sağlanmasıdır.

Kısa vadeli borçlanma yoluyla sağlanacak olan faiz oranının uzun vadeli borçlardan sağlanacak faiz oranlarına göre daha düşük olması sebebiyle tasarruf sahiplerinin kısa vadeli borçlara olan ilgisi azalma göstermektedir. Bunun sebebi tasarruf sahiplerinin tasarruflarını kullanmak yerine kamuya geri almak suretiyle vermesindeki temel amaçlarının kazanç elde edebilme düşüncesi olmasıdır. Bu hususta kısa vadeli borçlanma tasarruf sahiplerinin ilgi alanına giren bir yatırım olmamaktadır (Arsan, 1979: 45).

Kısa vadeli borçlanmanın planlamasının iyi bir şekilde gerçekleştirilmesi risklerini en aza indirebilmek açısından ciddi öneme sahiptir. Geçtiğimiz on yıllar boyunca yükselen ekonomiler tekrarlayan finansal krizler yaşamıştır. Bu krizlerin çoğunda ortak bir faktör, varlıklar ve yükümlülükler arasındaki vade uyumsuzluğunun devretme sorunlarına yol açmasıdır (Jeffrey vd., 1996).

Hükümetlerin veya özel sektörün büyük kısa vadeli borç stokları olduğunda ve beklentiler bozulduğunda, bazen borcu yenilemek çok maliyetli hale gelmektedir. Daha da kötüsü, kısa vadeli borca aşırı bağımlılık, basitçe beklentilerdeki bir değişiklikle tetiklenebilecek kendi kendini gerçekleştiren likidite krizlerine yol açabilmektedir. Kısa vadeli borçlarla ilgili riskler, birçok yazarı, ülkelerin borçlarının vade yapısını uzatarak yenileme sorunlarına karşı kırılganlıklarını azaltmaları gerektiğini önermeye sevk etmiştir (Cole ve Kehoe, 2000). Bununla birlikte, kısa vadeli borçlanmanın riskli olduğu bu kadar açık olmasına rağmen devletlerin tercih etme sebeplerine ilişkin yaygın bir görüş, gelişmekte olan ekonomilerin, özellikle borçlu tarafındaki ahlaki tehlike sorununu hafifletmek için talep yönlü faktörler nedeniyle kısa vadeli borç aldıkları yönündedir (Alfaro ve Kanczuk, 2009).

1.3.3.2. Uzun vadeli borçlanma

Vadeleri bakımından kısa vadeli borçlanmadaki gibi görüş ayrılıklarının bulunduğu uzun vadeli ya da diğer adıyla konsolide borçlanma bazı çalışmalarda vadesi 1 yılı aşkın olan borçlanma çeşidi olarak tanımlanmaktayken bazı kaynaklarda 5 yıldan fazla olan borçlanma biçimi olarak tanımlanmaktadır. Uzun vadeli borçlar genellikle sermaye piyasalarından elde edilen dalgalı borçlara göre faizinin daha fazla olduğu ve miktarları bakımından kısa vadeli borçlara göre daha yüksek seyreden borçlar olmaktadır. Devletin uzun vadeli borçlanmayı tercih etmesinin amacı yurt içindeki gelir yetersizliklerinin çözümlenmesidir. Bu borçlanma

biçimi genelde kalkınmanın sağlanabilmesi için yapılması gereken devlet yatırımlarına finansman sağlamak amacıyla tercih edilmektedir. Bu sebeple uzun vadeli borçlanma esasında tasarruflara dayandırılmaktadır ve sermaye piyasalarından sağlanmaktadır (Kamalak, 1980: 34).

Kamu uzun vadeli borçlanma yaptıktan sonra vadesi geldiğinde programlı bir biçimde ödemeyi gerçekleştirdiği takdirde hedefine uygun bir biçimde borçlanma yapmış sayılmaktadır. Bunun sebebi genelde uzun vadeli borçların yatırımların finansmanı amacıyla kullanılmasıdır. Bu hususta yatırımlara finansman sağlamak amacıyla kullanılmakta olan bu fonlar genellikle kamuya mal, hizmet ve menfaat kazandırması yönüyle borçlanmanın maliyetini karşılamış olmaktadır. Ayrıca yüksek enflasyon dönemlerinde borçların faiz oranlarında bir değişim olmadığından dolayı yapılan yatırımların kendi maliyetlerini karşılamaları oldukça kolaylaşmaktadır (Tural, 1996: 37). Uzun vadeli borçlar kısa vadeli borçlanmadaki gibi para piyasasından değil sermaye piyasalarından temin edilmektedir. Başka bir söylemle açıklamak gerekirse uzun vadeli borçlanmanın finansmanı, gerçekleştirilmesi uzun vadeli olarak planlanmış olan yatırımlara harcanmak üzere ayrılmış bulunan tasarruflardan sağlanmaktadır (Özbilen, 2013: 19).

Uzun vadeli borçlar süreli (itfa süresi belirli) ve süresiz (itfa süresi belirsiz) borçlar şeklinde iki ayrı grupta incelenmektedir. İtfa sözcüğünün temel anlamı “söndürme” olsa da finans literatüründeki anlamı “ödeme” olmaktadır (TDK).

Süreli ya da başka bir deyişle itfa süresi belli olan borçlar uzun vadeli borçlanmaya ilişkin sözleşmenin düzenlenmesiyle birlikte borca ilişkin anapara ve faiz oranı, geri ödemesinin nasıl yapılacağı, vadesinin ne zaman olacağı gibi konuların borcun taraflarınca planlandığı borçlar şeklinde tanımlanmaktadır. Uzun vadeli borçlar içerisinde en çok karşılaşılan borçlanma çeşidi itfa süresi belli olan borçlar olmaktadır. Süreli borçlarda vade tarihine kadar alacaklıya faizi ödenmekte, vadesi dolduğunda anaparanın ödemesi yapılarak borç kapatılmaktadır. Fakat vadesi geldiği süre zarfında hazinede fon olmaması ya da itfa edilecek borç adına ayrılan ödeneğin yetersiz gelmesi durumunda ya da ekonomik enflasyonun olduğu dönemlerde bahsi geçen durumların ödemeye ilişkin planda belirtilmiş olması kaydıyla aşamalı bir biçimde ödeme yapılabilmektedir. Aksine şartların uygun olması durumunda vadesinden önce de borç kapatılabilmektedir (Ulusoy, 2017: 42).

Süresiz ya da itfa süresi belli olmayan borçlar vadesine ve borcun ödenmesine ilişkin bir planlamanın yapılmadığı borçlar olarak tanımlanmaktadır. Süresiz borçlanmada alacaklının anapara talebinde bulunma imkânı olmamakla birlikte sadece faiz ödemesini talep edebilmektedir. Borçlanmayı yapan taraf için yeterince avantajlı sayılabilecek bu borç türünde kamu sadece faiz ödemesi yapmakta ve istediği zaman ödeme yapabilme hakkına sahip olmaktadır. Faizlerinin diğer borçlanma çeşitlerine kıyasla fazla olması bu tür borçlanmaya alacaklıyı yönelten en büyük sebep olmaktadır. Bunun dışında borcun alacaklısı almış olduğu borç senetlerini ikincil pazarlarda satmak yoluyla anaparayı alabilmektedir. Geri ödemeye ilişkin hiçbir kısıtlamaya tabi olunmaması, iktisadi şartlara göre ödemenin yapılması sebebiyle kamu bakımından avantajlı bir borçlanma türü olmaktadır. Süresiz borçlanmayla sadece iç borçlanma türünde karşılaşılmaktadır. Bunun sebebi faiz oranları ne denli yüksek olursa olsun hiçbir devletin vadesi sözleşmesi bulunmayan bir borçlanma türüne yanaşmaması olmaktadır (Kamalak, 1980: 30; Yıldırım, 2008: 23).

1.4. Kamunun Borçlanma Kaynakları

Devletin borçlanmasında mali disiplin inşa etmek ve sürdürmek, iktisadi büyüme sağlamak, geniş çaptaki devlet projelerine finansman sağlamak, olağan dışı dönemlerde çok fazla artmakta olan devlet giderlerine finansman sağlamak, adil gelir dağılımı gerçekleştirmek, iktisadi ve toplumsal yapıyı düzene sokmak gibi çeşitli hedeflerin gerçekleştirilmesi söz konusudur. Bu amaçları gerçekleştirmek üzere yapılan kamu borçlarını kaynaklarının nereden sağlandığına göre iç borçlanma kaynakları ve dış borçlanma kaynakları olarak iki ayrı çerçevede ele almak ve değerlendirmek mümkün olmaktadır. Hangi kaynağın tercih edileceği ve ne kadar olacağı borçlanmanın neden yapıldığına bağlı şekilde çeşitlilik arz etmektedir (Çevik ve Cural, 2013: 117).

1.4.1. İç Borçlanma Kaynakları

Kamunun kaynak ihtiyacını karşılamak için vergiler dışında en sık kullandığı yöntemlerden biri olan iç borçlanmada gelir pek çok çeşitli kaynaktan sağlanabilmektedir. İç borçlanmada kaynağın nereden sağlanacağı para arzını ve akabinde toplam taleple servet dağılımını çeşitli şekillerde etkileyeceği için önemli bir husus olmaktadır. Sözü edilen kaynaklar hem borçlanmanın yapıldığı zaman diliminde üretim faktörlerini sağlama açısından ve faizlerin ödendiği zamanlarda gelir bölüşümü ve iktisadi etkinliklerin yapılması açısından ekonomi üzerinde etkin bir rol oynamaktadır. Borçlanmanın hangi kaynaktan yapıldığına

bağlı olarak iktisadi etkisi çeşitlilik göstereceğinden dolayı borçlanmanın yapılacağı kaynağın özenle tespit edilmesi gerekmektedir. İç borçlanmanın yapıldığı kaynaklar şu şekilde özetlenebilmektedir (Erdem, 2015: 43):

- Özel kişi ve kuruluşlar,
- Ticari bankalar, sigorta şirketleri ve Merkez Bankasına ait kaynaklar,
- Sosyal güvenlik kurumları ve ekonomik kuruluşlardır.

1.4.1.1. Özel kişi ve kuruluşlar

Kamu sektörü oluşan bütçe açıkları karşısında kaynak ihtiyacını karşılayabilmek adına ilk olarak bireylere başvurmaktadır. Bireyler de ellerinde bulunan tasarruflarını bekletmek yerine değerlendirerek faiz yoluyla gelir sağlamak için kamunun ihracını yaptığı tahvil, hazine bonusu, gelir ortaklığı ve benzeri borç senetlerini satın alabilmektedirler. Kamunun borç alacağı bireylere sağlandığı garanti şekli borçlanmanın yapılması aşamasında oldukça önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bireyler sözü edilen borç senetlerini alırken, ödemenin ne zaman yapılacağı ne kadar faiz geliri elde edeceklerini ve sundukları kaynaklarda değer kaybının oluşup oluşmayacağı gibi konuları detaylıca incelemektedirler. Bu noktada bireylerin beklentisinin olumlu yönde olması borçlanmanın yapılabilmesi açısından gereklidir (Erdem, 2015: 43).

Kamu borçlanmasında kaynak olarak bireylerin tercih edildiği durumda tasarruf sahiplerinin tasarruflarını nasıl sağladığı ülke ekonomisi açısından olumlu veya olumsuz birtakım etkilere sebep olabilmektedir. Borçlanmanın kaynağını bireylerin kullanmadıkları yani atıl tasarrufları oluşturuyor ise ekonomi üzerinde olumlu bir etkiye sebep olmaktadır. Aksi durumda özel sektörün kullanmakta olduğu kaynakları tahvil satın almak yoluyla kamuya aktarmasıyla kendi faaliyetleri üzerinde bir daralma yaratmak zorunda kalmaktadır. Bu durum ülke ekonomisinde ve satın alma gücü üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmaktadır (Eker ve Bülbül, 2016: 337).

Kamu iç borçlanması kişilerden yapılabildiği gibi özel nitelikteki kuruluşlar aracılığıyla da gerçekleştirilebilmektedir. Özellikle hazine bonusu ihracında özel nitelikli kuruluşlara borçlanmanın alacaklı tarafı olarak sıkça rastlanılmaktadır. Bu durumun nedeniyse sözü edilen borçlanma senetlerinin önemli bir likidite aracı olmasından kaynaklanmaktadır. Yani

arzu edildiği takdirde faiziyle birlikte nakite dönüştürülme imkanının bulunmasıdır. Bunun dışında özel kuruluşlar açısından kullanılmayan tasarruflarını devlet tarafından güvence altına alınmış borçlanma senetlerine yatırarak belli bir oranda faiz geliri elde etmeleri avantajlı bir durum olarak değerlendirilmektedir (Erol, 2004: 70). Etkin bir borç yönetimi yapılması açısından bireylerden ve kuruluşlardan yapılan borçlanmanın kaynağını kullanılmayan fonların oluşturması en büyük gerekliliktir. Aksi durumdaki bir borçlanma dışlama etkisine yani kamuya yönlendirilen tasarrufların özel sektör yatırımları üzerinde azaltıcı bir etkiye sebep olmasına yol açmaktadır (Tüğen vd., 2018: 61-62).

1.4.1.2. Bankalar ve sigorta şirketleri

Kamu borçlanmaları içerisinde bankaların ciddi bir yeri mevcuttur. Kamunun borçlanma ihtiyacına yönelik olarak bankalar açısından yüksek rezervlerin değerlendirilmesi söz konusu olurken devlet açısından gereken kaynak ihtiyacı karşılanmaktadır. Bilhassa durgunluk dönemlerinde ve bankaların kredi işlem hacimlerinin nispeten düşük olduğu dönemlerde kamunun bankalardan borçlanma yoluna gitmesi ekonomik açıdan yararlı olabilmektedir (Edizdoğan vd., 2015: 494).

Kamunun borçlanma senetlerinin büyük çoğunluğu bankalara satılmaktadır. Bunun sebebi bankalarda likiditenin yüksekliğinden dolayı fon piyasalarını rahatça etkilemesidir (Bakkal ve Gürdal, 2007:160-161). Bununla birlikte devlet bazı durumlarda yasalar çerçevesinde bankalardan fonlarının bir kısmını mecburi bir biçimde borç olarak vermesini talep edebilmektedir. Bu duruma örnek olarak devletin piyasadaki kontrolü ele almak ve kredilerin azaltılması için bankalara sattığı tahviller gösterilebilmektedir (Bilge vd., 2012: 34).

Her çeşit borçlanmada olduğu gibi kamunun bankalar ya da sigorta şirketleri aracılığıyla borçlanması yoluyla elde ettiği fonların nereye ve nasıl kullanılacağı oldukça önemli bir husustur. Enflasyon dönemlerinde sağlanan kaynakların enflasyonu azaltacak biçimde değerlendirilmemesi ya da belli bir zaman kullanılmadan bekletilmesi durumunda ekonomik denge bu durumdan olumsuz yönde etkilenmektedir. Kamu borçlanmasında borç senetleri satın almak suretiyle kamunun finansman açığına fayda sağlayan sigorta şirketleri açısından değerlendirildiğinde de aynı durum geçerliliğini korumaktadır (Ulusoy, 2017: 59-60).

1.4.1.3. Merkez Bankası kaynakları

Kamunun iç borçlanma kaynakları arasında Merkez Bankasına ait kaynaklar oldukça önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kaynaklardan kamunun borçlanmasında en çok kullanıldığı araç ise kısa süreli avanslar olmaktadır. Kamu hazine vasıtasıyla doğrudan Merkez Bankasından borçlanabileceği gibi dolaylı bir biçimde de borçlanmayı gerçekleştirebilmektedir. Doğrudan kamu borçlanması devlet hazinesinin Merkez Bankasına hazine bonoları ihraç etmesi, altın ya da döviz rezervlerine karşılık olarak avans alması ve kısa süreli avans şeklinde dolaysız borçlanması olmaktadır. Kamunun ihraç ettiği borç senetlerini açık piyasa işlemleri yoluyla Merkez Bankasının alması ise dolaylı borçlanma olarak adlandırılmaktadır (Eğilmez, 2015: 71).

Devletten borçlanma senetlerini satın almak için Merkez Bankasının mevduat kabulü söz konusu olmadığından para basması gerekmektedir. Bu hususta ülke ekonomisinde dengesizliğin iyileştirilmesi ve faizlerin düşürülmesi amacıyla Merkez Bankası genişletici para politikası uygulama yoluna gitmektedir. Bu konuda devlet hazinesi etkin biçimde rol oynamaktadır. Merkez Bankasının devlet hazinesine dolaysız bir biçimde kısa vadeli avanslar yoluyla kamuya kaynak aktarımı yapması söz konusudur (Erdem, 2015: 46).

Kamu borçlanmasının kaynağının Merkez Bankasından sağlanması ülkenin ekonomik koşulları doğrultusunda çeşitli sonuçlara yol açmaktadır. Yüksek enflasyon dönemlerinde sözü edilen borçlanma talepte artışlara sebep olmasından kaynaklı olarak enflasyonu daha da şiddetlendirmektedir. Bu nedenle enflasyonist dönemlerde Merkez Bankasından borçlanma yolu tercih edilmemelidir. Bununla birlikte deflasyonist dönemlerde kamu borçlanmasının Merkez Bankası kaynaklarıyla yapılması ekonomik durgunlukla mücadele açısından oldukça yararlı olabilmektedir. Ekonomik durgunluk dönemlerinde ise kamunun bütçe açıklarının finansmanı için Merkez Bankasından borçlanması iktisadi yöntemler içinde en etkili olarak değerlendirilmektedir (Gürdal vd., 2015: 174).

Gelişmekte olan ya da az gelişmiş ekonomilerde kalkınma sağlanması için yeterli düzeyde sermaye birikimi olmamasından kaynaklı olarak finansman ihtiyacını gidermek için sıklıkla Merkez Bankasından borçlanma yolu tercih edilmektedir. Bununla beraber sözü edilen ülkelerde Merkez Bankasının özerk olmaması sebebiyle kamunun daha sık borçlanmaya başvurmasına olanak tanınmaktadır (Ulusoy, 2017: 54).

1.4.1.4. Sosyal güvenlik kuruluşları ve ekonomik kuruluşlar

Sosyal güvenlik kuruluşları ve iktisadi kuruluşlar sermaye piyasası gelişim sergileyememiş ülkeler başta olmak üzere ulusların iç tasarruflarının içinde kamuya borç sağlayacak fon açısından ciddi pay sahibi olmaktadır. Sözü edilen toplumsal kuruluşlar, toplumun bireylerine çeşitli avantajlar sunup, güvenliklerini sağlayarak, emekli olduktan sonra bireylere geçinmesine olanak tanıyacak gelir sunmaktadır. Tüm bunlara ek olarak bu kuruluşların birikimleri ülke ekonomisinin kaynaklarının ciddi bir kısmını oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere sözü edilen kuruluşların sağladığı fonlar ekonomik kalkınma için gerekli yatırımlara finansman sağlamada ve bütçe açığının kapatılması konusunda ciddi ölçüde destek sağlamaktadır (Bakkal ve Gürdal, 2007: 159-160).

Sosyal güvenlik kuruluşları belirli ilkeler ve kanuni tertipler çerçevesinde toplamış olduğu fonlarla, bono, tahvil vb. devletin borçlanma senetlerini satın alarak iktisadi dengesizliklerin çözümlenmesine katkı sağlamaktadır (Berk, 1994: 32). Bununla birlikte kamu borçlanmasının kaynağının sosyal güvenlik kurumlarından ve ekonomik kuruluşlardan sağlanması ticari bankalar ve Merkez Bankası'ndan sağlanan kaynaklara oranla enflasyona yol açma ihtimali daha düşük olmaktadır. Bu sebeple kamu borçlanma kaynakları arasında sosyal güvenlik kurumları ve ekonomik kuruluşlar en az riskli borçlanma kaynağı olmaktadır (Bilge vd., 2012: 33).

1.4.2. Dış Borçlanma Kaynakları

Devlet dış borçlanmayı farklı biçimlerde gerçekleştirebilmektedir. Dış kamu borçlanması, iki devlet arasında yapılabildiği gibi, uluslararası kurumlardan, kuruluşlardan ve dış piyasalardan sağlanabilmektedir (Ulusoy, 2017: 61-62). Sözü edilen dış borçlanma kaynakları alt başlıklar halinde incelenmektedir.

1.4.2.1. Devletler arası borçlanma

İki devlet arasında birinin borçlu diğer devletin alacaklı olduğu borçlanma türüne uluslararası ya da devletler arası borçlanma denilmektedir. Bu şekil borçlanmada bir devletten diğerine sermaye akışı sağlanmaktadır. Devletler arasında yapılan borçlanma vadesinin uzun olması, faizlerin düşük olması ve ön ödeme yapılmaması gibi sebeplerle koşulları uygun ve

faydalı borçlanma olarak değerlendirilmektedir ve genelde kalkınma amacı güden ülkeler için yardım vasfı taşımaktadır (Sugözü, 2010: 198).

Uluslararası borçlanma türünde iki türlü husus söz konusu olmaktadır. Bir devletten kalkınmasını sağlayacak olan devlete program ve proje kredileri biçiminde faizi düşük vadesi uzun fon akışı sağlanmaktadır. Bu çeşit borçlanmada fon bağlı ve serbest kredilerle aktarılmaktadır. Bağlı kredilerle fon aktarımının yapıldığı durumda borç alan devlet adına olumsuzluk söz konusu olmaktadır. Bunun sebebi alacaklı ülkenin kendi ihracatını artırmak için borçlu ülkenin ithalatında artış olmasını istemesidir. Dolayısıyla bu tür borçlanmadan borçlanmayı yapan ülkenin ödemeler dengesinde bozulmalar meydana gelmektedir (Esener, 2013: 33). Devletler arası borçlanmada, alacaklı taraf borçlanmadan siyasal hedeflerine yönelik olarak yararlanmaktadır. Bunun dışında kendi mallarını borçlu ülkeye ihraç etme şartıyla uluslararası pazarda yer edinebilmektedir. Sözü edilen koşullarda iki yanlı borçlanma bir bakıma bağlı krediler olarak değerlendirilebilmektedir. Bu çeşit borçlanmaya günümüz koşullarında az gelişmiş ülkelerde, ihracat kapasitesi düşük olan ve döviz kazandırıcı iktisadi eylemleri sınırlı uluslarda rastlanmaktadır. Bu ülkeler faaliyetlerini sürdürebilmek için bu çeşit borçlanmaya gereksinim duyabilmektedir. İki yanlı ya da devletler arası borçlanma türünde siyasal baskıların yüksek olmasından dolayı mecbur kalınmadıkça bu çeşit borçlanma yoluna gidilmemektedir (Işık vd., 2005: 13).

1.4.2.2. Uluslararası kuruluşlardan borçlanma

Uluslararası kuruluşlardan borçlanma dünyada toplumsal, mali-iktisadi sorunlar yaşamakta olan ulusların tercih ettiği borçlanma türü olmaktadır. Bu çeşit borçlanma çok yanlı devlet borçlanması olarak da ifade edilmektedir. Bir ülkenin kalkınabilmesi için finansman ihtiyacını birden çok ülkeden destek alarak karşılaması şeklinde gerçekleşmektedir. Dünya çapındaki bloklaşma neticesinde kurulmuş olan uluslararası kuruluşlar iktisadi krizlerle karşı karşıya kalan ulusların kalkınmalarını sağlayabilmesi için borçlanma yoluyla bu ülkelere finansman sağlamaktadırlar (Erdem, 2015: 75). Uluslararası iktisadi kuruluşların farklı amaçlar doğrultusunda farklı şekillerde ortaya çıkmış olduğu bilinmektedir (Pehlivan, 2009: 180-181). Sözü edilen finansal kuruluşlar Şekil 1.2.'de gösterilmektedir.

Şekil 1.2. Uluslararası Finansal Kuruluşlar

Kaynak: Pehlivan, 2009: 181-184.

Uluslararası iktisadi kuruluşlar konu bakımından mali birliklerden, ticaret sözleşmelerine kadar, şekil bakımından sınırlı üye ile birlik olmaktan, küresel çapta örgüt oluşturmaya kadar geniş bir alanda faaliyet göstermektedir. Bu kuruluşların sağladığı fonlar genelde uzun vadeli düşük faizli ve ekonomik gelişme ve kalkınmaya özgü fonlardır. Bu hususta gelişmekte olan ülkeler açısından kalkınmanın sağlanması için gerekli finansman açığının karşılanması için bu borçlanma türü ideal ve verimli olarak değerlendirilmektedir (Pehlivan, 2009: 181).

1.4.2.3. Dış piyasalar

Dış piyasalardan borçlanma ya da diğer adıyla özel borçlanma türünde borçlanmanın konusunu yabancı kurumlar, kuruluşlar ve bireyler oluşturmaktadır. Söz konusu borçlanma devletin özel ya da kamusal kurum ve kuruluşlarına dış piyasadaki fon aktarımı sağlanması şeklinde yapılmaktadır. Günümüz koşullarında bu fonlar genellikle bankalardan ya da sermaye piyasalarından devlet tahvili ihraç edilmesi suretiyle sağlanmaktadır. Dış piyasalardan borçlanma yoluyla kaynak sağlamak isteyen devletler bir ya da birden fazla ulusun sermaye piyasasına başvurabilmektedir. Kimi durumda borçlanmanın yapılabilmesi için borç alan tarafların devletleri bu borçlanmaya ilişkin garanti temin edebilmektedir. Bazı

durumlarda ise risk paylaşımı için birçok ulustan iktisadi kurulus örgütlenerek konsorsiyum oluşturmakta ve bu yolla kredi sağlamaktadır (Uluatam, 1999: 445).

Yurt dışı özel kaynaklar yoluyla yapılan borçlanmanın taraflarından olan yabancı sermayedarlar gelirlerini artırmak amacıyla kaynaklarının aktarımını dış piyasalara yapmaktadır. Bununla birlikte borçlanan ülke elde ettiği bu kaynakları değerlendirme hakkına sahiptir (Esener, 2013: 33-34). Bu borçlanma türünde borçlanmanın ölçütleri borçlu ülkenin risk seviyesi göz önünde bulundurularak belirlenmektedir (Erol, 2004: 19).

1.5. Kamu Borçlanmasına İlişkin Teorik Çerçeve

Devletin giderlerine finansman sağlamak için kamu borçlanması yoluna gitmesinin ne gibi etkileri olacağı ne şartlarda ve hangi biçimde borçlanması gerektiği ve kamu borçlanmasının ülkenin makroekonomik değişkenleri üzerindeki etkilerine yönelik birçok yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan başlıcaları olan Klasik, Neoklasik, Keynesyen ve Ricordocu eşdeğerlik teorisi alt başlıklar halinde incelenmektedir.

1.5.1. Klasik Teori

Klasik iktisatçılara göre kamunun kısıtlı alanlarda faaliyet göstermesi gerekmekte ve bu faaliyet alanları yalnızca diplomasi, adalet, güvenliğin temin edilmesi olmaktadır. Klasiklere göre devlet savunmadan sorumlu bir jandarma devlet rolünü üstlenmelidir. Kamunun hizmetlerini gerçekleştirmesi için gerekli kaynak yalnızca vergilerden sağlanmalıdır (Bedir, 2007: 92). Klasik iktisatçılar harcamaların olağan gelirler ile karşılanması gerektiğini, bütçenin açık ya da fazla vermemesi gerektiğini yani denk bütçeyi savunmaktadırlar. Devletin olağan dönemlerde kesinlikle borçlanma yapmaması gerektiğini belirten klasikler sadece olağandışı durumlarda devlet borçlanması yapılması gerektiğini savunmaktadırlar (Şeker, 2006: 76)

Klasik iktisadın öncülerinden olan Adam Smith, hükümetlerin bütçe açıkları vermemesi gerektiğini, çünkü borç birikiminin tamamı yerli yatırımcılardan sağlansa bile ulus için zararlı kabul edildiğini savunmaktadır. Aslında Smith, kamu borcunun faizinin ödenmesinin “sola ödeyen sağ el” gibi olduğunu söyleyen merkantilist görüşü eleştirmektedir. Bunun nedeni, borcun kısa sürede geri ödenmesi ihtiyacının vergilendirmenin artmasına, yerli sermayenin kaçışına ve para biriminin devalüasyonuna ve kalan yerli üreticiler üzerinde olumsuz etkilere yol açmasıdır (Smith, 1937: 927).

Smith'e göre borç, bir ulusun zenginlik ve refaha doğru doğal ilerlemesini ciddi biçimde geciktirmektedir. Çünkü ekonominin özel sektöründen verimli bir şekilde kullanılabilir kaynaklar devlet tarafından verimsiz faaliyetlerini finanse etmek üzere kullanılmaktadır. Sonuç olarak, Smith, tüm devlet harcamalarının vergilerle finanse edildiği denk bütçeler önermektedir. Bütçe açıkları, savaşlar veya doğal afetler gibi, yalnızca acil durumlarda borçlanma yolu tercih edilmelidir. Smith, kamu harcamalarını finanse etme yönteminin sermaye birikimi için çok önemli olduğunu savunmaktadır. Aradaki farkı şu şekilde açıklamaktadır kamu harcaması, vergilendirme yoluyla karşılandığında, yeni sermaye birikimini az çok engellemektedir; ancak tasarrufun azalmasının bir sonucu olarak fiilen var olan herhangi bir sermayenin yok edilmesini zorunlu kılmamaktadır. Kamu harcaması borçlanmayla finanse edildiğinde, daha önce ülkede var olan bir miktar sermayenin yıllık olarak yok edilmesiyle karşılanmaktadır (Tsoulfidis, 2007: 2-3).

Thomas R. Malthus ekonomik depresyon dönemlerinde harcamaların artırılması gerektiğini savunmasıyla diğer klasik iktisatçılardan farklılaşmaktadır. Bu durumda ülke ekonomisinin üretim kapasitesinde artış yaşanarak, arz fazlalığının dengelenmiş olmaktadır. Fakat borçlanmanın yapılmaması durumunda tüketim harcamalarında yetersizlik görülmesi ve akabinde kar oranlarında azalma yaşanmaktadır (Takue, 1997: 279).

Klasik iktisadi görüş çerçevesinde her ne kadar kamu borçları olmaması gereken olağanüstü bir ekonomik olgu olarak görülse de bu durum modern iktisadi anlayış ve sosyal devlet anlayışı tarafından kabul görmemektedir. Günümüzde modern ve çağdaş devletler klasik işlevlerinin yanı sıra ekonomik ve sosyal işlevlere de sahiptirler. Devletin günümüzde çeşitlenen kamu hizmetlerini karşılamak için doğal olarak daha fazla harcama yapması ve bu harcamalarını finanse etmek için ise daha fazla gelir elde etmesi gerekmektedir. Devletin günümüzde üstlendiği bu rollerin, artan harcamalarının bazı durumlarda gelirlerini aşması da kaçınılmaz olabilmektedir. Gelirlerin harcamaları aştığı noktada açık veren bütçeler meydana gelmekte ve devletin borç aracına başvurması olağan bir durum haline gelebilmektedir (Herber, 1971: 537).

1.5.2. Neoklasik Teori

Neoklasik yaklaşımın savunucuları klasik görüşleri kendi bakış açıları çerçevesinde yeniden yorumlamaktadırlar. Neoklasiklerin matematik yardımıyla yorum yapmaları, makroekonomik değerlendirmelerde bulunmaları klasik görüştekilerden ayrılan yönlerini

oluşturmaktadır. Neoklasik yaklaşımda beklentiler birinci plandadır ve rasyonel hareket çerçevesinde üç temel varsayım söz konusudur (Bernheim, 1989: 55-57):

- Toplumun kısıtlı ömre sahip olan bireyleri uzun vadeli olarak tüketim planlaması yapmaktadır.
- Kişilerin tüketimleri, piyasanın faiz oranları çerçevesinde borçlanmanın söz konusu olduğu koşullarda zamanlama farkından oluşan dengesizliklere çözüm getirmek üzere belirlenmektedir.
- Piyasada sürekli tam istihdam durumu hakimdir. Piyasa kendini müdahaleye gerek kalmaksızın dengeye getirmektedir.

Neoklasik iktisadi düşünce varsayımlarına göre bireyler geleceği öngörerek rasyonel davranış sergilemektedirler. Kısıtlı bir yaşam süresine sahip olan bireyler yaşam süreleri boyunca planlamada bulunmaktadır (Verbon ve Van, 1993: 14). Neoklasik düşünceyi benimseyen iktisatçılar devlet borçlanmasını iç ve dış borçlanma olarak iki ayrı grupta değerlendirmişlerdir. Buna göre iç borçlanma gelecek nesiller için borç yükü oluşturmamakta iken dış borçlanma için aynısı geçerli olmamaktadır. Bunun sebebi dış borçlanmanın ödemesinin yurtiçindeki satın alma kapasitesinin el değiştirmesiyle toplumun alım gücünde düşüşe sebep olmasıdır. Bununla birlikte dış borçlanma yoluyla elde edilen kaynağın etkin alanlarda kullanımıyla birlikte kaynaktan sağlanan kazanç borçlanmanın maliyetinden fazla ise bu durumda borçlanma faydalı ekonomik bir eylem olarak nitelendirilmektedir (Gedikli, 1997: 29).

Sonuç itibarıyla neoklasik görüşe göre devlet borçlanmasından kaynaklanan faiz ödemeleri vergi artışlarına ve dolayısıyla harcanabilir gelirden azalmaya neden olmaktadır. Harcanabilir gelirdeki azalma bireysel tasarrufları azaltarak sermaye birikiminde azalmaya yol açmaktadır (Diamond, 1965: 1126). Bununla birlikte bu görüşe göre dış kamu borçlarının alınmasından ödemesinin yapıldığı zamana kadar geçen sürede borçlanmadan elde edilen gelirden yararlanan kuşak ortadan kalkmış olmaktadır. Bu durumda kalan faizler ve anapara ödemesi ekonomik yaşama yeni dahil olan bireylerden alınan vergiler yoluyla sağlanmış olacaktır. Dolayısıyla borç yükü gelecek kuşaklara aktarılmış olmaktadır (Gürler, 1998: 21).

1.5.3. Keynesyen Teori

Keynesyen iktisatın öncüsü J. M. Keynes 1929 bunalımının ardından kamunun ekonomiye müdahalesinin gerekli olduğunu belirtmiştir. Bu teoriye göre ekonomik denge süreklilik arz etmemektedir. Bu durumun sebebi olarak talepteki yetersizlik gösterilmekte olup bu sebepten dolayı oluşan iktisadi dengedeki bozulmaların çözümü için kamunun politika araçlarını kullanarak müdahalede bulunması gerekmektedir (Bilgili, 2013: 157). Keynesyen iktisatçılar klasik ekonomide hâkim olan görünmez el varsayımını reddetmişlerdir. Kamunun temel görevleri yalnızca eğitim ve savunmayla sınırlandırılmamalı, kamu ekonomi üzerinde etkin bir rol üstlenmelidir (Aktan, 2008: 22).

Klasik iktisatçıların aksine Keynesyen görüşte kamu borçlanması konjonktürel dalgalanmaların çözümü aşamasında kullanılabilir en önemli araçlardandır. Borçlanmayla sağlanan gelirin verimsiz olduğu düşünülen alanlarda kullanılması durumunda bile olumsuzluk teşkil etmeyeceği, iktisadi anlamda zenginliğe sebep olacağı savunulmaktadır (Bilgili, 2013: 157-158).

Keynesyen iktisadi görüşe göre, ekonomik anlamda daralmanın söz konusu olduğu dönemlerde talebi canlandırmak adına ve bütçe açıklarına finansman sağlanması için en verimli yöntem devlet borçlanması olmaktadır. Keynesyen teoride kamu borçlanması yoluyla kaynağının sağlandığı kamu harcamaları çarpan mekanizmasıyla tüketim ve yatırımlarda artışa sebep olmakta, akabinde ekonomideki talep yetersizliği sorunu çözüme kavuşmaktadır (Ulusoy, 2017: 7-8).

1.5.4. Ricardocu Eşdeğerlik Teorisi

Barro (1974) bütçe açıklarının finansmanı için iç borçlanmaya başvurulmasının, uzun dönemde vergi artışı gibi bir etkiye neden olacağını savunmaktadır. Bu çerçevede Ricardo tarafından temeli atılan ve Barro tarafınca geliştirilen bu teori, Ricardocu Denklik Teorisi olarak adlandırılmaktadır.

Klasik iktisadi görüşün en önemli savunucularından olan David Ricardo kamu borçlanmasıyla kaynak sağlamanın vergiler yoluyla gelir sağlanmasından farklı iktisadi sonuçlara sebep olmayacağını ifade etmektedir. Kamu borçlanmasının oluşturduğu iktisadi yükün borçlanmanın yapıldığı kuşak tarafından üstlenildiğini belirtmektedir. Ricardocu Eşdeğerlik Teorisi'ne göre ortaya çıkan bütçe açıkları tüketimleri etkilemediğini, açıkların

finansmanında borçlanma ya da vergilerin kullanılmasının aynı sonuçları doğurduğunu, vergilemenin piyasada bozulmalara sebep olmadığını yalnızca vergilerin tahsil edilmesindeki maliyetlerin zaman farkından dolayı ileriki dönemlere yansıtacağını savunmaktadır (Sugözü, 2010: 39-42).

Kamu borcunun analizinde Ricardo, Smith'in devlet harcamalarının üretken olmayan karakteri ve kamu borçlanması yoluyla finanse edilmesinin yatırım yapılabilir ürünü azalttığı ve dolayısıyla toplumun servet biriktirme kapasitesine zarar verdiği fikrine ilişkin görüşlerini paylaşmaktadır. Bununla birlikte, birçok modern iktisatçı, modern makroekonomide olduğu kadar kamu maliyesi literatüründe özellikle popüler olan Ricardian Denklik Teoreminde iki finansman biçiminin denkliği fikrini savunmaktadırlar. Bu teorem, Ricardo'ya, vergilendirme ve kamu borçlanmasının esasen kamu harcamalarını finanse etmenin eşdeğer biçimlerini oluşturduğu görüşünü ifade etmektedir. Bu görüşün arkasındaki mantık, hükümetin gelecekteki bir zamanda borcunu geri ödemesinin beklenmesidir. Kapalı ekonominin varlığı varsayımında borcun geri ödenmesi gelecekteki vergilendirmenin artması yoluyla gerçekleşecektir, bu da rasyonel beklentiler hipotezi temelinde bireylerin hükümet tarafından ihraç edilen tahvilleri satın alarak tasarruflarını artırdığı anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, tasarruf miktarı kamu açığının büyüklüğü ile eşleşmekte ve bu nedenle faiz oranı aynı kalmakta, bu da özel yatırımların kamu harcamalarından dışlama etkisinin olmadığı ve dolayısıyla genel talebin aynı kaldığı anlamına gelmektedir. Sonuç olarak, Barro (1974) ve sonraki yeni klasik iktisatçılar, kamu harcamalarını finanse etmek için her iki yönteminin de yani vergilendirme veya borçlanma yoluyla, esasen aynı nihai sonuçlara yol açtığını savunmaktadırlar (Tsoulfidis, 2007: 4)

2. BÖLÜM

2. EKONOMİK BÜYÜMENİN KAVRAMSAL VE KURAMSAL YÖNÜ

2.1. Kavramsal Çerçeve ve Ekonomik Büyüme

Bu bölümde büyüme kavramının kavramsal çerçevesi alt başlıklar halinde ele alınmış ve bu alt başlıklarda gerekli açıklamalar sunulmuştur.

2.1.1. Ekonomik Büyümenin Tanımı

Ekonomik büyüme, 'bir ülke tarafından üretilen toplam çıktıdaki (mal veya hizmet) artış' olarak tanımlanmaktadır. Bir ekonominin bir dönemden diğerine mal ve hizmet üretme kapasitesindeki artıştır (Abbas, 2005). Ekonomik büyüme aynı zamanda ülke ekonomisinin uluslararası ekonomideki etkinliğinin daha da arttığını göstermektedir. Ekonomik büyüme, milli gelir birikiminin payındaki artışı içermektedir (Peru, 1986).

Ekonomik büyüme genellikle ekonomideki üretimin büyümesi olarak anlaşılmaktadır. Ekonomik teoride, ekonomik büyüme kavramına göre değer olarak ifade edilen maddi üretimdeki yıllık artış, GSYİH veya milli gelirin büyüme oranını ifade etmektedir (Mladen, 2015: 56). Bu anlamda ekonomik büyüme; ülke ekonomisini, makroekonomik göstergeleri, özellikle kişi başına düşen GSYH'yi büyüten sürecin nicel bir ifadesidir (Haller, 2012: 66-67).

Ekonomik büyüme, bir ülkenin kaynakları daha değerli şekillerde yeniden düzenlediğinde gerçekleşmektedir. Ekonomik büyüme yalnızca üretilen mal ve hizmetlerin miktarını ifade etmekle birlikte üretilme biçimleri hakkında hiçbir şey söylememektedir. Ekonomik büyüme, enflasyonu içeren nominal olarak veya enflasyona göre ayarlanmış reel olarak, yani gayri safi yurtiçi hasıladaki (GSYİH) yüzde artış oranı ile ölçülebilmektedir. Ekonomik büyüme, büyümeyi parasal olarak ölçmekte ve kalkınmanın başka hiçbir yönüne bakmamaktadır (Ayres ve Warr, 2006).

Ekonomik büyüme, hükümet düzenlemesi ile karakterize edilmektedir. Nominal veya reel olarak ölçülebilmektedir. Geleneksel olarak toplam ekonomik büyüme gayri safi milli hasıla (GSMH) veya gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) olarak hesaplanırsa da alternatif hesaplamalar da kullanılmaktadır. Ekonomik büyüme ve gelişme, sosyal ilerlemeyi, yani

ekonomik ilerleme temelinde insanların ekonomik refahını iyileştirmeyi içeren toplumun ilerici evrimini belirlemektedir (Ignat vd., 1998).

2.1.2. Ekonomik Büyümenin Özellikleri

Ülkenin ekonomik büyümesi, uzun vadede, nüfusa giderek daha çeşitli ekonomik faydalar sağlama, ilerici teknolojilere dayalı fırsatları artırma ve ihtiyaç duyduğu kurumsal ve ideolojik mekanizmalar sağlama yeteneğini artırmasına izin vermektedir (Kuznets, 1973: 247).

Büyüme düzeyi ve hızının her zaman nüfusun gerçek yaşam standardını yansıtmadığı yönündeki eleştirilere rağmen, bunlar refahın ana göstergesi olmaya devam etmektedir. Bu eleştiriler içerisinde ekonomik büyüme, toplumun refahını açıkça etkileyen, işe harcanan zaman miktarındaki değişiklikleri hesaba katmamaktadır. Ekonomik büyüme göstergesi, çevre kirliliği, kademeli bozulma veya gürültü kirliliği gibi ekonomik faaliyetle ilişkili olumsuz süreçleri de içermemektedir. Ancak, tüm bu eksikliklere rağmen, ekonomik büyüme, ülke vatandaşlarının sosyo-ekonomik durumunun ana göstergesi olmaya devam etmektedir (Piçtak, 2014: 45-46).

Ekonomik büyüme, refah ve fırsat döngüleri yaratmaktadır. Güçlü büyüme ve istihdam fırsatları, ailelerin çocuklarını okula göndererek eğitime yatırım yapmalarını teşvik etmekte, bu durum daha iyi yönetim için baskı oluşturacak güçlü ve büyüyen bir girişimciler grubunun ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Güçlü ekonomik büyüme bu nedenle insani gelişmeyi ilerletir ve bu da ekonomik büyümeyi destekler. Aynı şekilde, zayıf ekonomik büyüme, zayıf insani gelişmenin ekonomik gerilemeye katkıda bulunduğu ve insani gelişmede daha fazla bozulmaya yol açtığı kısır döngüleri ifade etmektedir.

Küresel ekonomi dahilinde ekonomik büyüme kavramı tüm ekonomilerin ana konusunu oluşturmaktadır. Ekonomik büyüme, ülke ekonomisinin genişlemesiyle ilgili bir kavramdır. Bununla birlikte, artan ekonomik büyümenin ana faktör olduğu konusunda, hem ülkelerin sahip oldukları kaynaklar açısından hem de iktisat teorisinin farklı savunmacı bakış açıları doğrultusunda ekonomik büyümenin hızlanması konusunda çok farklı görüşler bulunmaktadır (Samuelson ve Nordhous, 1995: 209). Bu bağlamda büyüme; bugün üretilen mal ve hizmetlerde kümülatif artış şeklinde gerçekleşirken, asıl odak noktası gelecek nesilleri

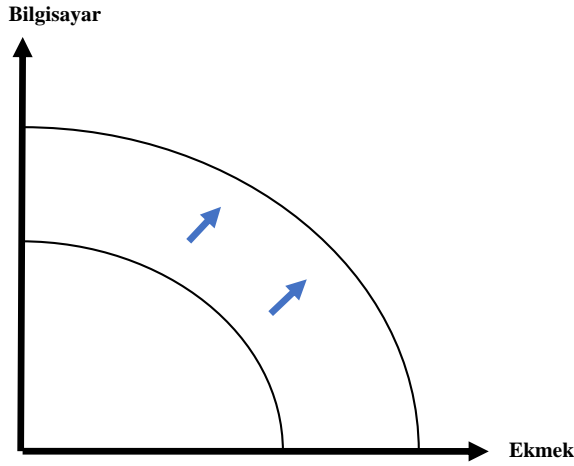
de dikkate alarak mal ve hizmet üretimini yüzyıllar boyunca istikrarlı bir şekilde artırma faaliyet olarak ele alınmaktadır (Waud, 1989: 420).

Sanayileşmenin hızlanması ve yeni buluşların sayısının artmasıyla birlikte ekonomik büyüme kavramının önemi artmıştır. Bu bağlamda ekonomik büyüme üzerine yapılan araştırmalar yirminci yüzyılda önem kazanmıştır. Ancak bu döneme kadar ekonomik büyüme ile ilgili araştırmalar arka planda kalmış ve bu konudaki temel sorun bulunamamıştır. Özellikle merkantilist dönem içerisinde büyüme kavramı, diğer tüm konularda olduğu gibi ulusların sahip olduğu altın ve gümüş gibi değerli madenlerin hacmi ve miktarı ile ilişkilendirilmiş ve dolayısıyla konunun önemi ortaya çıkarılamamıştır (Cameron, 2004: 144-151).

2.1.3. Ekonomik Büyümenin Kapsamları

Ekonomik faaliyet hem toplumun hem de bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli tüm mal ve hizmetleri sağlama çabalarını ifade etmektedir. Bu açıdan ekonomik büyüme toplumlarda, bireylerde, firmalarda ve ülkelerde bu mal ve hizmetlerin üretiminin sürekli büyümesi anlamına gelmektedir. Üretimdeki artışı gerçekleştirmek ve sürekliliğini sağlamak için hem teknik hem de eğitimsel ilerleme gereklidir. Bu da ancak üretim biçimini değiştirerek, kültürel ve toplumsal yapıyı değiştirerek mümkündür. Diğer bir deyişle, ekonomik büyüme için üretimdeki artışları değil, üretim kapasitesindeki artışları ayırt etmek doğru bir yaklaşım olabilmektedir (Üstünel, 1990: 218-220). Bu açıklamalar ışığında ekonomik büyümenin kapsamı ekonomik sistemde var olan mal ve hizmetlerin üretimi ile üretim kapasitesinin artırılması ve üretilen bu mal ve hizmetlerin nesiller arası kümülatif transferinin sağlanması oluşturmaktadır.

Ekonomik büyüme, fiyat dalgalanmalarına göre ayarlanan, yani fiyat dalgalanmalarının dahil edilmediği durum içerisinde kişi başına reel gelirin sürekli büyümesini ifade etmektedir. Ekonomik büyümenin kapsamı, bir ülkenin üretim kabiliyeti eğrisini dışa yani arz eğrisini sağa kaydıran unsurlardır. Bu kaymalar, ancak üretim faktörlerinin etkinliğini artıran devletlerin teknolojik ve eğitim odaklı politikaları ve fiziki sermayeyi artıran altyapı yatırımlarıyla mümkündür (Kibritçioğlu, 1998: 208). Bu bağlamda iktisadi büyümenin ifadesinin anlaşılabilmesi ve doğru tespitin sağlanabilmesi amacıyla Şekil 2.1'de üretim olanakları (imkanları) eğrisi sunulmaktadır.

Şekil 2.1. Üretim Olanakları Eğrisi

Kaynak: Seyidoğlu, 2011: 45

Şekil 2.1.'de üretim olanakları eğrisi ekmek ve bilgisayar örneği üzerinden gösterilmektedir. Burada üretim olanakları eğrisinin sağa doğru (dışa doğru) kayması, analize konu olan ekonominin de iktisadi olarak büyüme içerisinde olduğu anlamını taşımaktadır. Dolayısıyla daha önce bahsedilen hususlarda, ekonomik büyümenin üretim artışlarına bağlı bir şekilde, yani üretim imkanlarının sağa kayması ile büyümenin gerçekteştiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Ekonomik büyümenin kapsamı bir ülkenin yerli ve yabancı sektörlerinin belirli bir dönemde yarattığı gayri safi yurtiçi hasıladaki artışlar da oluşturabilmektedir. Bu bağlamda herhangi bir ülke sınırlaması olmaksızın vatandaşlık unsurunun ön plana çıkması durumu söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla insanların milli unsura bağlı olarak ülkelerinin gayri safi milli hasılasının artmasına katkıları da ekonomik büyüme olarak kabul edilmektedir (Kaynak, 2015: 1-2).

2.2. Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri

Ekonomik büyüme, belirli bir zaman diliminde ekonominin mal ve hizmet üretimindeki kümülatif artış olarak ifade edilir. Ancak bu birikimli artışı sağlayan bazı güçler bulunmaktadır. Bu güçler ve ekonomik büyüme uyum içinde olduğu sürece ekonomi istikrarlı bir sürece girmektedir. Bu güçler; ülkelerde doğal kaynaklar, sermaye birikimi, emek ve teknoloji seviyeleriyle ifade edilmektedir (Çivi, 1998: 183). Özellikle bu güçler, yirminci

yüzyılın ilk yarısında ulusal ekonomilerin büyümesinin nedenlerini açıklamak için kullanılmıştır.

Ekonomik büyüme için gerekli olan temel faktörler aynı zamanda ekonominin üretken gücünü de ifade etmektedir. Tartışılan temel ekonomik güçler dışında, bu güçleri ana faktör yapan çeşitli faktörler vardır. Bu faktörler toplumun sosyal ve ekonomik yapısı, ekonominin rekabetçi yapısı, gelir dağılımı, tüketici tercihleri ve kurumsal altyapıdır. Sonuç olarak, ekonominin büyüme süreci, temel güçlerin katılımıyla istenen seviyelere çıkarılması için kullanılır. Ancak ana kuvvetlerin kullanımı, ülkelerde mevcut olan teminat faktörlerine bağlı olarak değişmektedir. Bu faktörler ülke ekonomisi için ne kadar çok kullanılırsa, ekonomik büyüme o kadar yüksek olur. Bu bağlamda ekonomik büyümenin dinamikleri aşağıdaki gibi belirlenebilir (Sala-i-Martin, 2001):

- Fiziki sermaye, beşerî sermaye,
- Bilgi birikimi, yeni fikirler ve serbest bilgi süreci,
- Teknoloji ve girişimciler,
- Sermayenin serbest dolaşım süreci ve doğrudan yabancı yatırımlar,
- Ekonomi için elverişli kurumların varlığıdır.

Yukarıda ele alınan maddelerde ekonomik büyümenin genel olarak dinamikleri günümüz itibari ile ele alınmıştır. Bu bağlamda ekonomik büyüme için gerekli olan temel etmenler konunun daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla alt başlıklar halinde sıralanmakta ve bu alt başlıklarda gerekli açıklamalar sunulmaktadır.

2.2.1. Fiziksel Sermaye

Sermaye, belirli bir dönemde bir ekonominin toplam fiziksel varlıklarıdır. Bu; makinelerin, ekipmanların, binaların vb. gibi fiziksel değerlerinden oluşmaktadır. Bu temel kaynakların rehberliğinde sermaye, ekonomik büyümede en önemli faktördür. Bu bağlamda makineler gibi araç ve gereçler bir sermaye faktörü olarak muhasebeleştirilmektedir (Arda, 2002: 804).

Ülkelerde ekonomik büyüme ve gelişmenin bir bileşeni olarak sermaye birikimi, üretim sürecinde kullanılan ek sermaye stoklarının elde edilmesi sürecidir. Tasarruf, sermaye birikiminin temelidir ve mevcut gelirin bir kısmı korunduğunda ve gelecekteki üretimi ve geliri artırmak için yatırıldığında ortaya çıkmaktadır. Burada sistemik bir ilişki vardır. Yani daha yüksek tasarruf daha yüksek sermaye oluşumuna ve daha yüksek bir sermaye oluşumu daha yüksek bir ekonomik büyüme performansı sergilenmesine olanak tanımaktadır (Osundina, 2014: 151).

Ülke ekonomisinde sabit sermaye arttıkça yeni istihdam olanakları yaratılmakta ve emek üretime dahil edilmektedir. Sermayedeki artışın, emek faktöründe yeni alanlar ve artışlar sağlaması ile birlikte ekonomik büyüme gerçekleşebilmektedir (Saygılı vd., 2002: 83). Dolayısıyla sermaye birikimi olan ülkeler üretim kapasitelerini artırarak daha fazla çıktı üretebilirler. Bu nedenle yüksek gelir elde edebilen ve sermaye biriktirebilen ülkeler ekonomik büyüme yoluyla daha fazla gelir elde edebilmektedirler (Günçavdı ve Küçükçiftçi, 2012).

Neoklasik büyüme modellerinde büyüme süreci belirli bir üretim fonksiyonuna bağlıdır ve tüm ülkeler bu üretim fonksiyonuna sahiptir. Başka bir deyişle, teknoloji zengin veya fakir tüm ülkeler tarafından paylaşılan bir kamu malıdır (Yeldan, 2010: 96-97). Ele alınan üretim fonksiyonundaki çıktı, iki ana üretim faktörü tarafından belirlenmektedir. Bunlar; emek (iş gücü) ve fiziksel sermaye olmaktadır. Ancak neoklasik büyüme modellerinde, işgücü ve büyüme oranı, model değişkenlerinden bağımsız olarak tamamen dış faktörler tarafından belirlenmektedir. Yani model bunları veri olarak kabul etmektedir. Fiziki sermayenin büyüme oranı, yatırıma ve mevcut fiziki sermaye miktarına bağlıdır. Neoklasik teori, tasarruflardan bağımsız bir yatırım fonksiyonu sağlamadığından ve tasarruflar otomatik olarak yatırıma dönüştürüldüğünden, tasarrufların fiziksel sermaye stokuna oranı, fiziksel sermaye stokunun büyüme oranını sunmaktadır (Akyüz, 2009: 383). Bu bağlamda, ülkeler arasındaki ekonomik büyüme farklılıklarından fiziksel sermayedeki farklılıklar sorumlu olmaktadır.

R. Solow'un önemli katkılarıyla oluşturulan neoklasik büyüme modellerinde üretim teknolojilerinin gelişimi dışsal bir faktördür ve üretim fonksiyonunun bir parçası değildir. Teknolojik gelişmelerin bir kamu malı olarak tüm ülkeler tarafından kolayca elde edilebileceği varsayıldığında, tüm ülkelerin eninde sonunda durağan durum dengesinde

yakınsayacağı varsayılır¹. 1980'lere gelindiğinde neoklasik büyüme modellerinin öngörülerinin ön plana çıkmadığı tartışmaları gündeme gelmiştir. Neoklasik büyüme modelinin dışsal olarak kabul ettiği üretim fonksiyonuna teknolojinin önemli bir büyüme faktörü olarak modele içsel dahil edilmesi ilk olarak 1986 yılında P.M. Romer tarafından geliştirilmiştir. Bu araştırma ile Romer, içsel büyüme teorilerinin geliştirilmesinde önemli bir adım atmıştır. Romer'e göre teknolojinin gelişmesi için ekonomideki bilgi birikiminin artması gerekmektedir. Böylece diğer firmalar, artan bilgi birikimi ile gelen yeni ürün ve teknolojilerden (yayıma / yayılma etkisi) yararlanacak ve böylece tüm ekonomiyi olumlu yönde etkileyecektir. Romer'e göre bilgi birikimini artıran faktör fiziki sermayeyi artıran yatırımlardır. Sonuç olarak, bilgi artışı fiziksel sermayenin verimliliğini artırmaktadır.

2.2.2. Beşerî Sermaye

Sosyal bir kavram olarak beşerî sermaye kavramının tek bir genel tanımı yoktur. Genel bir ifadeyle insan sermayesi, toplumdaki insanların üretim süreci ile ilgili olarak sahip oldukları bilgi, beceri, yetenek, deneyim, işe duygusal bağlılık, davranış ve değerler düzeyidir. Öte yandan, fiziksel ve zihinsel canlılığı veya esnekliği ifade eden bir kavramdır (Keskin, 2011: 128). Bu bağlamda beşerî sermayeye ilişkin belirli ifadeleri aşağıdaki gibi ele almak mümkündür:

- Beşerî sermaye kavramı ilk kez T. W. Schultz (1961) tarafından kullanılmıştır.
- Beşerî sermaye; bir hanenin veya neslin üretim sürecinde kullanabileceği zaman, deneyim, bilgi ve becerileri ifade etmektedir (Husz, 1998: 9).
- Kayıtlı öğrenci sayısı ile öğrenci başına öğrenim ücretinin çarpımı, beşerî sermayeye yapılan bir yatırımı temsil etmektedir (Schultz, 1992).
- Eğitim, sağlık ve beceri geliştirmeye yapılan harcamalar, fiziksel veya finansal sermayeyi değil, beşerî sermayeyi geliştirmektedir (Becker, 1993: 16).

Beşerî sermaye, tanımlarında fiziksel sermayeden farklılık göstermektedir. Beşerî sermayenin artması sosyal ilişkilerin ve sosyal yapının gelişmesine de yardımcı olmaktadır.

¹Yakınsama hipotezinde az gelişmiş ve gelişmiş ülkeler arasındaki kişi başına gelir farklılıkları, durağan durum dengesinde ortadan kalkacaktır. Gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkeler tarafından yakalanmasına "yakalama süreci" de denilmektedir (Songur, 2017: 203).

Beşerî sermaye statik değildir, sürekli güncellenmektedir. Beşerî sermaye, fiziki sermaye gibi biriktirilemeyeceğinden, üretimde kullanılmadığı takdirde sonsuza dek yok olmaktadır. Öte yandan fiziki sermaye, nerede ve ne zaman kullanılacağı konusunda tamamen tarafsız olmasına rağmen, beşerî sermaye bu konuda tarafsız değildir (Karagül, 2002: 29-30).

Beşerî sermaye, nüfus ve işgücü dinamikleri ile ilişkilidir. Nüfus ve işgücü dinamikleri, ekonomik değişim için erken açıklamaların merkezinde yer alır. Başka bir deyişle, bu erken açıklamalar nüfus artışını refahtaki değişikliklere bağlamaktadır. Ancak nüfus artışı ile ekonomik büyümeyi birbirine bağlayan en ünlü teori olan Malthus'un teorisi bu sonuçla çelişmektedir (Malthus, 1798).

Neoklasik iktisat teorisyenleri, işgücünün büyümesini ekonomik büyüme için bir gereklilik olarak görmektedir. Ancak bu, içsel bir yaklaşımla birlikte işgücü kavramı beşerî sermaye olarak ifade edilmeye başlanmıştır (Bostan ve Özdemir, 2011: 244). Ülkeler beşerî sermayelerini geliştirmek için eğitime büyük önem vermektedir. Bu eğitimler sonucunda ülkeler daha yüksek bir ekonomik kalkınma düzeyine ulaşabilmektedir (Yaylalı ve Lebe, 2011: 26-27).

Ülkelerin beşerî sermaye birikimleri hakkında fikir verilmesi amacıyla beşerî sermaye endeksi hesaplanmaktadır. Beşerî sermaye endeksi yeni doğan bir çocuğun doğduğu ülkenin sağlık durumu ve eğitim düzeyi gibi bazı koşulları göz önüne alınarak, 18 yaşına geldiğinde biriktireceği tahmin edilen insan sermayesi miktarını ölçmektedir. Endeks değeri eğitim ve sağlık göstergeleri bileşenlerinden elde edilmekte ve 0 ile 1 arasında bir değer almaktadır. Bu endeks aracılığıyla, bir çocuğun ülke koşullarında sağlık ve eğitim hizmetlerinden tam kapasite ile faydalanması halinde ne ölçüde üretken olabileceğinin değerlendirilmesi yapılabilmektedir (Emirkadı, 2020: 123-124). Türkiye'de 2020 yılındaki Beşerî Sermaye Endeksi (HCI) 0,6 olarak gerçekleşmiştir (Dünya Bankası, 2021).

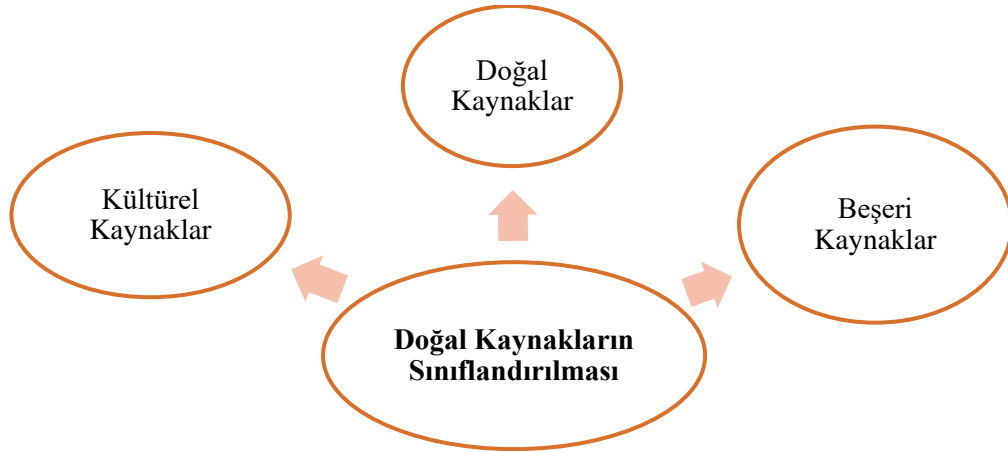
2.2.3. Doğal Kaynaklar

İnsan ihtiyaçlarının karşılanmasına ve sosyal hedeflerin gerçekleştirilmesine izin veren ve bu girişimlerin uygulanmasına katkıda bulunan bir kişiyi çevreleyen tüm araçlara kaynaklar denilmektedir (Başol,1991:27). Doğal kaynaklar; doğal olarak ortaya çıkan ve insan ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılacak tüm kaynaklardan oluşur (Birleşmiş

Milletler, 1970: 6). Bu hususta doğal kaynaklar hususunda ele alınabilecek olan kaynak türleri aşağıdaki gibidir (Türkiye Çevre Sorunları Vakfı [TÇV], 1984: 75):

- Metaller (Metalik olan veya olmayan),
- Sular (Tatlı su ya da tuzlu su), topraklar (Tarımsal olan ve olmayan),
- Doğal bitki örtüsü ve hayvan türleri,
- Güneş, yağış, hava koşulları ve diğer yer altı ve yer üstü kaynaklardır.

Ülkeler tarihsel süreç içerisinde doğal kaynakları hep kullanmışlar ve bu sayede belirli dönemlerde gelişerek zenginleşmişlerdir. Günümüzde sanayi devrimi gerçekleştiren ülkeler, öncelikle doğal kaynaklarının harekete geçirilmesi nedeniyle bu düzeye gelmişlerdir (Maden Teknik ve Arama Genel Müdürlüğü [MTA], 2000: 1). Bu bağlamda küresel açıdan doğal kaynakların sınıflandırılması Şekil 2.2’de gösterilmektedir.

Şekil 2.2. Doğal Kaynakların Sınıflandırılması

Kaynak: Başol vd., 2005: 62

Şekil 2.2.’de görüldüğü üzere doğal kaynakların sınıflandırılması üç şekilde gerçekleşmektedir. Bunlar; kültürel, beşerî ve doğal kaynaklardır. Bunlardan ayrı olarak organik ve inorganik, tüketir ve tükenmez, yenilenebilir ve yenilenemez, sürekli ve stok kaynaklar olarak da ayrılmaktadır (Başol vd., 2005: 62-63).

Doğal kaynaklara ilgi, ekonomik düşüncede uzun süredir var olan bir gelenektir. Çünkü ekonomik aktivite esas olarak yenilenebilir kaynaklara dayanmaktadır. Özellikle 15. yüzyıldan sonra sömürgecilikle birlikte önem kazanan bu konu, sanayi devriminden sonra

ekonomik büyümede ana olgulardan biri haline gelmiştir. Doğal kaynakların ülkelere göre avantajı hem bu kaynaklara kolay erişim hem de tüm bu kaynaklar üzerindeki hakimiyet ile ilişkilidir. Ülkeler için ana ders, kaynaklarından en iyi şekilde yararlanmayı öğrenmeleri gerektiğidir. Bu, ekonomik büyüme ile karakterize edilen bir sorundur. Kaynakların verimli kullanımı ekonomik büyümeyi desteklerken, aksine kaynakların verimsiz kullanımı ekonomik büyümeyi engelleyebilmektedir.

2.2.4. Teknoloji

Günümüzde büyüme olgusunun ülkelerin elinde bulundurdukları teknoloji düzeyi ile ilişkili olduğu vurgulanmaktadır. Teknoloji, ulusların refahını ve yaşam standardını iyileştiren bir araç, girdi ve çıktı arasında sıkışmış bir ölçüm yöntemi ve bir mal üretmek için kullanılan bir dizi yöntem olarak tanımlanır. Başka bir deyişle teknoloji, mevcut mal ve hizmetlerin üretimini iyileştirmek, pazarlama verimliliğini artırmak ve yeni mal ve hizmetler üretmek için kullanılan bir bilgi kaynağıdır (Kılınçarslan ve Dinç, 2007)

Sanayi devrimi ile birlikte birçok ekonomik ve sosyal değişim yaşanmıştır. En önemli değişikliklerden biri üretim yöntemi ve hacminde meydana gelmiştir. Sanayi Sektörü, Sanayi Devrimi ile birlikte hızlı ve kesintisiz üretim gerçekleştirmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu durum ekonomik büyüme ve üretim zincirinin birlikte anılmasına neden olmuştur. Özellikle gelişmekte olan ülkeler, ekonomik büyümelerini ve gelişmelerini sağlamak ve refah düzeylerini yükseltmek için sanayileşmeyi önemli bir hedef olarak kullanmışlardır. Sanayi sektöründe artan üretimin verimli ve etkin bir şekilde uygulanması için atılması gereken adımlar, teknolojik gelişmelerin, uygulamalı bilimin ve sanayi politikasının önemini göstermiştir. Bu gelişmenin ekonomik büyüme ve teknolojik gelişme ile yakından ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Dinamik bir yapıya sahip olan teknoloji, ülkelerin sınıflandırılmasında önemli kriterlerdendir. Gelişmiş ülkelerin sanayileşme ve ekonomi politikaları teknoloji tarafından belirlenmektedir. Küresel sahnedeki geleneksel kanı, ileri teknoloji ülkelerinin üretimi ile ekonomik büyüme ve kalkınmaları arasında önemli bir pozitif ilişki olduğu yönündedir. Bu noktadan hareketle teknolojik gelişmeden bağımsız olarak değerlendirilen ekonomik büyüme politikalarının eksik kalacağı açıkça ifade edilebilir (Algan vd., 2017: 332).

Teknolojik gelişme, ekonomik büyümeyi daha yüksek verimlilik şeklinde etkilemekte ve daha kısa sürede daha fazla ürünün üretilmesini desteklemektedir. Sonuç olarak teknolojik gelişme, ekonomik büyüme ve sürdürülebilir büyüme için üretimde gerekli büyümeyi sağlamaktadır. Teknoloji ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki sayısız resmi modele yansımıştır. Solow (1956) gibi erken neoklasik modeller, teknolojiyi dışsal bir değişken olarak ele alır ve uzun vadeli ekonomik büyümenin teknik değişime ne ölçüde bağlı olduğunu gösterir. Teknolojiyi yaparak yaşayarak içselleştiren Arrow (1962), teknolojinin sabit bir hızla büyüdüğünü ve uzun vadeli ekonomik büyümenin büyük ölçüde nüfus artışına bağlı olduğunu belirtmiştir. Günümüzde ülkelerin ekonomik gücü doğrudan teknoloji ile ilgilidir.

2.3. Ekonomik Büyümenin Türleri

Ekonomik büyüme kavramı, önceden olduğu gibi, günümüz dünyasında küresel ekonomiler için oldukça büyük önem arz etmekte olup, iktisadi büyümenin bu bağlamda başlıca türleri aşağıdaki gibidir (Özgüven, 1988: 85):

- **Spontane Büyüme:** Ekonomiye devlet müdahalesi minimum düzeyde olup, üretim faktörlerinin kendiliğinden harekete geçmesi nedeniyle belirli büyüme oranlarına ulaşılmaktadır.
- **Planlı Büyüme:** Plan kapsamında gerçekleştirilen malların üretimi için tahsis edilmesi gereken kıt kaynakların miktarı ile ilişkilidir.
- **Kapalı ve Açık Büyüme:** İthal ikamesine dayalı bir büyüme stratejisi izleyen ülkelerde görülen kapalı büyüme, ülkenin kendi kaynaklarına dayalı, herhangi bir dış yardım ve dış ticaret olmaksızın gerçekleşen bir büyüme türüdür. Serbest dış ticaret ve serbest piyasa ekonomilerini benimseyen tüm ülkelerde ise açık büyüme görülmektedir.
- **Durgun Büyüme:** Milli gelirin büyüme hızı ile nüfus artış hızı birbirine eşit olduğu için kişi başına gelirin büyüme hızı değişmemektedir.
- **Dengeli ve Dengesiz Büyüme:** Dengeli büyüme ile iç ve dış talep, yatırım malları ve tüketim malları, mamul mallar ve hammaddeler gibi konularda dengelenmeye çalışılmaktadır. Azgelişmiş ülkeler yeterli kaynağa sahip değildir ve bunlardan nasıl ekonomik fayda elde edeceklerini bilememektedirler. Sonuç olarak, azgelişmiş ülkeler dengesiz bir şekilde büyümektedir.

- **Üstel Büyümedir:** Hızı gittikçe artan ekonomik büyüme türüdür. Üstel büyüme modeli aynı zamanda Malthus modeli olarak da bilinmektedir

Büyüme, gelişmiş ülkeler kadar gelişmekte olan ülkeler için de önemli olan bir konudur. Ancak gelişmiş ülkeler ekonomik büyümeye, diğer bir deyişle reel GSYİH'nin yıllar içindeki değişimine büyük önem verirken, gelişmekte olan ülkeler ekonomik büyüme kavramından ziyade ekonomik kalkınma kavramına önem vermektedir. Ekonomik kalkınma, ekonomik büyümeyi içeren bir kavram olmasının yanı sıra ekonomik büyümenin yanı sıra toplumdaki gelir dengesizliklerinin azaltılması, işsizliğin azaltılması, ekonomik ve sosyal kurumların modernize edilmesi gibi ekonomik ve sosyal ve politik alanları da içermektedir (Seyidoğlu, 2011: 829).

2.4. Ekonomik Büyümenin Ölçülmesi

Ekonomilerin ne kadar büyüdüğünü matematiksel olarak ifade etmek mümkündür. Ekonomik büyüme çeşitli kriterlere göre ölçülebilmektedir. Bahsedilen kriterler arasında en sık kullanılan kriter “Gayri Safi Milli Hasıladır” (GSMH). GSMH kısaca, belirli bir ülke vatandaşlarınca belirli bir dönemde üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin değeri olarak tanımlanır. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) ise, yurt içinde üretilen nihai mal ve hizmetlerin değerini göstermektedir. Buna göre, GSYİH'nin bir kısmı diğer ülke vatandaşları tarafından üretilir ve GSMH'nin bir kısmı diğer ülkelerde yaşayan ülke vatandaşları tarafından üretilir. Bu bağlamda matematiksel olarak bu kavramların ifadesi aşağıdaki gibidir (Akiş, 2013: 10):

$$\text{GSMH} = \text{GSYİH} + \text{Net Dış Faktör Geliri}$$

İktisadi büyümenin ölçülmesinde kullanılan en önemli kavramlar; nominal ve reel hasıla düzeyidir. Belirli bir yılda bir ülkede üretilen nihai malların, üretildikleri yılın piyasa fiyatları ile karşılaştırıldığında değerine nominal Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (Nominal GSYİH) denir. Belirli bir yılda bir ülkede üretilen nihai malların, baz yıl için piyasa fiyatlarına kıyasla değerine, reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (Reel GSYİH) veya basitçe reel hasıla denilmektedir. Ekonomik büyüme ölçülürken nominal GSYİH yerine reel GSYİH kullanılmasının nedeni, reel büyüme göstermesidir. Dolayısıyla reel GSYİH, ekonomik büyüme ölçümünde kullanılan en önemli gösterge niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda nominal ve reel hasıla hesaplamaları aşağıdaki gibidir (Ünsal, 2016: 3-5):

$$\text{Nominal GSYİH} = \sum Q_i P_i, \quad i = 1, \dots, n$$

$$\text{Reel GSYİH} = \sum Q_i P_{Bi}, \quad i = 1, \dots, n \text{ ve;}$$

Q_i ; nihai mal ve hizmet miktarını

P_i ; cari yıl piyasa fiyatları

P_{Bi} ; temel yıl (baz yılı) fiyatlarını göstermektedir. Ek olarak iktisadi büyümenin yüzdesel değişimleri aşağıdaki gibi ifade edilebilmektedir;

$$\text{Reel GSYİH}_t = \frac{\text{Nominal GSYİH}_t}{\text{GSYİH Deflatörü}_t}$$

Mal ve hizmetlerin üretim yılı olan cari yıl fiyatları yerine taban yıl fiyatları üzerinden değerini ifade eden gerçek bir ürün, piyasa fiyatlarında zaman içinde meydana gelen değişimlerin mal ve hizmetlerin piyasa değeri üzerindeki etkisini ortadan kaldıran bir kavramdır. Bu nedenle, nominal çıktının aksine, reel çıktı, bir ülkede bir yılda üretilen mal miktarındaki zaman içindeki değişiklikleri yansıtan bir miktardır (Ünsal, 2016: 5). Yani, reel gayri safi yurtiçi hasıla, enflasyonist etkiler ortadan kaldırılarak nominal gayri safi yurtiçi hasıladan elde edilmektedir. Reel gayri safi yurtiçi hasıla düzeyi belirlendikten sonra aşağıdaki formülle reel büyüme oranı hesaplanmaktadır (Dikkaya ve Özyakışır, 2013: 540):

$$Q_t = \frac{Y_t}{Y_{t-1}} \times 100$$

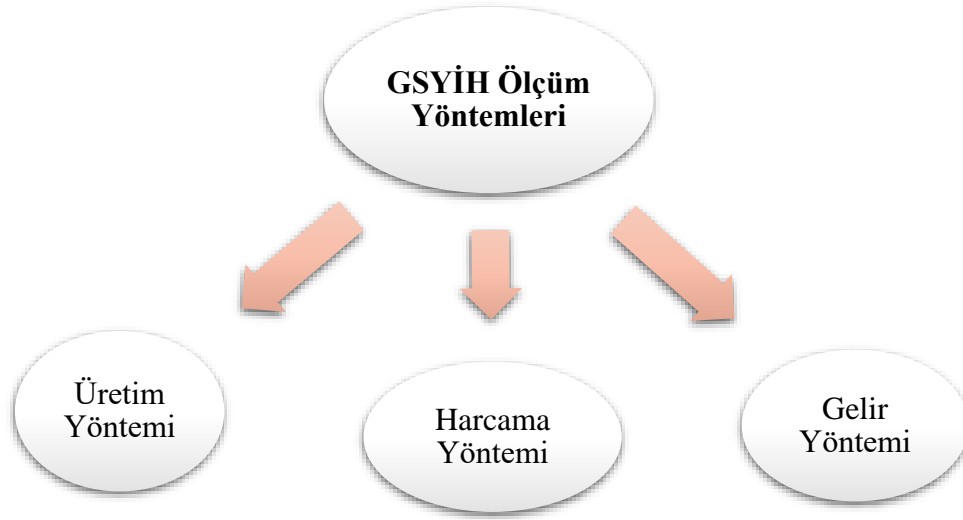
Ekonomik büyüme, ulusal ekonomilerin refah düzeyinin önemli bir göstergesidir. Bu açıdan ekonomik büyüme, üretim kapasitesinin artması anlamına gelmektedir. Üretim kapasitesindeki artış sadece GSYİH veya GSMH ise değil, fert başına reel hasıla ile de ölçülmektedir (Gür, 2014: 25).

Kişi başına reel gelir olarak da adlandırılan kişi başına reel ürün, insanların yaşam standartlarını etkileyen faktörlerden sadece bir tanesidir. Ancak yaşam beklentisi, gelir dağılımı, suç oranları, çevre kirliliği, tatil zamanı ve özgürlük gibi insanların yaşam standartlarını etkileyen diğer faktörleri ölçmek ve/veya tartmak fazlasıyla zor olmaktadır. Bu nedenle ekonomistler bir ülkedeki yaşam standardının değerlendirmesini kişi başına düşen reel ürün kriterine göre yapmaktadırlar. Bir ülkenin yaşam standardı, kişi başına düşen reel gelire göre iki farklı şekilde değerlendirilebilir. Birincisi, bir ülkenin kişi başına düşen reel

gelirinin zaman içinde nasıl değiştiğine bakmaktır. İkincisi, bir ülkedeki kişi başına düşen geliri diğer ülkelerdeki kişi başına gelire karşılaştırmaktır. Bu karşılaştırmayı yapabilmek için ülkelerin kişi başına düşen çıktıyı kendi ulusal para birimi cinsinden ülke para birimi cinsinden (örneğin ABD doları) ifade etmesi gerekir. Bu hususta fert başına reel hasılayı elde etmek için aşağıdaki yöntem kullanılmaktadır (Ünsal, 2016: 6):

$$\text{Fert Başına Reel Hasıla} = \frac{\text{Toplam Hasıla}}{\text{Nüfus}}$$

GSYİH hesaplamaları üç farklı yöntem ile yapılabilmektedir. Bu yöntemler Şekil 2.3.'te gösterilmektedir.

Şekil 2.3. GSYİH Ölçüm Yöntemleri

Kaynak: Akiş, 2013: 11-13

Şekil 2.3.'te görüldüğü üzere, GSYİH hesaplamaları üç farklı yöntem ile yapılabilmektedir. Bu yöntemlerin hesaplamaları sırasıyla aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Ceylan, 2014):

- Üretim yöntemi ile; $GSYİH = P_1 Q_1 + P_2 Q_2 + \dots + P_n Q_n$
- Gelir yöntemi ile; $GSYİH = w (\text{ücret}) + i (\text{faiz}) + r (\text{rant}) + p (\text{kar}) + \text{diğer}^*$
- Harcama yöntemi ile; $\text{Toplam Harcama (Y)} = C + I + G + X - M$

GSYİH ölçümünün temelini oluşturan ulusal gelir ve ürün hesapları, politika yapıcıların, ekonomistlerin ve işletmelerin para ve maliye politikası, ekonomik şoklar ve vergiler gibi değişkenlerin etkisini analiz etmelerini sağlamaktadır. Daha iyi bilgilendirilmiş politikalara

ve kurumlara sahip ulusal hesaplar, II. Dünya Savaşı'nın sonundan bu yana önemli gelişmelere tabii olmuştur. Yapılan bu ölçümler ve elde edilen hesaplamalar ile bir ekonominin belirli alt kümeleri ve genel ekonominin kendisi üzerinde planlar yapılabilmektedir.

2.5. Teorik Çerçeve Ekonomik Büyüme Kavramı İncelemesi

İktisat bilimi içerisinde büyüme kavramı, klasik yaklaşımdan önce merkantilist dönemde (XV. ile XVII.) ülkenin sahip olduğu değerli metallerle ölçülmüştür. Bu dönemde büyümeyi sağlamak amacıyla tutulan altın ve gümüş gibi kıymetli madenlerin miktarının artırılması, sanayi ve ticaret alanlarında bağlayıcı kurallar getirilmesi, ödemeler dengesi fazlalığı sağlayan uygulamaların benimsenmesi ve uluslararası ilişkilerde her şeyden önce ulusal çıkarları gözetilen temel politikalar uygulanmıştır. Dolayısıyla bu dönemde bir ulusun zenginliği cevherlerle ve sahip olunanların hacmiyle özdeşleştirilmiştir. Ancak XVII. yüzyılın ikinci yarısında ticari kapitalizmden sanayi kapitalizmine geçiş döneminde ortaya çıkan fizyokratlar, merkantillistlere karşı çıkmışlar ve büyümenin sanayi sektörünün değil tarım sektörünün öncülüğünde sağlanabileceğini savunmuşlardır. Ayrıca ekonomik faaliyetlerin doğal bir düzen içinde yürütüldüğünü ve bu nedenle devletin bu faaliyetlere müdahale etmemesi gerektiğini vurgulamışlardır (Berber, 2006: 49-50). Merkantilizmden sonra fizyokratlar ekonominin “saf” ürünü veren sektörü olarak tarımı yücelmişler ve Fizyokrat Quesnay, sosyo-ekonomik ilişkileri tanımlayan bir ekonomik tablo oluşturarak saf ürünün özünü göstermiştir. Fizyokratların toplantılarından birinde konuşulan “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler”; Adam Smith, David Ricardo, Thomas Malthus ve Karl Marx tarafından temsil edilen ekonomik liberalizmi doğurmuştur (Piçtak, 2014: 47).

Klasikler arasından ekonomik büyümeye ilişkin ortak görüşler çıkarılabilir. Örneğin; Smith ve Ricardo, J.B. Say tarafından geliştirilen “piyasalar kanunu”nu paylaşarak ekonomik büyümeyi üretimle belirlemişlerdir. Smith'e göre, üretimdeki bir artış pazarın büyüklüğünü etkilemektedir. Ayrıca Ricardo, merkantilistlerin aksine, parayı sadece mal ve hizmet alım satımı sürecinde kullanılan bir değişim aracı olarak değerlendirmiştir. Arzın ekonomik büyüme sürecindeki rolüne ilişkin benzer görüşler, arzın ekonomideki hayati rolünü fark eden Marx tarafından sunulmuş ancak Marx, Smith ve Ricardo'nun kabul ettiği Say'ın piyasalar kanununa katılmamıştır. Çünkü Marx'a göre, eğer kapitalist ekonomi düzenli olarak aşırı üretim krizleri yaşıyorsa, arzın sözde talep yaratacağı inancının mantıklı bir gerekçesi bulunmamaktadır. Ayrıca klasiklerin üretim faktörlerinin verimliliği konusunda farklı

görüşleri bulunmaktadır. Örneğin Smith, Ricardo ve Malthus'tan farklı olarak iyimser bir görüş sergilemiş ve özel girdilerin artan getirilerini varsaymıştır. Ancak Malthus ve Ricardo, Smith'in görüşlerinden farklı olarak karamsar bir görüş sergilemişlerdir. Yani üretim sürecinde yer alan faktörlerin azalan getirilerini varsaymışlardır. Benzer bir görüş, sermayenin organik bileşimini artırma sürecini kâr oranlarındaki düşüşün bir nedeni olarak gören Marx tarafından sunulmuştur (Czuma 2007: 168). Bahsi geçen süreç içerisinde ekonomik büyüme teorileri Klasik iktisadi yaklaşım çerçevesinde Tablo 2.1.'deki ele alınabilir.

Tablo 2.1. Temel Çerçevde Ekonomik Büyüme Teorileri

İktisadi Büyüme Teorileri	Büyümenin Kaynakları	Büyümenin Nicelikleri
Merkantilist Dönem İktisadi Büyüme	Ucuz iş gücü Dış ticaret Doğal kaynaklar Değerli madenler	Ucuz iş gücü (köle) ve ithalat kısıtlamalarına dayalı büyüme, Daha fazla değerli cevherlerin elde edilmesi ile büyüme (altın, gümüş vb.)
Klasik İktisadi Büyüme Teorileri		
A. Smith (1776) D. Ricardo (1857) T.R. Malthus (1799)	İş bölümü Uzmanlaşma Üretim Artık değer kullanımı	Nüfus teorisi ile sınırlı büyüme Azalan verimler ile sınırlı büyüme Arza bağlı yaklaşım ile büyüme
Karl Marx (1876)	Sermayenin Birikim Süreci	Kar oranlarının düşmesi ile sınırlı büyüme

Kaynak: Berber, 2006: 52; Piçtak, 2014: 46-49

Tablo 2.1.'de görüldüğü üzere Smith, ekonomik büyümenin ana faktörü olarak iş bölümü kavramıyla ilgilenmiştir. Smith'e göre işbölümü, sermaye birikiminin ve piyasanın kademeli olarak genişlemesinin bir sonucudur. Ayrıca Smith, ekonomik büyüme sürecinde teknolojik yeniliğin rolünü önemsemektedir. Bu görüşler çerçevesinde ekonomik büyüme teorisinin analizcilerinden biri olan ve önemli bir temsilci olarak karşımıza çıkan Joseph Schumpeter; girişimcilik ve yenilik kavramlarına büyük önem vererek, ekonomik büyümenin ana itici gücünün bu kavramlar içerisinde geliştiğini vurgulamıştır. Schumpeter'e göre girişimcilerin ekonomide varlığı, verimliliği, inovasyonu ve yaratıcılığı ekonomik büyümeyi belirleyen ana unsurlardır (Schumpeter 1934: 65).

Ekonomik büyüme üzerine klasik düşünce arz ile bağlantılıyken, Keynes talebi en önemli faktör olarak değerlendirmiştir. 1929 Büyük Krizi deneyimi, bir ekonominin istikrarlı bir duruma ulaşmasına yardımcı olan özerk bir gücün varlığını doğrulamamıştır. 1930'ların Büyük Buhranı, dünyada ekonomik anlamda çöküşe yol açmıştır. J.Steinbeck, "Gazap Üzümleri" adlı kitabında, 1929 krizinin mahvettiği ABD'deki durumu anlatmıştır (Steinbeck 1939/1961). Bu krizde, sanayi üretimi %44,7, GSYİH ise %28 oranında azalmıştır. Derin durgunluktan etkilenen ülkeler arasında Avusturya, Almanya, İtalya, Çekoslovakya ve Polonya da yer almıştır. Kriz en az Hollanda, Romanya, İngiltere ve İskandinav ülkeleri gibi ülkeleri etkilemiştir (Snowdon vd., 1998: 16). Büyük Buhran deneyimi Keynes'i etkilemiş ve kapitalizmin doğası gereği dengesizlik eğiliminde olduğunu ifade etmiştir. Çalışmalarında klasik iktisadı açıkça eleştirmiştir. Keynes, Say'ın piyasalar yasasını kabul etmemiş ve bu tür bir akıl yürütmeyi R. Crusoe'nun doğal ekonomisiyle karşılaştırmıştır. Ayrıca, klasik ekonominin, bir ekonominin uzun vadede istikrarlı bir duruma ulaştığı varsayımını gerçekçi bulmamıştır. Keynes'e göre, ekonomik mekanizma doğası gereği dengesizliklere ve işsizliğe eğilimlidir. Keynes, klasiklerin aksine, ekonomik büyümenin dengesiz doğasına ikna olmuş ve kısa vadeli modelinde büyümenin ana faktörünü yatırımlar olarak belirlemiştir. Ancak Keynes tarafından geliştirilen model zamanın geçişini hesaba katmamıştır. Bu bağlamda Harrod ve Domar'ın modelleri, uzun vadede bir denge arayarak keynesyen modeli dinamize etmeye çalışmıştır (Piçtak, 2014: 49).

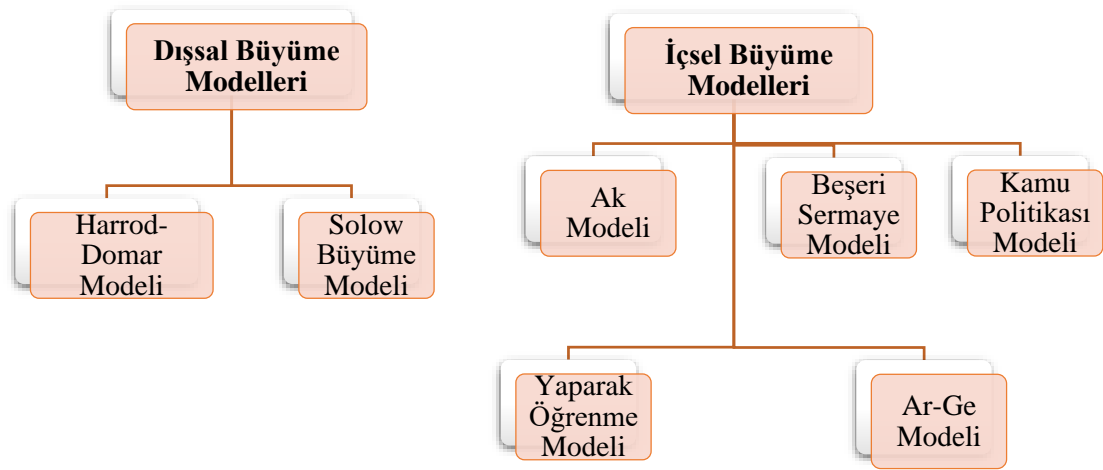
Ekonomik büyüme teorileri içerisinde önemli çalışmalardan biri Walt Rostow'a aittir. Rostow'un geliştirmiş olduğu teori sermaye birikimine bağlı olarak beş gelişme aşamasından oluşmaktadır. Rostow'un bu aşamaları ülkelerin ekonomik ve toplumsal gelişimini tarihsel çerçevede açıklayıcı bir güce sahiptir. Bu bağlamda bahsi geçen beş aşama aşağıdaki gibidir (Rostow, 1960: 4-16):

- Geleneksel toplum aşaması,
- Kalkışa hazırlık aşaması,
- Kalkış aşaması,
- Olgunlaşma aşaması,
- Kitle tüketim toplumu aşamasıdır.

Rostow'a göre yoksul ülkeler için en büyük sorun, "kalkış" adı verilen üçüncü aşamaya ulaşmaktır. Yoksul ülkeler, yıllar içinde kurulan "kısır döngü" nün kesintiye uğramasıyla ilgili sorunlar yaşamaktadır. Rostow, sermaye biriktirerek bunu kırmayı önermiş ancak, iç

birikimi artırma fırsatlarının olmadığı durumlarda dış desteğin gerekli olacağını fark etmiştir. Ayrıca Rostow'a göre, ekonominin tarımdan sanayiye yeniden yapılandırılması, ekonomik büyümenin tüm ülkeye yayılmasını sağlamaktadır. 1971'de Rostow, mal ve hizmetlerin kalitesinde sürekli iyileştirme ile karakterize edilen "kalite" adı verilen altıncı bir ekonomik gelişme aşaması eklemiştir (Rostow, 1971).

Keynes'in görüşleri sonrasında ortaya çıkan büyüme modelleri ve akabinde gelişen ve dinamik çerçevede incelemeye tabii tutulan büyüme kavramı 1950'li yıllarından sonra dışsal ve içsel büyüme modelleri olarak iki çerçevede ele alınmaktadır. Bu dışsal ve içsel büyüme modelleri Şekil 2.4.'te gösterilmektedir.

Şekil 2.4. Dışsal ve İçsel Büyüme Modelleri

Kaynak: Berber, 2006: 52; Özel, 2012

Şekil 2.4.'te görüldüğü üzere ekonomik büyüme teorileri iki ana gruba ayrılmaktadır. Bunlar; dışsal ekonomik büyüme teorisi ve içsel ekonomik büyüme teorisidir. Neoklasik modelde teknolojik gelişmenin, üretim faktörleri ile açıklanamayan üretim artışının payı ile ölçüldüğü varsayılmaktadır. Bu bağlamda teknolojik gelişme dışsal bir faktör olarak algılanmaktadır. Bunun nedeni, teknolojik gelişmenin GSYİH üzerinde önemli bir etkisi olmasına rağmen ekonomik faktörlerden etkilenmediği varsayımdır. Öte yandan, son araştırmalar teknolojik gelişmenin fiyat ve kâr gibi ekonomik sinyallere yanıt olarak gerçekleştiğini göstermektedir. Başka bir deyişle, teknolojik gelişme, ekonomik sistem açısından içsel bir süreçtir ve dünya ekonomileri için en önemli faktörlerden biridir. (Seyidoğlu, 2006: 844-845)

Büyüme düzeyi ve hızının her zaman nüfusun gerçek yaşam standardını yansıtmadığı yönündeki eleştirilere rağmen, refahın ana göstergesi olmaya devam etmektedir. Ekonomik büyüme hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için çok önemli bir konudur. Bu bağlamda ekonomik büyümenin teorik boyutunu konunun anlaşılabilirliği açısından ele almak gerekmektedir. Burada ekonomik büyümenin teorik temelleri alt başlıklar halinde dışsal ekonomik büyüme ve içsel ekonomik büyüme modelleri çerçevesinde alt başlıklar halinde açıklanmaktadır.

2.5.1. Dışsal Ekonomik Büyüme Teorileri

Dışsal ekonomik büyüme teorileri, daha önce Şekil 2.4.'te gösterildiği üzere iki başlık altında incelenmektedir. Bunlar Harrod- Domar modeli ve Solow-Swan ekonomik büyüme modelleridir.

2.5.1.1. Harrod-Domar (Post Keynesyen) büyüme modeli

Klasik düşünceden sonra modern büyüme teorileri adı verilen modellerin üretiminde, 1929 Büyük Dünya Buhranı ve bahsi geçen II. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ülkeler arasındaki gelir farklılıklarının artması önemli bir etki yapmıştır. Bu dönemde Harrod-Domar modeli, Keynesyen ekolün üyeleri olan Harrod ve Domar tarafından ortaya atılan teorilerden doğmuştur. Bu, R. Harrod ve E. Domar'ın 1940'larda bağımsız olarak geliştirdikleri ve benzer sonuçlara ulaştığı bir modeldir. Dengeli ekonomik büyümenin koşullarını inceleyen bu yaklaşım, emek sermayesinin sürekli kullanımı ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımına dayanmaktadır (Sever, 2009: 86). Diğer bir ifadeyle, 1929 küresel ekonomik krizinin ardından, ekonomik durgunluğu tersine çevirmek ve ekonomik büyümeyi sağlamak için maliye politikasının kullanılmasında Keynes'in liderliği ön plana çıkmıştır. Daha sonra Keynes'in başlattığı teorik çalışmalar Harrod ve Domar'ın katılımıyla devam etmiştir (İncekara ve Tatoğlu, 2008: 22-23).

Harrod-Domar modeli, R. F. Harrod (1939) ve D. Domar (1946) tarafından yapılan iki farklı çalışmaya dayanmaktadır. Modele Harrod-Domar modeli denmektedir. Çünkü iki farklı çalışma arasındaki benzerlikler farklılıklardan çok daha fazladır. Model, tek ürünlü iki faktörlü piyasa ekonomisi çerçevesinde oluşturulmuştur. Bu modele göre ekonomi hem tüketim hem de yatırım için kullanılabilir tek bir mal üretmekte ve ekonomide para olmadığı için fiyatları da bulunmamaktadır. Modelde devlet ekonomik faaliyete

katılmamaktadır. Tüm ekonomik kararlar özel birimler tarafından alınmakta ve kapalı bir ekonomi bulunmaktadır. Yani ekonomide ticari ve finansal açıklık yoktur (Turan, 2008: 27). Harrod ve Domar modeli bu çerçevede iki önemli varsayıma dayanmaktadır (Yalman, 2010: 25):

1. Toplam üretim hacmi, sermaye birikiminin bir fonksiyonudur. Toplam çıktıdaki (ΔY) değişiklik, sabit sermayedeki (ΔK) değişimin marjinal sermaye çıktı oranıyla, yani sermaye çıktı oranıyla (v) çarpımına eşittir:

$$\Delta Y = \left(\frac{1}{v}\right) \Delta K \text{ ve } v = \Delta K / \Delta Y$$

2. Sermaye birikimi, toplam gelire ve tasarruf oranına bağlıdır:

$$S = s \cdot Y$$

S toplam tasarruf, Y toplam gelir ve s tasarruf oranıdır. Birinci varsayıma göre, ekonomide sermayenin artması, sermayenin etkinliğine bağlı olarak toplam çıktıyı artırmaktadır. Sermaye yoğunluğu oranı, sermaye kullanımının verimliliğini ölçmektedir. Buna göre, sermaye-çıktı oranlarının düşük olduğu ülkelerde, daha düşük sermaye kazançlarıyla daha yüksek çıktılar elde edilebilmektedir. Çalışan başına sermaye artışının daha yüksek verimlilik kazanımlarına yol açacağına inanılmaktadır. Bu model emeğin etkisini hesaba katmadığı için ekonomik büyümenin tek belirleyicisinin sermaye kazançları olduğu görülmektedir. İkinci varsayım, sermaye birikiminin yurtiçi tasarrufların bir sonucu olarak gerçekleştiği fikrine dayanmaktadır. Kapalı bir ekonomide, toplam yurtiçi tasarruflar (S), toplam yerli yatırıma (I) eşittir ve bu da toplam sermaye değişimine (ΔK) eşittir. Bu durumda, ilk denklem yeniden yazılırken aşağıdaki denklem elde edilir:

$$\Delta Y = \left(\frac{1}{v}\right) s \cdot Y$$

$$\frac{\Delta Y}{Y} = s/v$$

Son denkleme göre, ekonominin büyüme oranı ($\Delta Y / Y$), tasarruf oranına (s) ve sermaye çıktı oranına (v) bağlıdır. 1939'da yayınlanan bir makalede Harrod, yarı zamanlı çalışmadan tam zamanlı çalışmaya geçişin koşullarını sorgulamıştır. Harrod'a göre, istenen büyüme hızı (Gw), yıllık doğal nüfus artışına (n) eşit olmalıdır. Yıllık nüfus artışı, marjinal tasarruf

eğiliminin sermaye çıktı oranına (v) bölünmesiyle elde edilecek rakama eşit olmalıdır (Berber, 2006: 102):

$$Gw = n = s/v$$

Harrod'un büyüme modelinde, nüfus artışı ve sermaye çıktı oranı değişkenlerinin birbirinden bağımsız olması, istenen büyümenin elde edilmesinin zorluğunu göstermektedir. Bir ekonomiye yapılan net yatırım, ürünler için talep yaratırken, ekonominin ürün üretme kabiliyetini de arttırmaktadır. Örneğin yeni bir fabrikanın açılması tuğla, demir ve teçhizat gibi kalemlere olan talebi arttırmaktadır. Öte yandan tesisin inşaatının tamamlanmasıyla birlikte ekonominin üretim kapasitesi de artmaktadır. Üretim yöntemlerinin değişmediğini varsayarsak, belirli bir üretimi gerçekleştirmek için belirli bir miktar sermaye gerekmektedir. K sabit sermayeyi ve Y üretim seviyesini temsil ediyorsa, sabit sermayenin ortalama çıktı oranı K / Y olarak gösterilebilir. Bu durumda örneğin 1 birim çıktının üretimi 3 birim yatırım gerektiriyorsa, 100 birim çıktı üretimi, 300 birim sabit sermaye gerektirir. Marjinal sermaye çıktı oranı ($\Delta K / \Delta Y$), üretimde belirli bir artış sağlamak için ne kadar ek sermaye gerektiğini gösterir. Örneğin, net yatırım 60 birim ve üretimdeki artış 20 birim ise, marjinal sermaye çıktı oranı üçtür. Ortalama sermaye ihraç oranının (E / H) tersi, ortalama sermaye verimliliğini gösterir. 1 birim çıktı 3 birim sermaye gerektiriyorsa, sermayenin ortalama üretkenliği $1/3$ 'tür. $\Delta Y / \Delta K$, üretim kapasitesindeki artışın sabit sermaye artışına oranını göstermektedir (Parasız, 2003: 375- 376). Harrod-Domar modelinde ekonomik büyümeyi artırmak için ya tasarruf oranını ya da sermaye verimliliğini artırmak gerekmektedir (Yülek, 1997: 4).

Harrod-Domar modelinde GSYİH büyümesi, yatırım harcamalarının GSYİH içindeki payı ile orantılıdır. Harrod-Domar büyüme modeli tıpkı Keynes'in büyüme modeli gibi gelişmiş ülkeler için oluşturulmuş bir modeldir. Modelin amacı, işsizlik ve enflasyona neden olmadan ekonomik büyümeyi sağlamaktır. Yeterli büyüme kavramı geliştirmekte olan ekonomiler için önemli olduğundan Harrod-Domar bu kavramı kullanmamıştır (Yılmaz 2005: 41-43). Üstelik bu modele göre, ekonomi büyüme yörüngesinden saptığında onu aynı seviyeye getirmek zorlaşmaktadır. Bu nedenle modelde yüksekliği korumak zordur ve "bıçak sırtı denge" geçerlidir (Doğan, 2014: 369).

Harrod-Domar modeli, varsayımları ve ekonomik büyümenin performansını geliştirmiş ülkelerde değil, diğer ülkelerde açıklayamaması nedeniyle eleştirilmiştir. Özellikle 1950'li yıllarda Harrod-Domar modelinin eksikliklerini gidermek için çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

Bu çalışmaların temel hükümlerinin klasik iktisat bakış açısı çerçevesinde belirlendiği görülmektedir. Bu bağlamda ekonomi tam rekabet içindedir ve tam istihdam söz konusudur. Üretim faktörlerinin payları, üretim faktörlerinin marjinal verimliliğine göre belirlenir. Emek ve sermaye ikamesi vardır. Üretim faktörlerinin marjinal verimliliği azalır ve teknoloji dışsaldır. Literatürde neoklasik büyüme teorisi veya Solow'un büyüme teorisi olarak anılan bu model, Solow ve Swan gibi iktisatçılardan önemli katkılar sağlamıştır (İncekara ve Tatoğlu, 2008: 25). Diğer bir ifadeyle R. Solow, Harrod-Domar modeli ile elde edilen tatmin edici olmayan sonuçlara yanıt olarak uzun vadeli bir ekonomik büyüme modeli önermiştir (Solow 1956). Aynı yıl, Amerikalı ekonomist T. Swan da benzer bir model sunmuştur (Swan, 1956), bu nedenle tartışılan modele Solow-Swan modeli adı verilmiştir.

2.5.1.2. Solow-Swan (neoklasik) büyüme modeli

Neoklasikler, klasikler gibi, büyüme ve gelişmenin kendiliğinden meydana gelen doğal olaylar olduğunu ve aralarında önemli bir fark olmadığını savunurlar. Klasik ve neoklasik iktisatçılar, ülkeler arasındaki kalkınma farklılıklarını bir dengesizlik olarak tanımlamakta ve bunun geçici olduğunu belirtmektedirler. Neoklasik büyüme modeli, uzun vadeyi kapsayan ve Harrod-Domar modeline verimlilik kazanımları katan bir yaklaşımdır. Bıçak sırtı denge modeli olan Harrod-Domar modelini ekonomik denge modelini emek-sermaye oranının sabit olduğu varsayımıyla ilişkilendiren Solow, bu varsayımdan vazgeçilirse sorunun çözüleceğini iddia etmiştir (Solow, 1956: 66). Bu büyüme modellerinin genel olarak temel varsayımları aşağıdaki gibidir (Ercan, 2002: 130).

- Tam rekabet,
- Kapalı ekonomi,
- Sermaye ve işgücü kazanımları için ölçeğe göre azalan getiri,
- Rasyonel bireyler,
- Üretim fonksiyonu için sabit getiri,
- Azalan verimler yasaının geçerliliğidir.

Solow büyüme modeli, tasarruf, sermaye oluşumu ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmektedir. Ayrıca, dışsal değişkenler olarak görülen tasarruf, yatırım ve ekonomik büyüme ile nüfus artışı ve teknolojik gelişme arasındaki ilişkiyi tartışmaktadır. Üç ayrı üretim fonksiyonunu karşılaştırdıktan sonra Solow, Cobb-Douglas üretim fonksiyonunun

daha gerçekçi olduğu sonucuna varmaktadır. Solow'un basit büyüme modelinde toplam çıktı, sermaye ve emeğin bir fonksiyonudur:

$$Y = F(K, L) \text{ ve } Q = A \cdot K^{\alpha} \cdot L^{\beta}$$

Model, azalan verimler yasası nedeniyle durağan hale geldiğinde, ekonomik büyümenin temel belirleyicileri nüfus artış oranları ve teknolojik gelişmelerdir. Nispeten daha fazla tasarruf eden bir ülke, istikrarlı bir durumda daha az tasarruf eden bir ülkeye göre daha fazla sermaye yoğun olacaktır. Ancak, istikrarlı bir durumda tasarruf oranındaki bir artış, ekonomik büyüme oranını etkilememektedir. Uzun vadede ekonomik büyümenin dış teknolojik gelişmeler tarafından yönlendiriliyor olması, uzun vadede ülkelerin gelir düzeylerinin birbirine yaklaşacağı anlamına gelmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki gelir farkının eninde sonunda ortadan kalkacağı görüşüne “yakınsama hipotezi” denilmektedir (Kar ve Taban, 2003: 148). Solow modeli tek başına teknolojik değişimler altında GSYH’de gözle görülür bir değişim sağlayamadığı için iki ana olguya odaklanmaktadır. Bu iki ana olgu aşağıdaki gibidir (Ray, 1998):

- i. Değişen teknoloji, işgücünün verimliliğini artıracak ve buna bağlı olarak verimliliğini artıracaktır.
- ii. Emek, nüfus artışı nedeniyle üretimde değişikliklere neden olacaktır.

Solow modelinde sürekli teknolojik değişikliklerin getirilmesi, kişi başına GSYH’da değişiklik olmadan istikrarlı bir durumun olumlu hale gelmesine, dolayısıyla kişi başına GSYH’nin büyümesine yol açmaktadır. Bunun nedeni, teknik ilerlemeden kaynaklanan emeğin önceki emekten daha üretken olduğuna inanılmasıdır (Semmanda, 2020: 8-11). Solow modeli, ulusların zenginliğindeki önemli farklılıkları anlamaya yardımcı olur. Kaynaklarının önemli bir bölümünü fiziki sermayeye, beceri birikimine ve kaynakların verimli kullanımına yatırıma dönüştüren ülkeler zengindir. Bu boyutlardan bir veya daha fazlasında başarısız olan ülkelerin gelirleri daha düşüktür. Ancak Solow modeli, bazı ülkelerin neden diğerlerinden daha fazla yatırım yaptığını ve neden daha gelişmiş teknolojilere ve üretkenlik seviyelerine sahip olduklarını yeterince açıklamamaktadır (Jones, 2001:57).

2.5.2. İçsel Büyüme Teorileri

İçsel büyüme modelinin temeli büyük ölçüde Romer (1986) ve Lucas’ın (1988) çalışmalarına dayanmaktadır. Bu alandaki araştırmalar, ekonomik sistemin iç işleyişindeki

belirli faktörlerin etkileşimi nedeniyle ekonomik büyümenin ülke içinde gerçekleştiğini öne sürdüğü için neoklasik büyüme teorisinden önemli ölçüde farklıdır (Ercan, 2002: 130). İçsel büyüme modelleri aşağıdaki beş ana olguya dayanmaktadır (Stensnes, 2006):

- Ticari liberalizasyon teknolojik değişimi hızlandırarak ekonomik büyümeyi teşvik edebilir.
- İhracata dayalı bir kalkınma stratejisi, bir dizi ciddi ekonomik faktör nedeniyle daha yüksek büyümeye yol açar.
- Doğrudan yabancı yatırım (DYY) yoluyla sanayileşmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere teknoloji ihracatıdır.
- Dış yönelim nedeniyle kalkınma için dış sermaye mümkündür.
- Açık bir ekonomi, ölçek ekonomileri ve teknolojik gelişmeden kaynaklanan olumlu yayılmalar yoluyla ekonomik büyümeyi artırır.

İçsel büyüme modelleri, dış ticaret ve yabancı yatırımın faydalarını vurgulamaktadır. Dış ticaret ve yabancı yatırım teknolojik gelişmeyi hızlandırır, rekabeti yoğunlaştırır ve daha hızlı sermaye birikimini teşvik eder. Ticari açıklığın daha hızlı ekonomik büyümeye yol açacağını savunmaktadır. İçsel büyüme modellerinin bu sonucu, ticaret ve büyüme arasındaki ilişkiyi dikkate almada önemli bir faktör olmakla birlikte, ticaretin ekonomiyi dinamik ölçek ve diğer sosyal faydalardan yoksun sektörlerde uzmanlaşmaya zorlaması nedeniyle büyüme oranlarında düşüşlere yol açabilir (Değer, 2007: 25).

İçsel büyüme teorilerinin destekçileri, beşerî sermayeyi artırarak hızlı ekonomik büyüme elde etmeyi önermektedir. Diğer bir deyişle, sağlık ve eğitimin iyileştirilmesiyle beşerî sermaye, teknoloji politikası ve teknoloji transferi yoluyla teknolojik altyapının iyileştirilmesiyle bilgi üretimi artırılabilir. Diğer bir deyişle, içsel büyüme teorisi; Ülkelerin ekonomik ve politik sınırları içinde ek mal ve hizmetler (eğitim gibi) bularak küresel pazarda nasıl gelişebileceklerini açıklar. Bu bağlamda içsel büyüme modelleri daha önce Şekil 2.4.'te gösterildiği üzere gruplandırılabilir. Bahsi geçen bu hususlar, alt başlıklar halinde ele alınmakta ve gerekli açıklamalar bu başlıklar altında sunulmaktadır.

2.5.2.1. AK modeli

İçsel büyüme modellerini incelemek için en basit model AK modelidir. Bu model Rebelo tarafından geliştirilmiş olup, sermayenin marjinal getirisinin azalması varsayımını

ortadan kaldırarak, dış teknolojik gelişme olmasa bile, kişi başına büyümenin uzun vadede sürdürülebilir olabileceğini en basit şekilde gösteren bu modeli geliştirmiştir. Bu yapı Romer (1986) ve Lucas (1988) tarafından da benimsenmiştir. AK modelinde kullanılan üretim fonksiyonu aşağıdaki gibidir:

$$Y = AK$$

$$A = \Delta Y / \Delta K$$

Bu üretim fonksiyonunun en önemli özelliği, sermayenin azalan getirisinin olmadığını göstermesidir. AK modelindeki A, teknoloji seviyesini gösteren pozitif bir sabittir. K hem fiziksel sermayeyi hem de insan sermayesinin unsurlarını (bilgi, deneyim, deneyim vb.) temsil etmektedir.

Rebelo, politika değişkenlerinin büyüme açığını da açıkladığını savunmaktadır. Örneğin gelir vergisi oranları yüksek, mülkiyet hakları düşük olan ülkelerin diğer ülkelere göre daha yavaş büyüyeceğini ifade etmektedir (Rebelo, 1991: 509).

2.5.2.2. AR-GE modeli

Romer'in (1986) çalışması, teknolojik gelişmeyi piyasaya dayalı girişimcilik kararlarına bağlayan içsel büyüme modellerini başlatmada etkili olmuştur. Romer'e göre AR-GE (araştırma ve geliştirme) sektöründeki teknolojik gelişme, büyümenin arkasındaki itici güçtür (Romer, 1986: 1003). Romer'in çalışması bir anlamda teknolojik gelişmeyi ekonomik büyüme sürecinde içselleştiren Arrow'a (1962) dayanmaktadır. Romer, dış ticaretin serbestleştirilmesinin ve beşerî sermaye açısından zengin ülkelerle ekonomik entegrasyonun ekonomik büyüme üzerinde de olumlu bir etkisi olacağına savunmaktadır (Ercan, 2002: 131-132)

Romer'e göre, kişi başına düşen gelir düzeyi farklı ülkelerde yakınsamayı gerektirmez. Az gelişmiş ülkelerde büyüme yavaş olabilir veya olmayabilir. Bu sonuçlar, teknolojik değişikliklerden veya ülkeler arasındaki farklılıklardan bağımsızdır. Tercihler, teknoloji ve hatta nüfus büyüklüğü aynı veya sabit olabilir. Azalan verimlerden kaçınmak, tüm bu sonuçlar için esastır (Romer, 1986: 1003).

Romer, bir ülkedeki mevcut sermaye stokunu, ekonomik süreç boyunca edindiği bilgilerin bir göstergesi olarak kullanmıştır. Yani bu ülkede ne kadar önceden yatırım

yapılırsa ve dolayısıyla ne kadar sabit sermaye olursa o kadar ekonomik bilgi elde edilir. Üretim fonksiyonu bu şekilde değiştiğinde, belirli varsayımlar altında sermaye etkinliği kazanımları meydana gelebilir. Başka bir deyişle, ne kadar çok yatırım yapılırsa, her yeni yatırımın getirisi bir öncekinden o kadar yüksek olmaktadır (Yülek, 1997: 8)

2.5.2.3. Beşerî sermaye modeli

İnsan sermayesi değişkenini hesaba katan belki de en iyi bilinen içsel büyüme teorisi, Robert E. Lucas tarafından 1988 yılında geliştirilen modeldir. Lucas, ekonomik büyümenin kaynağı olarak ifade ettiği beşerî sermaye değişkenini Solow tarafından geliştirilen modele dahil etmiştir. Lucas'a göre ülkeler arasındaki ekonomik büyüme farklılıklarının temel nedeni beşerî sermaye birikimindeki farklılıktır. Yaparak öğrenme yoluyla insan sermayesini artırmak, ekonomik büyümeye önemli bir katkı sağlayarak ölçeklendirme verimliliğinin artmasına neden olmaktadır. Lucas, uzun vadeli büyüme sürecini belirlemede beşerî sermayenin fiziksel sermayeden daha önemli olduğu tezini ileri sürmüştür. Eğitim sektörüne yapılan yatırımın pozitif dışsallıklar yarattığını ve bunun da ölçeğe göre artan getirilere yol açtığını savunmuştur. Buna göre, güçlü beşerî sermayeye sahip ülkeler, zayıf beşerî sermayeye sahip ülkelere göre daha fazla ekonomik büyüme göstermektedir (Lucas, 1988: 27).

Lucas, beşerî sermayenin ekonomik büyümede önemli bir rol oynadığını savunmaktadır. Beşerî sermaye açısından, zengin ülkelerdeki insanlara yapılan yatırımın getirisi, çocuk sahibi olmaktan daha yüksektir. Beşerî sermaye açısından nispeten fakir olan ülkeler için bunun tersi geçerlidir. Lucas, bireyin beşerî sermayesini artırmanın yalnızca kendi üretkenliğini artırmadığını, aynı zamanda diğer üretim faktörlerinin üretkenliğine de katkıda bulunduğunu ifade etmektedir (Kibritçioğlu, 1998: 224)

2.5.2.4. Kamu politikası modeli

Barro, hükümet harcamalarının büyüme sürecini hızlandıran bir faktör olduğunu savunmuştur. Barro'ya göre (1991), bir bütün olarak ekonomide kaynakların verimliliğini artıracak kamu mallarını üretmek için özel sektör yeterli değildir. Ancak, kamu politikası, eğitim, sağlık hizmetleri ve diğer altyapı yatırımları yoluyla araştırma ve geliştirmeyi teşvik etmek gibi doğrudan sunulan kamu hizmetleri, sosyal olarak kabul edilebilir seviyelere ulaşmaktadır. Devlet harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisi, kâr amacı

gütmeyen ve temsili hane halklarının fayda işlevini maksimize eden politikalar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Böyle bir politika, ekonomik büyüme ve ekonomik refah üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Devlet harcamalarının ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemesi, genel olarak vergilendirme sonucunda özel tasarrufların azalmasıyla açıklanmaktadır (Ercan, 2002: 134-135).

Barro'ya (1991) göre, gerçekte sadece koşullu yakınlaşma gerçekleşir. Başka bir deyişle, kişi başına düşen reel gelir düzeylerinin uluslararası yakınsaması ancak benzer kurumsal koşullara sahip ülke grupları içinde gerçekleşebilir. Çünkü bu süreçte zengin ülkelerden fakir ülkelere yapılan sermaye transferlerinin havuz etkisi gelişmiş ülkelerdeki teknolojik gelişme ile tamamen ortadan kalkmaktadır (Kibritçioğlu, 1998: 9).

3. BÖLÜM

3. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE KAMU BORÇLANMALARI VE EKONOMİK BÜYÜMENİN SEYRİ

3.1. Türkiye’de Uygulanan Maliye Politikaları Çerçevesinde Kamu Borçlanmaları ve Ekonomik Büyümenin Seyri

Tarihsel olarak birçok bilim dalında olduğu üzere maliye biliminde de analiz edilen konunun teorik olarak nasıl bir gelişme sergilediğine, toplumsal koşullar, siyasal değişimler, bilimdeki gelişmeler ve benzeri pek çok faktörün etkisi bulunmaktadır. Çalışmada Türkiye’deki 2002 sonrası kamu borçlanmaları ve ekonomik büyümenin seyri ele alınmasına rağmen 2002 öncesi dönemdeki değişiklikler, gelişmeler ve uygulanan politikaların günümüzdeki koşullar üzerinde etkisinin olduğu düşünüldüğü için bu bölümde geçmişten günümüze kamu borçlanmasının ve ekonomik büyümenin nasıl bir seyir izlediği incelenmeye çalışılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet döneminde yaşanan gelişmeler ayrı başlıklar halinde özet bir şekilde değerlendirilmektedir.

3.1.1. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Kamu Borçlanmaları ve Ekonomik Büyüme

Kamunun finansman ihtiyacını toprak işgali ve konusunu toprağın oluşturduğu vergiler yoluyla karşılayan Osmanlı Devleti 16. yüzyılda sınıra dayanmıştır. Bu dönemde Osmanlı’nın sürekli olarak silahlı güç ile savunma yapmasından kaynaklı olarak savunma harcamalarında gittikçe artış yaşanmaktaydı. Bu durum zamanla kaynak gereksinimini büyük ölçüde artırmaktaydı (Tezel, 1994). Bu dönemlerde yürürlükteki iltizam kaynak gereksinimlerini karşılayamaz hale gelince İstanbul’daki sarraflar aracılığıyla finansman açıkları giderilmeye başlanmıştır. Bu durum Osmanlı İmparatorluğunun borçlanma konusunda ilk deneyimleri sayılabilmektedir (Vardar, 2007: 29).

18. yüzyıla gelindiğinde iç borçlanma yapan Osmanlı, dış borçlanmanın gurur incitici olduğu düşüncesiyle bu borçlanma yolunu tercih etmemiştir. Faizlerin yüksek olmasına karşın iç borçlanma yolunu sürdürmüştür (Açba, 1995). Kırım Savaşına kadar sadece iç borçlanma yapan Osmanlı İmparatorluğu 1854’te ticari açıklara çözüm arayışı ve Kırım Savaşı’na finansman sağlamak için ilk kez dış borçlanmaya başvurmuştur (Tezel, 2002).

1875 yılında Osmanlı İmparatorluğu, borç ödemelerini durdurmak zorunda olduğunu ve iflasını ilan etmiştir. Dış borçlanmanın aşırı düzeylere erişmesi nedeniyle 1881’de siyasal şartların kötüye gitmesini engellemek adına batılı ülkelerle anlaşma sağlanmıştır. Osmanlının dış borçlarında indirim yapılmasıyla birlikte sözü edilen ülkeler tarafından Düyun-u Umumiye kurularak Osmanlı’nın iktisadi anlamdaki bağımsızlığına el konulmuştur. Fakat imparatorluk sonraki tarihlerde de dış borçlanma yolunu kullanarak sağladığı kaynakları daha çok cari harcamaların finanse edilmesi amacıyla kullanmasıyla birlikte bazı altyapı çalışmalarına da harcamıştır (Demir, 2018).

1914 yılında I. Dünya Savaşının başlamasıyla Osmanlı’nın dış kaynaklardan sağladığı borç vadesi kısa olan borçlar dahil edilmediği halde yaklaşık 143 milyon sterlin tutarında gerçekleşmiştir. Söz edilen borcun yarısından fazlası Fransızlar tarafından sağlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu dış borçlanma suretiyle elde etmiş olduğu kaynakları verimli yatırımların finansmanında kullanamayarak etkili bir borçlanma yönetimi sergileyememiştir. Elde edilen kaynakların ciddi bir kısmı önceden alınmış olan borç ödemelerinin yapılması için kullanılmıştır. Bununla birlikte yatırımların gerçekleştirilmesi için kaynakların oldukça az bir kısmı değerlendirilebilmiştir (Karluk, 2005: 163).

Kamu borçlanmalarının ulusların iktisadi ve siyasal işleyişleri üzerindeki etkisine Osmanlı İmparatorluğu bir örnek teşkil etmektedir. Osmanlı’nın dış borçlarındaki gereğinden fazla artışlar imparatorluğu alacaklı ülkelere bağımlı bir pozisyona sürüklemektedir. 1854 yılından 1923’e kadarki süreçte fazlasıyla borçlanan imparatorluk, kaynağın sağlandığı batıdaki uluslar tarafından sömürü devletine dönüştürülmüştür. Bu hususta büyük bir imparatorluğun, kamu borçlanmaları dolayısıyla nasıl bir konuma geldiği, dünyanın dengesinde ne denli bir değişmeye sebep olduğu tarihi olarak kayıtlara geçmiştir (Dikmen, 2005: 137).

Osmanlı Devleti ekonomik etkinliğini kurulma ve yükselme aşamalarında başarılı bir biçimde gerçekleştirmiş ve bunun neticesinde Lale Devri diye adlandırılan dönemin bitimine kadar Doğu’da hatta dünyada lider olarak adlandırılmıştır (Pamuk, 2003: 46; Toprak, 1988: 192). Osmanlının yükselme döneminde dünyada ekonomik güç tarım üretimine dayalı olarak belirlenmekteydi ve Osmanlının uyguladığı Tımar sistemine dayanan tarım politikaları kamunun gücü ve toplumsal refahı ileri seviyelerde gerçekleştirmiştir (Ortaylı, 2007: 168).

Coğrafi Keşifler ve tüm dünyaya yayılmaya başlayan sanayileşme akımı Osmanlı devleti için duraklama ve çöküş aşamalarını getirmiştir. Sanayileşmeyle beraber makineleşme çalışmaları ve sömürgecilik anlayışı tüm dünyada egemen olmuştur. Bu süreçte yalnızca iktisadi olarak dönüşümler yaşanmamış bununla birlikte bilim, sanat, toplumsal yaşam ve daha birçok alanda gelişmeler kaydedilmeye başlanmıştır. Tüm dünyanın etkisi altında olduğu bu gelişme hareketlerine uyum sağlamaya çalışan imparatorluk bazı ıslahatlar gerçekleştirmiş ancak tarım politikalarıyla ekonomik anlamda güçlenen imparatorluk toplumsal yenilikleri benimseyemediğinden bu ıslahatlar yetersiz olmuştur. Dolayısıyla dünyanın gelişmelerine uyum sağlayamayan Osmanlı İmparatorluğu hem iktisadi hem de siyasi anlamda gücünü kaybetmeye başlamıştır.

Osmanlı imparatorluğunun dünyanın gelişmelerine uyum sağlayamaması, iktisadi ve toplumsal alanlardaki düzensiz yapısı, siyasi anlamda da başarısızlığa uğramasına sebep olmuş ve I. Dünya Savaşı'ndaki yenilgisi yıkılışını beraberinde getirmiştir. Osmanlı'nın çöküş sürecindeki yönetimin başarısızlığı, iktisadi yapıdaki olumsuzluklardan dolayı henüz kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'ne yüksek düzeyde dış borç bırakılmıştır (Özden, 2014).

3.1.2. Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Kamu Borçlanmaları ve Ekonomik Büyüme

Türkiye ekonomisi için oldukça önem arz eden konulardan olan kamu borçları ve ekonomik büyümenin Cumhuriyet yıllarından itibaren gelişimi üç dönem ayrımı içerisinde incelemeye tabii tutulmuştur. Bu dönemler sırasıyla 1980 öncesi, 1980 ve 2000 yılları arası ve 2000 yılı sonrasında günümüze kadar olan süreci kapsamaktadır. Dönemsel açıdan bu ayrımlar yapılırken temel olarak ekonomik ve siyasi dönüşümler dikkate alınmıştır. Farklı yılları ve süreçleri kapsayan bu dönemler alt başlıklar halinde açıklanmakta ve gerekli açıklamalar bu başlıklar altında sunulmaktadır.

3.1.2.1. 1980 öncesi dönemde kamu borçlanmaları ve ekonomik büyüme

1923 yılı, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıldığı ve Anadolu topraklarında yeni devletin kurulduğu bir yıl olarak tarihteki yerini almıştır (Demir, 2018: 49).

Mustafa Kemal ve arkadaşları yeni bir ideoloji ve idealle çıktıkları bu meşakkatli yolda aslında “yoktan var olma mücadelesi” içine girmişlerdir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Lozan Antlaşması uyarınca Düyun-u Umumiye yönetiminin varlığı konusunda fikir birliği sağlanamamasına rağmen Osmanlı borçlarının üçte ikisini ödemek zorunda kalmış ve bu

borçların bir kısmını 1929'a erteleyebilmiştir. 1929 yılında başlayan ve yıllık bütçenin %20'sini oluşturan bu borç ödemeleri, 1929 Büyük Buhran döneminde hızla düşen vergi gelirleri nedeniyle Türkiye ekonomisi için büyük sıkıntılara neden olmuştur (Yenal, 2013: 66-80).

1923-1930 yıllarını kapsayan süreçte ekonomik büyümenin gelişimi açısından uygulanan politikalarda özel sektöre ağırlık verilmiş bu yıllarda bir miktar gelişim sergilenmiştir. Fakat bu durum sürekliliğini koruyamamış ve Türkiye Cumhuriyeti kuruluşunun ilk yıllarında olması sebebiyle ekonomideki hassaslıklar neticesinde negatif büyüme rakamlarıyla karşı karşıya kalmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1929 yılına kadar sürdürdüğü ekonomik atılım, Lozan Antlaşması'ndaki ek ticaret anlaşması ve gümrük politikasında yarattığı engeller nedeniyle geri planda kalmıştır. Bu anlaşma, ithal ve yerli mallara farklı tüketim ve satış vergisi oranlarının uygulanmasını engellemiş ve sadece devlet tekelinde olan mallar için devlet gelirlerini artırmak için daha yüksek fiyatlandırmaya izin vermiştir. Bu nedenle bu kısıtlayıcı hükümden kurtulmak için 1923-1929 yılları arasında birçok mal ve hizmetin üretimi veya ithalatı tekelleştirilmeye çalışılmıştır (Boratav, 2010: 40). Türkiye ancak 1929'da gümrük tarifeleri uygulamaya başlayabilmiş ve bu tarifelerle yerli sanayinin yaratılması ve güçlendirilmesine zemin hazırlamayı amaçlamıştır (Kazgan, 2002: 79).

1929 yılındaki iktisadi bunalım savaş koşullarının getirdiği olumsuzlukları aşmaya çalışan Türkiye ekonomisi açısından ciddi derecede zorluklar oluşturmuştur. Dünyada hâkim olan kriz neticesinde Türkiye devletçi politikalara ağırlık vermiş ve uluslararası ticarete koruma amaçlı politikalar uygulamak suretiyle dış ticaret açıklarıyla karşı karşıya kalmamayı hedeflemiştir. Sözü edilen süreçte sanayileşme hareketlerine destek olunması amacıyla Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) 1934'te hazırlanmıştır (Türlüoğlu, 2019:68):

Osmanlılardan devreden bazı özel statülü şirketlerin devletleştirilmesi ve "İktisadi Cihazlanma" oluşturulabilmesi adına Amerika Birleşik Devletleri'nden (ABD) 10 milyar dolarlık dış borçlanmaya gidilmiştir. Akabinde 1938'de dış ödemelerle ilgili sıkıntıları aşmak ve savunma masraflarını karşılamak için İngiltere'den 16 milyon İngiliz lirası borç alınmıştır (Yavuz, 2009: 211).

1930 yılında kabul edilen ve 1983 yılı sonuna kadar yürürlükte kalan “Türk Parası Kıymetini Koruma Kanunu” ile kambiyo işlemleri üzerinde sıkı denetim getirilmiş ve yabancı para döviz kontrol mekanizması kurulmuştur (Kazgan, 2002: 79).

II. Dünya Savaşının başlaması sebebiyle uygulanması planlanan II. Sanayi Planı askıya alınmıştır. Türkiye savaşa girmemesine rağmen, askeri anlamda güçlenmeyi hedef edinerek silahlı nüfusunun sayısını 1 milyonun üzerine taşımıştır. Savunma giderlerinde yaşanan artışlar ve işgücündeki azalmalar ekonomik anlamda düşüş yaşanması da beraberinde getirmiştir. Kamunun finansman konusunda karşılaştığı güçlükler kamuyu bazı hukuki organizasyonlara mecbur bırakmıştır. Bu hususta Milli Koruma Kanunu çıkartılarak, vergilerde artış yoluna gidilmiş, milli gelirdeki ciddi bir pay ele geçirilmiş, ulusal savunma borçlanması yapılmıştır. Kamu giderlerinin hızla artması, yatırımlardaki ve ithalattaki gerileme, savaşın getirdiği olumsuzluklar, hukuki düzenleme yapılmasına rağmen fiyat artışlarının önüne geçilememiş ve özel sermayedeki birikimlerin artışına sebep olmuştur. Sözü edilen sermaye birikimlerine bağlı olarak Toprak Mahsulleri ve Varlık Vergisi gibi çeşitli vergi uygulamaları getirilmiştir. Hükümetin bütçe açıklarıyla karşı karşıya kaldığı savaş yıllarında katı nitelikteki vergilendirmeye birlikte para arzının artırılmasıyla finansman yoluna da gidilmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2000).

Savaşın ardından Marshall Planı çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin özel kesime yoğunlaşması gerektiği, devletçi uygulamalardan uzaklaşması gerektiği belirtilmiştir. Bu süreçte Türkiye Cumhuriyeti Marshall yardımlarıyla 225 milyon dolar kaynak kazanımı sağlamıştır (Karluk, 2005: 16). Bu yardımların ekonomik anlamdaki olumlu sonuçları sebebiyle dış kaynaklardan yardım ve kredi sağlanma süreci sürdürülmüştür (Evgin, 2000: 32).

1950 seçimleri ile Türkiye’de yeni bir döneme girilmiştir. Bu dönemde seçimleri kazanan Demokrat Parti (DP) ithalattaki kısıtlamaları kaldırarak ülkenin dışa açılma olanağını hızlandırmıştır. DP'nin sözü edilen dönemdeki uygulamaları neticesinde dış ilişkilerde gelişme gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu yıl Türkiye açısından siyasi ve iktisadi manada değişme yılı olarak tarihe geçmiştir (Demir, 2018: 53)

1954 yılından sonra bütün gelişmeler neticesinde sağlanan büyüme dönemi hakimiyetini durgunluk dönemine devretmiştir. Ticari açıkların azaltılması için uygulamalar yapılmış fakat bu durum mal kıtlığını beraberinde getirmiştir. KİT'lerin özelleştirmesi

planlanırken kıtlıkla mücadele amacıyla kamunun yatırımlarında artış yaşanmıştır. Bütün bu tedbirlerin yetersizliği nedeniyle 1958’de Uluslararası Para Fonu (IMF) ilk sırada olmakla birlikte yardım kuruluşlarının önermesiyle Türk Lirası devalüe edilmiştir (Boratav, 1989).

1958 yılındaki devalüasyonun ardından dış borçların ödenememesi nedeniyle moratoryum ilanında bulunmuş ve bir nevi iflas niteliği taşıyan bu olayın sonrasında 1959’da 4 Ağustos kararlarının alınmasıyla birlikte bu iflas belgelendirilmiş olmaktadır. Paris’te imzalanan bu antlaşmada kamu borçlarının anapara ve faiz ödemelerinin 1971 yılının bitimine kadar tasfiye edilmesi kararı alınmıştır (Yaşa, 1981: 43). İktisadi anlamda yaşanan buhranlar ve moratoryumun ilanından sonra 1960 yılının 27 Mayıs’ında hükümete askeri darbe yapılması suretiyle son verilerek Türkiye tarihinde bir ilke tanıklık edilmiştir (Demir, 2018: 55).

Darbe sürecinin sonrasında Türkiye’de siyasal anlamda yeni bir sürece girilmiş, iktisadi politikalar da bu sürece uyumlu şekilde güncellenmiştir. Esasında dışa kapalı nitelikteki ve ithal ikameci iktisadi politikaları içeren sözü edilen döneme ait özellikler şu şekildedir (Kepenek ve Yentürk, 2000):

- İç üretimden miktarlarının karşılandığı malların bazılarının ithalatına yasaklar getirilirken bazılarına gümrük vergileri ve kotalar getirilerek sınırlandırılmıştır.
- 1960’dan önce koşulların uygunlaştırılması sebebiyle özel sektör, tüketim mallarıyla dayanıklı tüketim mallarının üretilmesine yoğunlaşmıştır.
- Üretim sürecindeki yaşanan dışa bağımlılık varlığını sürdürmüştür.
- KİT’lerden yararlanılarak ara malı üretilmesi için çalışmalar yapılmıştır.
- Yatırımlarda indirim ve benzeri uygulamalarla teşvikler sağlanmıştır.
- Kurun çok yüksek olması nedeniyle yalnızca dışarıdan sağlanabilen birtakım girdilerin daha ucuz yoldan temin edilmesi planlanmıştır.
- Özel kesimin kaynak ihtiyacı finansal yetersizlikler sebebiyle kamu gidermeye çalışmıştır.
- Dış borçlanmalar ve emisyon yoluyla kaynak gereksinimleri karşılanmaya çalışılmıştır.

1960 öncesi dönemdeki borçlanmalara ilişkin olarak kalkınma açısından fayda sağlamadığını savunmasıyla birlikte yeni hükümet borçlanma politikasını devam ettirmiştir. Sözü edilen dönemde iç tasarruflardaki kaynak eksikliğini tamamlamak için dış borçlanmaya gidilmesi neticesinde aynı iktisadi problemler gündemde kalmaya devam etmiştir. 1961 yılından 1970 yılına kadarki dönemde her sene IMF ile stand-by anlaşması yapılarak IMF'nin ülke ekonomisindeki kontrolü devamlı bir hal almıştır (Demir, 2018: 56).

Türkiye'de 1970'li yıllarda ihracatta yaşanan tıkanmalar ve ciddi düzeydeki döviz sıkıntıları sebebiyle birtakım düzenlemeler yapılması mecburi hale gelerek istikrara yönelik önlemleri içeren bir paket hazırlanmıştır. Hazırlanan bu pakette %40'lık bir oranda devalüasyona gidilmiş ve bunun sonucunda üç yıl ihracattan sağlanan gelirlerde ve ülkeye işçi döviz girişlerinde ciddi yükselme yaşanmıştır.

1973 yılında petrol krizinin yaşanmasıyla yabancı kaynaklardan finansman sağlanması güç bir hal almış, ticari açıklar bu süreçte ülkeye girişi yapılan işçi dövizleri olmasına karşın engellenememiştir. Dünyadaki girdi fiyatlarının petroldeki şoklardan etkilenerek artış göstermiş olması sebebiyle yurtiçi pazar fiyatlarında artış yaşanmış bu durum kimi sektörlerin girdi temin edilememesi sebebiyle üretimlerine devam edememelerine sebebiyet vermiştir (Sertel, 1988).

Vergilendirme konusunda çağın gerektirdiği biçimde politikalar uygulanamamış, bütçedeki süregelen açıklarla mücadele edilememiştir. Uluslararası arenadaki olumsuz şartların yanında Türkiye'nin iç dinamikleri de borçlanma konusundaki saygınlığını kaybetmesine sebep olmuştur. 1977 itibarıyla girişimde bulunulan borç erteleme hususunda istenen neticelerin alınamamasıyla 1980 yılında alınan 24 Ocak Kararlarıyla Türkiye'de yeni bir ekonomik dönem başlamıştır (Vardar, 2007: 41).

3.1.2.2. 1980-2002 yılları arasında kamu borçlanmaları ve ekonomik büyüme

1980'den itibaren Liberal iktisadi politikaların egemen olduğu bir dönem başlamış olmaktadır. Bu görüşe göre iktisadi alanda devletin etkinliğinin azalması, ticari alanda girişimlere destek olunması için koşulların uygunlaştırılması ve bununla birlikte büyümenin ihracatın artırılmasıyla gerçekleşmesini sağlayacak olan iktisadi politikalarla devam edilmesi gerekmektedir.

Türkiye 24 Ocak Kararları alındıktan sonra 1980 Darbesi olarak kayıtlara geçen askeri bir müdahaleyle yeniden karşı karşıya kalmıştır. Bunun sonucunda 1983 seçimlerine kadar siyasal ve iktisadi kontroller Kenan Evren ve komutası tarafından sağlanmıştır (Demir, 2018: 59).

1980 Darbesinin ardından seçilmiş olan Özal hükümeti tarafından 1984 itibarıyla iki ana amaca ilişkin önlemlerin öncelikli olduğu bir politika izleneceği belirtilmiştir (Şahinöz, 2001: 29).

- Yüksek enflasyonla mücadele etmek, fiyat istikrarını temin etmek,
- Ödemeler bilançosundaki problemlerin ortadan kaldırılmasıdır.

Kalkınmaya yönelik dışa açık politikaların 24 Ocak kararlarıyla uygulanmaya başlaması neticesinde Türkiye'nin kredi notunda artış gözlemlenmiş, bu süreçte Türkiye, uluslararası kuruluşların yanında özel nitelikteki dış sermaye piyasaları yoluyla da dış borçlanma gerçekleştirme imkanına sahip olmuştur (Seyidoğlu, 2003: 166).

1985 yılından 1989 yılına kadarki süreçte reel ücretlerde aşırı artış gerçekleşmiştir. Bu durum bütçe açıklarının artma eğilimi üzerinde hızlandırıcı bir etkiye sebep olmuştur. Merkez Bankası kaynaklarının bütçe açıklarını finanse edebilme amacıyla sıkça kullanımı, yurtiçi kaynaklara borçlanma amacıyla başvuru yapılması gibi sebeplerle faizlerde artış kaçınılmaz bir hal almıştır. Bu duruma ek olarak sermaye hareketlerindeki serbestleşme sonucunda spekülasyon sermayede yoğunluğa elverişli bir ortam oluşmuştur (Vardar, 2007: 42).

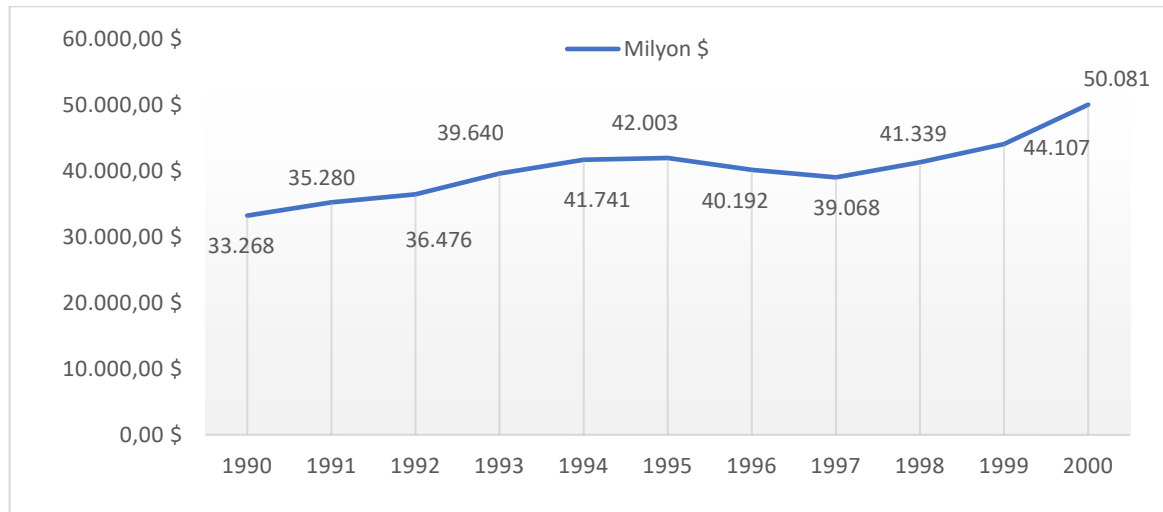
1990'lı yıllarda Türkiye ekonomisinde Körfez Savaşı'nın olumsuz etkileri hissedilmeye başlanmıştır. Bölgedeki karışıklık yüzünden ticaretin dip seviyelere inmesiyle birlikte petroldeki fiyat artışları ticari dengelerde bozulmalara sebebiyet vermiştir. Bununla birlikte Irak otoritesindeki boşluklar sınırdaki teröre ilişkin faaliyetlerin artırılmasını zorunlu kılmış, bu durum savunma giderlerini ciddi düzeylere taşımıştır. Bunun sonucunda enflasyon oranlarının yanında dış kamu borçlanmasında artış meydana gelmesi kaçınılmaz bir hal almıştır (Bayrak ve Kanca, 2013: 6).

Sermaye girişlerindeki artışa ek olarak kurdaki yüksekliğin ihracatta artış meydana getirmesi parasal anlamda genişlemeye sebep olmuştur. 1985 yılı itibarıyla düzenli bir biçimde ihale yoluyla iç kamu borçlanması gerçekleştirilmiş, vergi oranları artırılmadan kamu harcamaları finanse edilmiştir. Devletin elde ettiği gelirlerin milli gelirin %20'sini

oluşturduğu 1980’den 1993’e kadarki süreçte devlet giderleri sürekli olarak artış sergilemiş ve bu sürecin sonunda devlet açıkları / milli gelir oranı %10’un üzerinde gerçekleşmiştir. İkiz açığın devam ettirilmeye çalışılmasıyla Türkiye borç kriziyle karşılaşmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2000).

1994 Krizi sebebiyle Türkiye devalüasyon yaparak Türk lirasının değer kaybına neden olmuş ve ihracat verilerinde artış sergilenmiştir. 1990’dan beri devlet açıklarındaki artışlar, yetersiz vergi gelirleri, kamunun nakit ihtiyacını iç kamu borçlanmasıyla sağlaması, döviz rezervlerinde ani azalışlar sergilenmesi gibi sebeplerle kamunun yeni bir politika uygulaması mecburi bir hal almıştır. Bu çerçevede 5 Nisan kararları olarak anılan istikrara yönelik düzenlemeleri içeren kararlar 1994 yılında uygulamaya geçmiştir. Türkiye tarihinde ilk kez dış kamu borcunun ödenebilmesi için iç kamu borçlanmasına gitmek durumunda kalmış olmaktadır (Karluk, 2007: 432-433).

Türkiye’de 1990-2000 dönemini kapsayan yıllardaki dış kamu borcu verileri Grafik 3.1.’de belirtilmektedir.

Grafik 3.1. 1990-2000 Yılları Arasında Türkiye’de Dış Kamu Borcu

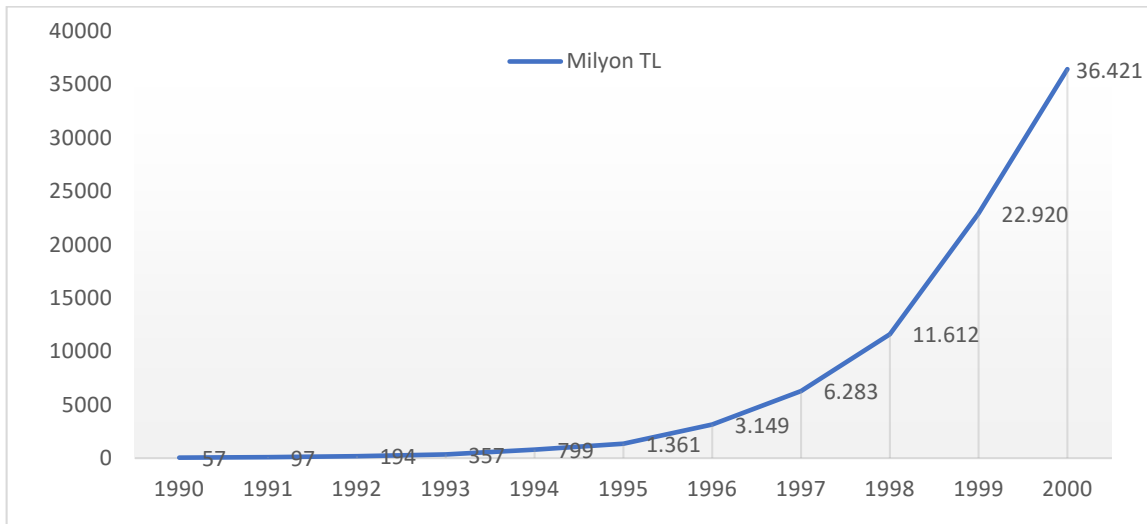
Kaynak: Dünya Bankası

Grafik 3.1.’de göre 1990 yılından 1995 yılına kadar dış kamu borcu sürekli olarak artış sergilemiştir. 1995 yılından sonra kamu dış borcunda 1998 yılına kadar azalma yaşanmıştır. Bu azalmanın kaynağını 5 Nisan Kararlarıyla kamu sektöründeki açıkların kısmi azalmasının oluşturduğu ifade edilebilmektedir. Bununla birlikte dış kamu borçlarının ödenmesinin hazine açısından yük teşkil etmesi dolayısıyla borçlanma yoluna daha az başvuru yapılmış ve uluslararası arenadaki kuruluşlar yoluyla kaynak kazanımı güç bir hale gelmiştir. 1998

yılından sonra ödemeler bilançosundaki açıkların kapatılmasıyla birlikte IMF ile stand by anlaşması gerçekleştirilmesi gibi birtakım iktisadi gelişmeler neticesinde dış borçlanma imkânı artmış ve dolayısıyla 1998 itibarıyla dış borç stokları artmaya devam etmiştir (Berkay ve Ağcakaya, 2017: 11).

Yurt içindeki tasarruflardaki yetersizliğin doksanlı yıllarda çözümlenememiş olmasından dolayı bu on yıllık süreçte dış kamu borçlanmalarında artış yaşanmıştır. Sözü edilen dönemin ardından finans piyasalarından daha ucuza fon temini sağlanması konusunda imkanların artması dış kamu borçlarının ödemesini basit bir hale getirmiştir. Dolayısıyla Türkiye'deki dış kamu borçlanmaları artış sergilemeye devam ederek borç ödemelerinin borçlanma yoluyla yapıldığı bir dönem başlamıştır (Ulusoy, 2017: 136).

1990-2000 yılları arasındaki iç kamu borçlanmaları Grafik 3.2.'de gösterilmektedir.

Grafik 3.2. 1990-2000 Yılları Arasında İç Kamu Borçları

Kaynak: Berkay ve Ağcakaya, 2017

Grafik 3.2.'de gösterilen iç kamu borçlanmaları verilerine göre 1990 yılında 57 milyon TL olarak gerçekleşen iç kamu borcu 2000 yılına kadar sürekli olarak artış kaydetmiş ve 2000 yılında rekor seviyeye ulaşmıştır. 1985 yılından itibaren Türkiye'de kamunun finansman gereksinimini karşılamak için kullandığı esas kaynak vergilerden ziyade kamu borçlanması olmaya başlamıştır. Devletler bu süreçte kamu iç borçlanmasını finansman sağlamada ilk başvuru yaptıkları kaynak olarak konumlandırmışlardır. Sözü edilen bu popülist uygulamanın neticesinde 1990 yılından sonra kamu iç borç stoklarında karşı gelinemez bir artış kaydedilmiş ve borçların sürdürülebilirliğinin yanında kamunun finansman dengesinde

bozulmalar meydana gelmiştir. Bu hususta mali dengedeki bozulmaların analizi açısından Türkiye'nin 1990-2000 yılları arasındaki borç servisi verilerinin incelenmesi gerekmektedir. Borç servisi ülkelerin mali yılda ödemekle yükümlü olduğu anapara ve faizlerin toplam değerini ifade etmektedir (Erdem, 2015). Faizlere ilişkin ödemelerin toplam borçlar içindeki payının yüksek olması durumunda mali dengede bozulmalar kaçınılmaz bir hal almaktadır. Sözü edilen 1990-2000 yılları arasındaki döneme ilişkin Türkiye'nin genel yönetim borç servisi verileri Tablo 3.1.'de gösterilmektedir.

Tablo 3.1. 1990-2000 Yılları Arasında Borç Servisi (Milyon TL)

	İç Borç Ödemeleri		Dış Borç Ödemeleri	
	Anapara	Faiz	Anapara	Faiz
1990	11,1	9,6	5,4	4,4
1991	30,7	16,9	9,0	7,1
1992	72,2	30,5	15,7	9,8
1993	183,6	92,5	25,1	24,0
1994	475,1	233,2	111,2	65,1
1995	1.086,8	475,5	239,0	100,6
1996	2.783,5	1.329,1	420,4	168,3
1997	2.544,6	1.978,0	691,3	300,0
1998	7.390,1	5.629,5	1.838,9	547,1
1999	14.002,8	9.824,6	2.347,8	896,2
2000	16.476,0	18.791,9	3.653,0	1.648,0

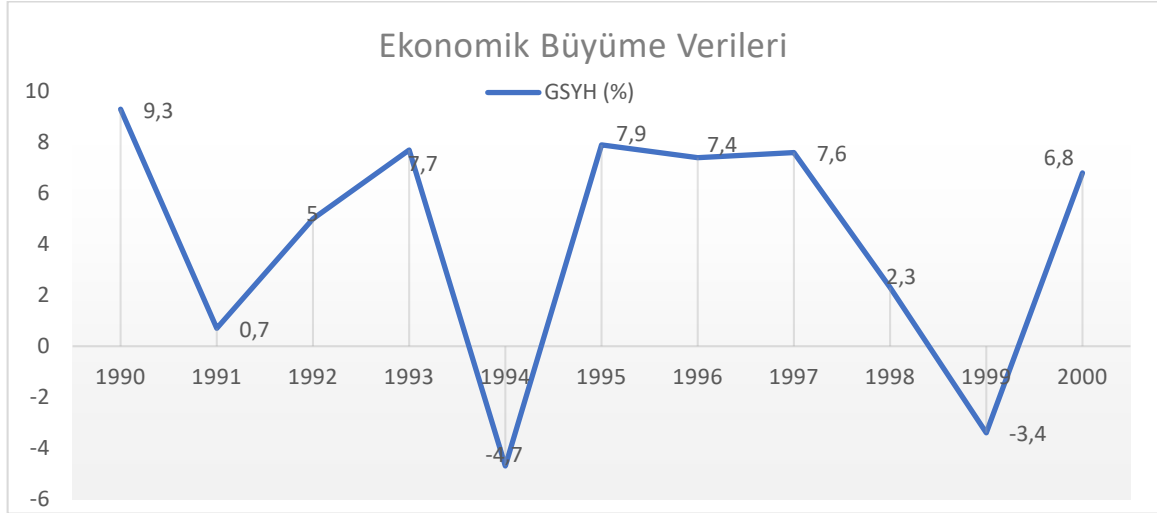
Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

Tablo 3.1.'deki veriler incelendiğinde Türkiye'nin iç borç servis oranlarında 1990 yılından sonra anapara ve faiz ödemeleri arasındaki farkın gittikçe arttığı, 1997'ye değin faiz ödemelerinin anapara ödemelerinin yarısını oluşturduğu görülmektedir. 1997'den başlayarak iç borç ödemelerindeki anapara ve faizlerin arasındaki farkın azalmaya başladığı ve 2000 yılına gelindiğinde faize ilişkin ödemenin anapara ödemesinden yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye açısından 1990 yılı itibarıyla mali disipline olan yoksunluk ve krizlerin yaşanması iktisadi anlamda birtakım olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Türkiye'de faizlerinin daha fazla olduğu borçlanma kaynağı arayışının yanında iç borçlanmada dengenin bozulması bu olumsuzluklara örnek olarak verilebilmektedir. Dış borç servisi verilerine bakıldığında

1993 yılına kadar anapara ve faiz ödemeleri arasındaki fark açılmakta iken 1993 yılında azalmıştır. 1995 yılında faiz ödemelerinin 2 katından daha fazla oranda anapara ödemesi gerçekleşmiş ve bu durum artarak devam etmiştir.

Devlet borçlarının artışının yanında enflasyonun yükseldiği, yetersiz politikalar uygulanması nedeniyle istikrarın sağlanamadığı ve benzeri birçok iktisadi olumsuzluğu barındıran 1990'lı yıllara ait büyüme oranları Grafik 3.3.'de gösterilmektedir.

Grafik 3.3. Türkiye’de 1990-2000 Dönemindeki Ekonomik Büyüme Oranları (%)

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)

Grafik 3.3.’te gösterilen Türkiye’nin 1990-2000 yılları arasındaki büyüme oranları incelendiğinde 1990 yılında %9,3 olarak gerçekleşen büyüme oranı 1991 yılına %0,7’lere gerilemiştir. Bu durumu 1991 yılında yaşanan Körfez Krizinin Türkiye’ye olan olumsuz etkileriyle açıklamak mümkün olmaktadır. 1992 yılında büyüme oranında güzel bir gelişme kaydedilerek %5 olarak gerçekleşmiş ve artma eğilimini 1993 yılında da sürdürmüştür. Büyüme oranlarında iki yıl süren artışın ardından 1994 yılında Bankacılık Krizinin yaşanmasıyla Türkiye ekonomisi %4,7 oranında daralma yaşamıştır. 1995 yılında %7,9’luk büyüme kaydedilmesinde krizin ardından alınan 5 Nisan Kararlarının etkisi olduğunu savunmak mümkündür. Bununla birlikte genel olarak değerlendirildiğinde 90’lı yıllarda ekonomide zaman zaman ekonomik büyüme konusunda gelişmeler yaşanmasıyla birlikte bu durum sürdürülemez büyüme oranlarında azalmalar hatta küçülmeler yaşanmıştır. Bu doğrultuda Türkiye’de 90’lı yıllarda uygulanan politikaların yeterince etkin olmadığı bu sebeple büyüme oranlarında oynaklık yaşandığı ve sürdürülebilir büyümenin gerçekleştirilemediğini ifade etmek mümkün olabilmektedir.

3.1.2.3. 2000 ve sonrası dönemde kamu borçlanmaları ve ekonomik büyümenin seyri

1997 Asya krizinin olumsuz etkilerinden dolayı Türkiye ekonomisi 1999 yılı itibarıyla yüksek düzeyde dış borçlanmanın getirdiği yükün yanında, enflasyon oranlarındaki artış, cari açığın ve kamu açıklarının gittikçe artması gibi sorunlarla başa çıkmak zorunda kalmıştır. 2000 yılına gelindiğinde gözlenen dalgalı süreç, birtakım maliye politikası tedbirlerini mecburi kılmıştır. Yüksek enflasyonla mücadeleye yönelik sıkı tedbirlerin yanı sıra, enflasyonu düşürürken aynı zamanda devlet açığını da azaltmayı amaçlayan sıkı para politikası önlemleri alınmıştır (Eker vd., 2009: 319)

Aralık 1999'da 3 yıl uygulanmak üzere dezenflasyon programı açıklanarak 2000 yılından itibaren uygulanmaya başlamıştır. Bu program çerçevesinde Türkiye, çeşitli yapısal düzenlemelere ek olarak tüketici enflasyon oranını 2002 yılına gelindiğinde %7'ye düşürmeyi, reel faizlerde azalma meydana getirmeyi, iktisadi büyümeyi artırmayı, iktisadi kaynakların dağılımında etkinlik ve adaleti sağlamayı hedeflemiştir.

Dezenflasyon programında yaşanan en büyük aksaklık enflasyon oranlarının düşürülmesine ağırlık verilerek diğer düzenlemelerin arka planda kalmış olmasıdır. Bu durumun neticesinde enflasyon oranlarının %40'dan düşük seviyelerde gerçekleşmesine rağmen döviz kurundaki yükseliş enflasyondan çok daha aşağı seviyelerde gerçekleşmiş, Türk Lirasındaki aşırı değerlenme ihracatı olumsuz etkilemiştir. Böylece dış ticaret açıklarındaki artış beraberinde likidite eksikliğini getirerek 2000 yılının kasım ayında Türkiye ekonomisi için kriz kaçınılmaz bir hal almıştır.

2000 krizinden oldukça olumsuz etkilenmiş olan mali piyasaların yanında programa ilişkin güvensizlik IMF'den ek dış kaynak temin edilerek onarılmaya çalışılsa da 2001 yılının Şubat ayındaki siyasal gerginlik Türkiye'yi ciddi bir ekonomik krizle daha karşı karşıya getirmiştir. Bunun sonucunda uygulanamaz hale gelen program, kendi haline bırakılan döviz politikaları dövizin yanı sıra faiz ve enflasyon oranlarını daha da şiddetlendirmiştir. Tüm bu olumsuzlukların çözümlenmesi amacıyla Nisan 2001'de Kemal Derviş tarafından Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP) açıklanmıştır (Şamiloğlu, 2001: 2).

GEGP ile gerçekleştirilmesi planlanan ana amaçlar aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir (Karluk, 2007: 448):

- Ekonomik anlamda yaşanmakta olan istikrarsız ve güvenilmez ortamın ortadan kaldırılması,
- Yapısal reformlar yoluyla iktisadi etkinliğin artırılması,
- Büyüme rakamlarında sürdürülebilir nitelikte artışlar kaydedilmesi,
- Enflasyon sorununun çözümlenmesi,
- Gelir dağılımında iyileştirmelerin sağlanmasıdır.

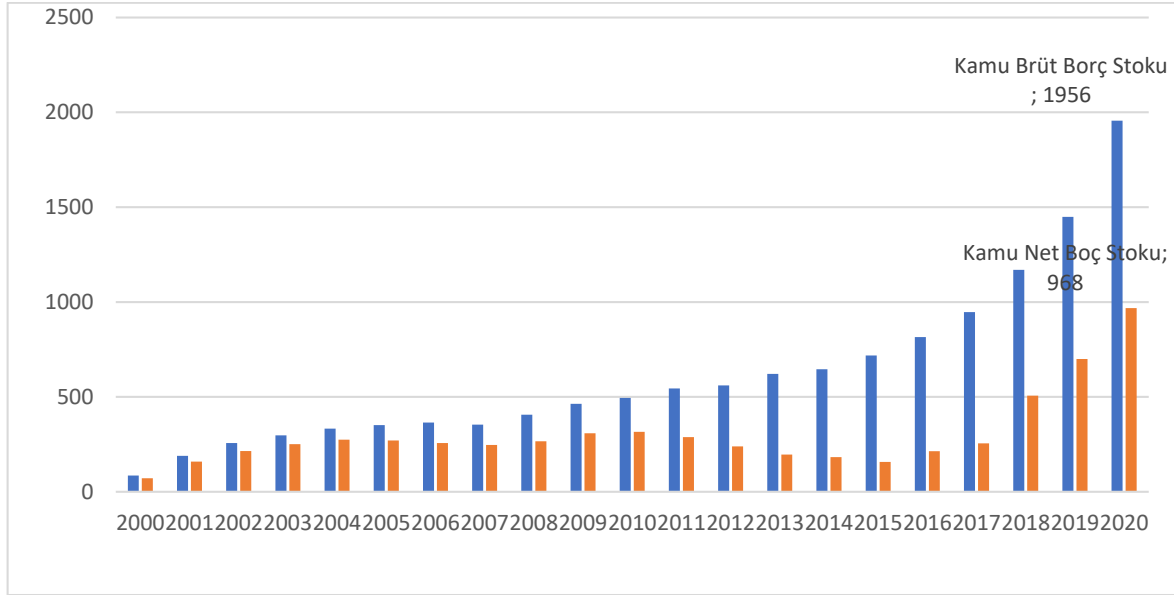
2001 krizinin ardından uygulamaya konulan GEGP ile önceki programların aksine temel iktisadi göstergelerde iyileşmeler yaşanmış ve genel itibarıyla başarı sağlayan bir program olarak adlandırılmıştır. Uluslararası arenadaki likidite şartlarının, azalma eğilimiyle beraber faizlerdeki yüksekliğin devam ettiği Türkiye gibi ülkeler bakımından daha uygun bir konuma gelmesi bu durumun en önemli sebeplerindendir (Vardar, 2007: 50).

2001 yılından sonraki süreçte GEGP ile para politikasının asıl amacının fiyat istikrarının sağlanması olduğuna dair yeni bir düzenleme yapılmıştır. Bununla birlikte uzun süredir koalisyon hükümetiyle yönetilmiş olan Türkiye açısından tek iktidarın seçilmesiyle 2002 yılı dönüm noktası niteliği kazanmıştır. Bunun sonucunda Merkez Bankasının kararlı tutumu ve devletin programa uygun olarak hareket etmesiyle enflasyon oranlarında azalmalar yaşanmış ve 2004'te tek haneli rakamlara erişmiştir. Para ve maliye politikalarının uygulanmasıyla güzel sonuçlar elde edilmiş, mali disiplinde artışın yaşandığı koşullarda Merkez Bankası enflasyonun azaltılmasına ilişkin politikalarda etkinlik sağlayabilmiştir (Bayrak ve Kanca, 2013: 95)

2002 yılı itibarıyla istikrar sağlamaya başlayan Türkiye ekonomisi üretimde artışların sağlanması ve borçlara ilişkin göstergelerde yaşanan gelişmeler neticesinde geçmiş yıllara ait borç ödemelerinin büyük bir kısmını gerçekleştirmiştir (Karagöl, 2010: 12).

2005 yılında IMF ile yapılan stand by anlaşmasıyla birlikte Türkiye on dokuzuncu kez sözü edilen anlaşmayı gerçekleştirmiş olmaktadır. Bu hususta IMF ile en çok anlaşma yapan ulusların başında Türkiye yer almaktadır. Ödemeler dengesine ilişkin problemlerin çözümlenmemesinin asıl sebebi IMF ile sürekli olarak Türkiye'nin imzaladığı anlaşmalar neden olarak gösterilebilmektedir (Eğilmez, 2015).

Tüm bu gelişmeler ve uygulanan politikaların kamu borç stokları üzerindeki etkisinin değerlendirilebilmesi açısından 2000 yılı itibarıyla kamunun brüt ve net borç stoklarına ait veriler Grafik 3.4.'de gösterilmektedir.

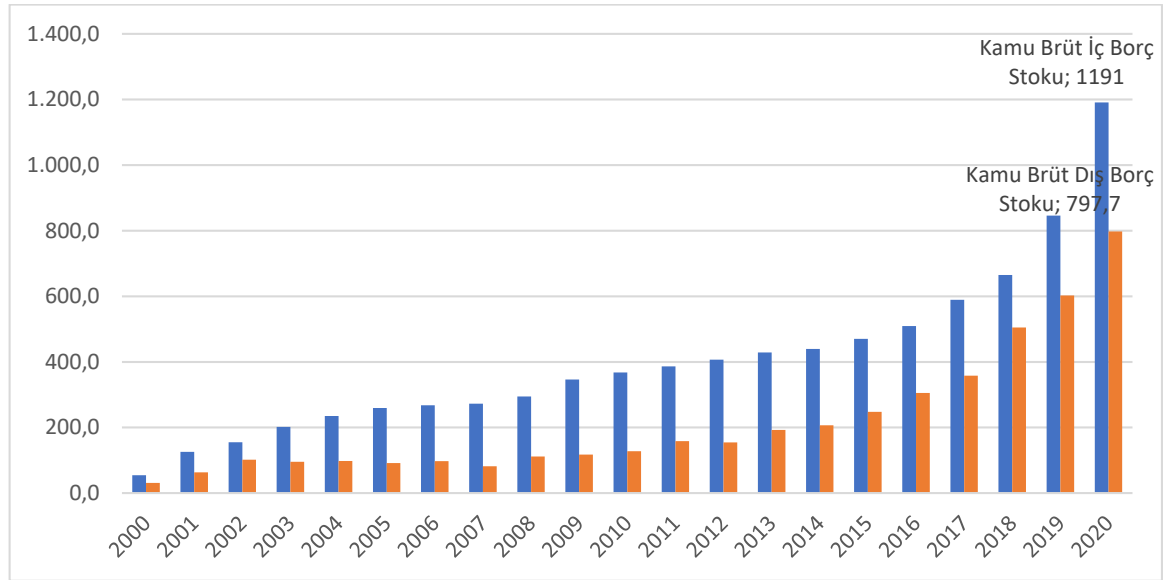

Grafik 3.4. 2000-2020 Döneminde Brüt ve Net Kamu Borç Stoku (Milyar TL)

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

Grafik 3.4.'de görüldüğü üzere kamunun 2000 yılından 2020 yılına kadarki dönemde brüt borç stoklarında artma eğilimi olduğunu ifade etmek mümkündür. 2000 yılında 85,5 milyar TL gerçekleşen brüt kamu borcu yalnızca 2007 yılında bir önceki yıla göre 11 milyar TL azalma göstermiş ve sonrasında sürekli artma eğilimini sürdürerek 2020 yılında bu dönemdeki en yüksek değeri kaydetmiştir. Brüt borç stoklarından kamunun varlıklarının düşülmesi suretiyle hesaplanan net kamu borcunda ise 2000-2005 döneminde genel bir artış kaydedilmiş bu durum 2005 yılı itibarıyla değişmiştir. 2005 yılında bir önceki yıla göre 5 milyar TL azalan kamu net borç stoku 2008 yılına kadar azalma trendini sürdürmüştü, 2008 ve 2009 yılında artış yaşanmıştır. Bu duruma 2008 küresel finansal krizine karşı alınan tedbirlerin sebebiyet verdiği söylenebilmektedir. Krizin etkisinin azalmaya başladığı dönemde kamu borçlarında azalmalar meydana gelmesiyle birlikte Türkiye'nin 2015 yılında günümüze kadar net kamu borçlarında aşırı artış sergilediği ve 2020 yılında tüm dünyayı sarsan Covid-19 pandemisiyle Türkiye'nin de mücadele etmeye çalışmasıyla 968 milyar TL'lik net kamu borçlanması ile son 20 yılın en yüksek değerini kaydettiği açıkça anlaşılabilmektedir. Türkiye'nin genel olarak artma eğiliminde olan brüt kamu borçlarında iç

ve dış borçlanmanın payları önem arz eden bir konu olmaktadır. Bu hususta 2000-2020 yılları arasındaki dönem itibarıyla brüt iç ve dış kamu borçlanmaları Grafik 3.5.'de gösterilmektedir.

Grafik 3.5. Kamunun İç ve Dış Borç Stokları (Milyar TL)

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

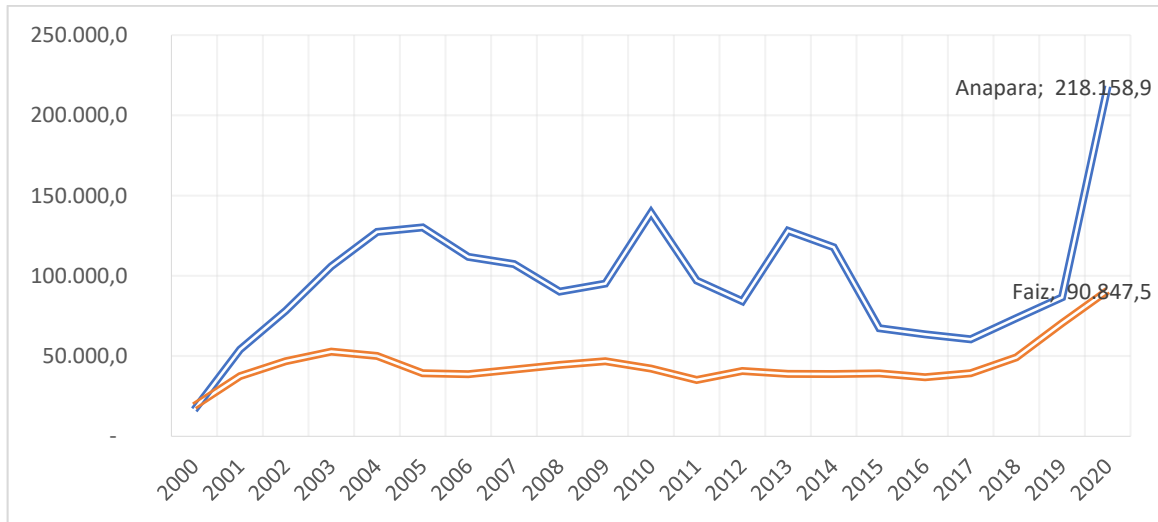
Grafik 3.5.'te devletin brüt iç ve dış borç stoklarını göstermektedir. Grafikteki veriler incelendiğinde kamunun brüt iç borç stoklarında 2001 yılında ciddi düzeyde artış kaydettiği anlaşılmaktadır. 2000 yılında 54,5 milyar TL olarak gerçekleşen kamu iç borçları 2001 yılında yaklaşık 126 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Kamunun dış borçları ise aynı yıllarda 31 Milyar TL'den 63,4 Milyar TL'ye ulaşarak 2 katı aşkın bir artış kaydetmiştir. Bu artışta Türkiye'nin 2000 ve 2001 yıllarında yaşamış olduğu krizlerin etkisi olduğu söylenebilir. Bununla birlikte IMF ile imzalanan stand-by anlaşmasıyla birlikte iç ve dış borç ikame edilmesi dönemine girilmesi, Merkez Bankası'nın hazine avanslarının 2001'de sifıra indirilmesi ve ödemeler bilançosundaki açıklara çözüm getirilmesi dış kamu borçlarını artıran diğer etkenlerdendir.

2002 sonrası dönemde kamunun brüt dış borç stoklarında artış ve azalmalar yaşanmakla 2008 yılında bir önceki yıla göre 29,7 milyar TL'lik bir artış kaydedilmiştir. Buna karşın 2002 sonrasında kamu iç borç stoklarındaki artış kamu dış borcuna oranla çok daha yüksek düzeylerde seyretmiştir. 2003 yılında bir önceki yıla göre kamu iç borcu 47 milyar TL'lik bir artışla 202 Milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Bunun en önemli sebebi olarak 1990'lardan itibaren Türkiye'nin dış borç ödeyicisi konumunu sürdürmesi gösterilebilmektedir. Devletin

dış kamu borçlanmalarının ödemesinin yapılabilmesi için kaynağını iç borçlanma yoluyla sağlaması sebebiyle iç kamu borçlarında yüksek düzeylerde artış kaçınılmaz bir hal almıştır.

Dış borçların iç borçlanma yoluyla kapatılması devletin finansman dengesinde bozulmalara sebebiyet vermiş ve zamanla değişme kaydederek kamunun iç borçları piyasaya yönelmiştir. Kamu dış piyasalardan kur riskini göze alarak borçlanma yoluyla devlet borçlarına finansman sağlamaya çalışmıştır. Böylelikle devlet borçlarının yükünü yabancı piyasalar aracılığıyla karşılamıştır (Koçak, 2009: 82).

Bir ülkedeki borç stoklarının yapısı ve miktarı kamunun borç servisini belirlemek suretiyle borcun ödenme kapasitesi üzerinde etkili olmakta ve bu bakımdan borcun sürdürülebilirliği açısından beklentileri şekillendirmektedir. Bu hususta Türkiye'deki kamu borç servisinin analizini gerçekleştirmek adına Türkiye'nin 2000-2020 yılları arasındaki iç borç servisi Grafik 3.6.'de gösterilmektedir.

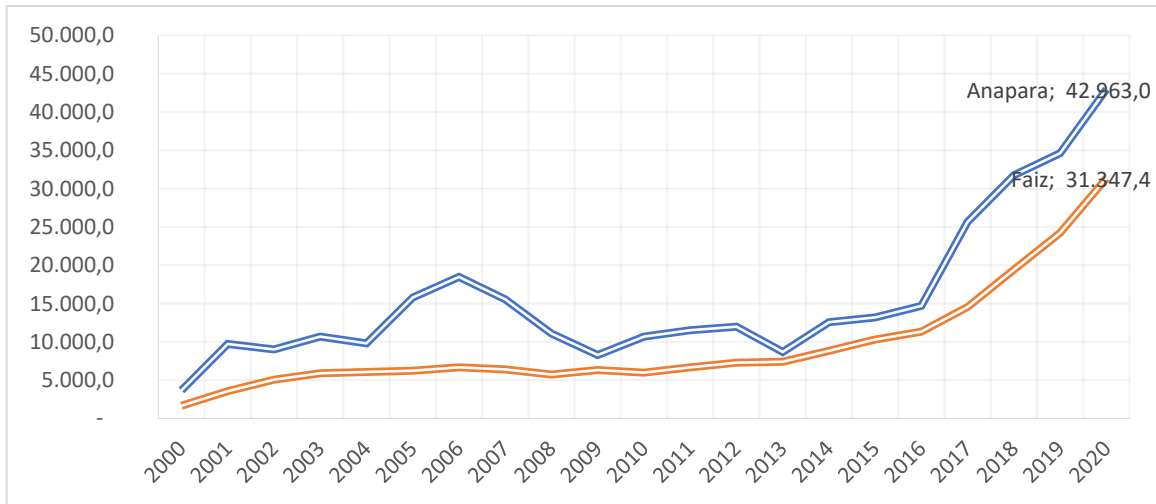

Grafik 3.6. 2000-2020 Yılları arasında Türkiye'nin İç Borç Servisi (Milyon TL)

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

Grafik 3.6. incelendiğinde Türkiye'nin iç borçlara ilişkin faiz ödemesi 2000 yılında anapara ödemesinden fazla gerçekleşmiştir. Bunun nedeni olarak 1990'larda yaşanan krizler ve mali anlamda disiplinden yoksunluk gösterilebilmektedir. Kamunun borçlanabilmek için yüksek faiz oranlarına razı olması mali dengede bozulmalar meydana gelmesine sebep olmaktadır. 2001 yılına gelindiğinde faiz ödemelerinde artış olmasına karşın, anapara ödemelerine ilişkin artış daha fazla gerçekleşmiştir. 2001 yılından itibaren anapara faiz ödemeleri arasındaki makas gittikçe açılmıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin daha az maliyetle

borçlanmaya başladığı, 2002 yılında uygulamaya geçirilen GEGP'nin bu duruma etkisi olduğu belirtilebilmektedir. Fakat bu durum sürekliliğini koruyamamış 2008 yılında faiz ödemeleri anapara ödemelerinin neredeyse yarısı kadar gerçekleşmiştir. İç borç faiz ödemeleri 2016 yılından beri artış trendini sürdürmüş ve anapara ödemeleriyle arasındaki miktar gittikçe daralarak 2019 yılında anapara ve faiz ödemeleri arasındaki fark 16 Milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Grafik 3.6. 'ten anlaşılacağı üzere kamu iç borç servisine ilişkin anapara ödemelerinde çok dalgalı bir seyir izlendiği açıkça anlaşılmaktadır. 1 yıl gibi kısa bir sürede borç ödemesine ilişkin bu denli miktar farklarının olduğu bir ekonomide borç yönetiminin yeterli düzeyde yapılamadığını, planlı bir şekilde ödemelerin gerçekleştirilmediğini ifade etmek mümkün olabilmektedir. Bununla birlikte iç kamu borcu ödemelerine ilişkin sıçramanın yaşandığı yıllarda likidite sıkışıklığı yaratılması durumu söz konusu olabilmektedir. Aynı dönemdeki dış kamu borç servisine ilişkin veriler Grafik 3.7.'de gösterilmektedir.

Grafik 3.7. 2000-2020 Yılları Arasında Türkiye'nin Dış Borç Servisi (Milyon TL)

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

Grafik 3.7. incelendiğinde Türkiye'de dış borçlara ilişkin borç servisi genel itibarıyla iç borç servisine benzer bir grafik çizmiştir. Buna karşın dış borç servisinin detaylı incelemesi yapıldığında dış borç servisindeki faiz ve anapara ödemeleri arasındaki farkın Grafik 3.6.'da gösterilmiş olan kamu iç borcuna ilişkin anapara ve faiz ödemeleri arasındaki farka göre daha az olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bu çerçevede dış borçlanmanın bazı yıllar istisna edilmek kaydıyla iç borçlanmaya göre daha maliyetli olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Bununla birlikte dış borç faiz ödemeleri 2000-2020 yılları arasında yalnızca 2008 ve 2010 yıllarında bir miktar azalma sergilemiş bunun dışında sürekli olarak artma eğilimini sürdürmüştür. Dış

borç anapara ödemelerindeki dalgalanma ve dış borç faiz ödemelerindeki artışlar döviz sıkıntısına sebebiyet vererek makroekonomik değişkenler açısından olumsuzluk teşkil etmektedir. Döviz cinsinden yapılan borçlanmanın çevrilmesi gerektiğinde piyasada yeterli miktarda döviz bulunmaması ya da döviz cinsinden borç verme konusunda yatırımcıların gönülsüzlüğü sebebiyle kur üzerinde ulusal parada değer kaybı yaşanmasını tetikleyecek nitelikte değişim meydana getirebilmektedir.

Devlete ilişkin borçlanmaların yapı itibarıyla analizini gerçekleştirebilmek için kullanılması gereken önemli değişkenlerden bir diğeri kamu borçlarının GSYH içerisindeki payı olmaktadır. Uluslararası arenada karşılaştırma yapılması bakımından önemli olan Kamu Borç Stoku / GSYH oranı mali disiplin kriteri olarak Maastricht Kriterleri arasında bulunan ana ölçütlerdendir (Schuknecht, 2004). Mali disiplin en özet anlatımıyla kamunun gelir ve harcamaları arasındaki dengenin sağlanmaya çalışılması olarak ifade edilebilmektedir. Mali disiplinin sağlanamaması durumunda bütçe açıklarının artmasıyla birlikte artan devlet borçlanmaları sürdürülebilir nitelikten uzaklaşmakta ve ulusların iktisadi problemlerinin kaynağını oluşturmaktadır.

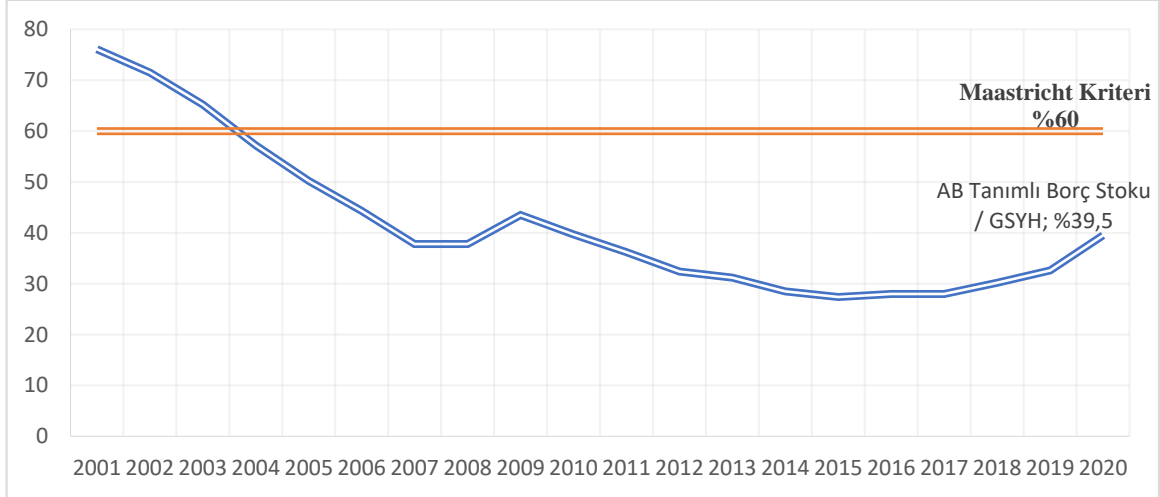
Avrupa Birliği üyesi ve Avrupa Birliğinde yer almak isteyen aday ülkelerin mali sınırlarının çizildiği mali disiplin kriteri iki ana ölçüte dayandırılmaktadır (Hauge, 2011):

1. **Kamu Borcu / GSYH Oranı:** Avrupa Birliği içinde yer alan ve Avrupa birliğine aday olan ülkelerin kamu borçlarının GSYH'ye oranının yüzde 60'ı geçmemesi gerekmektedir.
2. **Bütçe Açığı / GSYH Oranı:** AB üyesi ya da AB üyeliği adayı ülkelerin bütçelerindeki açığın GSYH'ye oranının %3'den fazla olmaması gerekmektedir.

Avrupa Birliği'ne üye olma sürecindeki Türkiye'de uluslararası arenadaki standartların benimsenmesi ve bunlara uyum sağlanması hedefi doğrultusunda kamu borç stoklarının GSYH'ye oranının hesaplanması yapılmaktadır. 2001 yılından günümüze kadar gelinen süreçte kamu borç stoku / GSYH oranları Grafik 3.8.'de gösterilmektedir.

Grafik 3.8.'de gösterildiği üzere 2001'de %76 civarlarında seyreden bu oran 2002 yılında %71,5 olarak gerçekleşmiş 2004 yılında Maastricht kriterleri çerçevesinde belirtilen en yüksek oran olan %60'ın altına inerek 2007 yılına kadar düşüş eğimini sürdürmüştür. Bu düşüşte Türkiye'nin IMF ile 2002 ve 2005 yıllarında imzalamış olduğu mali istikrarın temel alındığı stand by anlaşmalarının etkisi olduğu söylenebilmektedir. Bu çerçevede Türkiye'de

kamunun mali yapısında istikrarlı tavır sergilediğini ve mali disipline uyum sağladığını belirtmek mümkündür. Sözü edilen disiplin ve istikrarın sağlanması konusunda Türkiye'nin 2001 yılında açıkladığı 2002 itibarıyla uygulamaya geçirdiği GEGP'nin etkin bir rol oynadığı ifade edilebilmektedir

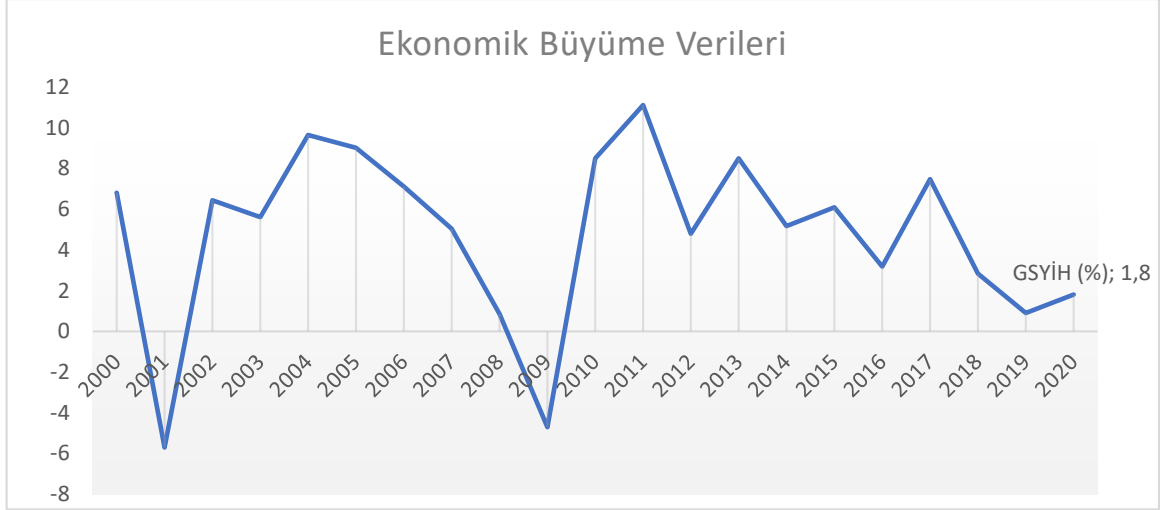

Grafik 3.8. 2001- 2020 Yılları Arasındaki AB Tanımlı Kamu Borç Stoku / GSYH Oranları (%)

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı

2008 yılına gelindiğinde bir önceki yıla göre azalma trendini sürdürmeyerek aynı oranda gerçekleşmiş olan kamu borcu/GSYH oranı 2009 yılında artışa geçmiş ve %43,5 olarak gerçekleşmiştir. Bu artışın sebebinin 2008 küresel krizinin ve 2009 borç krizinin yarattığı ekonomik tahribatlara dayandırmak mümkün olmaktadır. Bu artışın akabinde tekrar düşme trendine geçmiş olan oran 2015 yılında son 20 yılın en düşük oranı olarak kayıtlara geçmiş ve sonrasında artışa geçip bu eğilimi sürdürerek 2020 yılında %39,5 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye'de AB tanımlı borç stoku oranının son 5 yıldır artmakta olmasına karşın genel itibarıyla azalma eğiliminde olması ve bununla birlikte 2004'ten günümüze kadar %60'ın altında seyretmesiyle Grafik 3.8.'teki veriler çerçevesinde kamunun borç yönetimi konusunda mali disiplin kriterlerinden biri olan borç stoku/ GSYH oranına ilişkin kriteri sağladığı ve istikrarlı bir biçimde sürdürdüğü ifade edilebilmektedir. Bu doğrultuda Türkiye'nin aynı süreçteki büyüme performansının değerlendirilmesinin yapılması amacıyla 2000-2020 yılları arasındaki ekonomik büyüme oranları Grafik 3.9.'da gösterilmektedir.

Grafik 3.9. Türkiye’de 2000-2020 Döneminde Gerçekleşen Ekonomik Büyüme Oranları

Kaynak: TÜİK

Grafik 3.9.’da gösterilen verilere göre 2000 yılında 6,8’lik büyüme oranı kaydeden Türkiye, ekonomik krizin yaşandığı 2001 yılında %5,7 oranında küçülmüştür. Krizin ardından hızlı bir büyüme trendi yakalanmış, 2003 yılında büyüme oranında azalma yaşanmasıyla birlikte pozitif büyüme sürdürülmüş ve 2004 yılında %9,64’lük büyüme oranı gerçekleştirilmiştir.

Türkiye’nin siyasal istikrara kavuşmasıyla birlikte uygulanan GEGP’nin pozitif büyüme katkısının olduğu savunulabilmektedir. Ancak 2004 yılından itibaren ekonomik büyüme azalma eğilimi sergilemesiyle birlikte 2009 yılına kadar pozitif büyüme kaydedilmiştir. Bununla birlikte 2009 yılında Türkiye ekonomisi %4,7 oranında daralmıştır. Bu durumu 2008 Küresel Krizinin Türkiye’deki yansımalarıyla ifade edebilmek mümkündür. Özellikle ABD’de başlayan ve tüm dünyaya yayılarak olumsuz etkilerinin hissedildiği 2008 küresel krizi Türkiye açısından özellikle ihracatta daralmalara sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla İhracatta yaşanan azalmalar büyüme performansını olumsuz yönde etkilemiştir.

2009 yılından günümüze kadarki süreçte büyüme oranlarındaki artışta zaman zaman azalmalar yaşanmasıyla birlikte pozitif büyüme sürdürülmüştür. Covid-19 pandemisinin 2020 yılında Türkiye’ye yayılması beraberinde tüm dünyada olduğu üzere iktisadi anlamda çöküşe sebebiyet vermiştir. Pandemi sürecinin hâkim olduğu 2020 yılında büyüme oranı %1,8 olarak gerçekleşmiştir.

3.2. Kamu Borçları Kapsamında Uluslararası Para Fonu ve Türkiye İlişkilerinin Değerlendirilmesi

Türkiye'deki kamu borçlanmaları tarihsel açıdan incelediğinde Türkiye'nin Uluslararası Para Fonu (IMF) ile olan ilişkilerinin borçlanma politikaları üzerinde oldukça önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye ile IMF arasında azımsanmayacak düzeyde bir ortak geçmiş söz konusu olmaktadır. IMF ile yapılan anlaşmaların hem siyasi hem ekonomik hem de sosyal açıdan sonuçlarının olması IMF ile ilişkilerin önemini artırmaktadır. Bu nedenle Türkiye ve IMF arasındaki ilişkinin ayrıca incelenmesi ve değerlendirilmesi konunun anlaşılabilirliği açısından oldukça yarar sağlamaktadır. Türkiye'nin uluslararası arenadaki siyasi ve iktisadi ilişkilere verdiği önem özellikle II. Dünya Savaşının ardından artış göstermiştir (Zeytinoğlu, 1996: 245). Türkiye'nin IMF ile arasındaki Stand-by anlaşmaları Tablo 3.2.'de gösterilmiştir.

Tablo 3.2. IMF ile Yapılan Stand-by Anlaşmaları

Stand-by	Anlaşma Tarihi	Tamamlanma /İptal Tarihi	Süre	Önerilen Miktar (SDR Milyon)	Kullanılan Miktar (SDR Milyon)
1.Stand-by	01.01.1961	31.12.1961	12	37,5	16
2.Stand-by	30.03.1962	31.12.1962	9	31	15
3.Stand-by	15.02.1963	31.12.1963	11	21,5	21,5
4.Stand-by	15.02.1964	31.12.1964	11	21,5	19
5.Stand-by	01.02.1965	31.12.1965	12	21,5	-
6.Stand-by	01.02.1966	31.12.1966	12	21,5	21,5
7.Stand-by	15.02.1967	31.12.1967	11	27	27
8.Stand-by	01.04.1968	31.12.1968	9	27	27
9.Stand-by	01.07.1969	30.06.1970	12	27	10
10.Stand-by	17.08.1970	16.08.1971	12	90	90
11.Stand-by	34.04.1978	19.07.1979	24	300	90
12.Stand-by	19.07.1979	17.06.1980	12	250	230
13.Stand-by	18.06.1980	17.06.1983	36	1,250	1,250
14.Stand-by	24.06.1983	23.06.1984	12	225	56,2
15.Stand-by	04.04.1984	03.04.1985	12	225	168,7
16.Stand-by	08.07.1994	26.09.1995	14	610,5	460,5
17.Stand-by	22.12.1999	04.02.2002	36	15,038,4	11,738
	21.12.2000			5,784	5,784
18.Stand-by	04.02.2002	04.02.2005	36	12,821,2	11,914
19.Stand-by	11.05.2005	10.05.2008	36	6,662	6,662
Toplam				37,707	32,817

Kaynak: Karagöl, 2010: 11

Tablo 3.2.'de görüldüğü üzere IMF ile 1961'de ilk Stand-by anlaşmasının imzalanmasının ardından 2008 yılındaki son Stand-by anlaşmasına kadar geçen süreçte Türkiye'ye IMF'den yaklaşık 50 milyar dolar kaynak tahsis edilmiştir. Bu süreçte Türkiye IMF'den kaynak sağlayan 64 ülkenin içerisinde en çok borçlanma yapan ülke konumuna gelmiştir.

IMF iktisadi anlamda istikrarsızlığa çözüm getirilebilmesi açısından özellikle gelişmekte olan ülkelere birtakım koşullar çerçevesinde destek ve yardımlarda bulunmaktadır. Söz konusu koşullar Stand-by anlaşmalarında belirlenmektedir. Stand-by anlaşmalarıyla ekonomik istikrarsızlıklara çözüm getirilmesi amaçlanmaktadır. Türkiye Ekonomisinde de pek çok çeşitli siyasal ve iktisadi bunalımla karşılaşıldığında IMF destekli istikrar programlarının yanında Stand-by anlaşmalarına istikrar sağlanabilmesi amacıyla başvurulmuştur. Nitekim Türkiye'nin ve diğer gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı ekonomik kırılganlıkların temelinde geçmişten kalan borç yüklerinin ağırlığının etkisi olduğu da kaçınılmaz bir gerçek niteliğindedir (Demir, 2009: 61). IMF destekli istikrar politikalarıyla her koşulda istikrarın sağlanamadığı gibi kimi zamanlarda krizleri şiddetlendirerek yeni borçlanma yapılmasına ve dolayısıyla borç yükünde artış yaşanmasına sebep olmaktadır (Monti, 2000: 339). Türkiye açısından 1961'de yapılan Stand-by anlaşmasıyla başlayan Türkiye-IMF arasındaki süreç 2008'de yapılacak olan anlaşmadan vazgeçilmesi, 2015 yılında ise IMF'ye olan borçların ödenmesiyle son bulmuştur.

3.3. Dünya Ekonomilerinde Kamu Borçlanmalarına İlişkin Genel Değerlendirme

Devlet borçlanması, devlete kaynak sağlayan hak sahiplerine belirli bir takvime göre faiz ve/veya anapara ödemesi konusundaki yasal yükümlülüğüdür. Devlet borçlanmasında, iç ve dış borçlanmayı ayırt etmek çok zordur. Bu konudaki araştırmalar, iç ve dış borç arasında ayırım yapmak için üç kriter kullanır. Borç taksiminde kullanılan birinci ölçüt borcun ihraç edildiği para birimine, ikinci ölçüt alacaklının ikamet ettiği yere, üçüncü ölçüt ise borcun verildiği yere ve ülkedeki mevzuata odaklanmaktadır (Panizza, 2008: 6). Devlet borçlanması geçmişte olağanüstü bir finansman yöntemi olarak kabul edilirken, devlete karşı artan sorumluluklarla birlikte düzenli bir finansman yöntemi olarak maliye politikası aracına dönüşmüştür. Ancak bu durum kısa vadede küresel ekonomilerin gelişmesine olanak sağlarken, uzun vadede olumsuz değişimlere neden olmuştur. Bu kapsamda dünya ülkelerinde kamu borcunun GSYH'ye oranı Tablo 3.3.te gösterilmektedir.

Tablo 3.3. Dünya Ekonomilerinde Toplam Kamu Borçlarının GSYH'ye Oranı

Ülke Grupları	G7 Ülkeleri	Avrupa Birliği	Asya Ülkeleri	Latin Amerika	Orta Doğu ve Orta Asya	Sahra Altı Afrika
2001	74.84	65.249	43.973	47.324	53.307	63.01
2002	76.534	65.273	44.599	57.87	60.926	56.058
2003	79.643	66.498	44.953	57.989	55.174	50.924
2004	84.873	66.606	43.837	54.056	55.035	46.451
2005	84.856	66.886	42.034	49.879	42.156	38.089
2006	82.38	64.665	39.299	47.035	33.177	28.618
2007	80.691	62.119	40.155	45.816	28.665	24.902
2008	88.629	65.37	36.755	45.844	24.454	24.13
2009	103.511	75.489	41.554	48.487	30.508	27.803
2010	111.764	80.572	40.085	47.295	27.637	26.721
2011	116.743	82.825	39.505	46.902	25.353	28.875
2012	120.855	86.388	39.485	46.614	26.377	28.933
2013	118.646	88.479	41.164	47.264	26.46	30.92
2014	117.461	88.754	43.219	49.387	26.481	32.723
2015	116.211	86.734	44.713	52.81	34.073	38.734
2016	119.344	85.892	49.565	56.177	43.704	43.284
2017	117.209	83.317	52.281	60.81	43.917	45.461
2018	116.846	81.271	53.846	67.137	43.577	48.267
2019	117.95	79.213	56.577	68.08	47.963	51.503
2020	136.689	91.654	66.613	77.232	56.047	57.761

Kaynak: IMF World Economic Outlook Database

Tablo 3.3.'te ülke grupları ayırımında dünya ekonomilerinde kamu borçlarının GSYİH'ye oranı verilmiştir. 2000 yılından sonra ele alınan verilerde görüldüğü üzere, özellikle dünyada gelişmiş 7 ekonominin sahip olduğu kamu borçlanmalarının GSYİH'ye oranının giderek arttığı ve bu rakamların GSYİH'nin %100'nü aştığı gözlemlenmektedir. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelerin ise kamu borçlanmalarının GSYİH'ye oranının gelişmiş ülkelere göre daha düşük olduğu görülmektedir. Bu hususta, günümüzde gelişmiş ülkelerin kamu borçlanmalarının gelişmekte olan ülkelere nazaran daha fazla olması durumu, dünya ekonomisinin bütününde kırılmalıkları arttırmakta ve bu durum gelişmekte olan ülkeleri de olumsuz etkilemektedir. Bu sonuçlara ilişkin en temel örnek, günümüzde halen etkisini hissettiğimiz Avrupa Borç Krizi yer almaktadır. Yunanistan ekonomisi, sahip olduğu borç yükü sebebiyle 10 yılı aşkın süredir ekonomik olarak zor zamanlar geçirmekte ve diğer Avrupa ülkelerinin desteğine muhtaç kalmaktadır. Bu durum Yunanistan ekonomisini olumsuz etkilediği kadar, komşu ülkeleri ve Avrupa Birliği'ni de etkilemektedir. Ülkelerin sahip olduğu borç yükünün GSYİH'ya oranı bu bağlamda önemli bir konu olarak karşımıza

çıkılmaktadır. Bu konu dahilinde elde edilen sonuç ise gelişmekte olan ülkelerdeki borç yükünün döndürülemez kadar yüksek düzeylere geldiği ve bu durumun dünya ekonomisi üzerinde yarattığı negatif gelişmelerdir.

4. BÖLÜM

4. TÜRKİYE'DE KAMU BORÇLANMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN AMPİRİK ANALİZİ

4.1. Teorik İnceleme

Kamu borçlanmaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, ülke ekonomileri için oldukça önem arz eden bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hususta ilk olarak kamu borçları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki teorik açıdan incelenmektedir. Bu inceleme, konunun anlaşılabilirliği açısından oldukça önem arz etmektedir. Bu bağlamda gerekli açıklamalar aşağıdaki gibi ele alınabilir:

- Klasik iktisadi görüş çerçevesinde dış borçlanma yoluyla elde edilen devlet tasarrufları, toplumu daha az tasarruf ettirmektedir. Ayrıca, vergi artışı sonucuna rağmen borcun ödenmemesi durumunda oluşacak faiz giderinden sermaye çıkışları oluşmaktadır. Bu nedenlerle klasik görüş kamu iç ve dış borçlanması arasında bir fark olmadığını ikisinin de ulusal zenginliği azalttığını savunmaktadır. Özetle klasik iktisadi yaklaşım kamu borçlanmasının ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyeceğini savunmaktadır (Uysal vd., 2009: 163).
- Neoklasik iktisadi yaklaşım, devlet borçlanmasından kaynaklanan faiz ödemelerinin vergi artışlarına ve dolayısıyla harcanabilir gelirden azalmaya neden olacağını savunmaktadır. Harcanabilir gelirdeki azalmanın bireysel tasarrufları azaltarak sermaye birikiminde azalmaya yol açacağı için ekonomik büyümenin borçlanma ile sağlanamayacağını belirtmektedir (Diamond, 1965: 1126).
- Keynesyen iktisadi yaklaşım, ekonomik kalkınma sürecinde devlet müdahalesinin ve devletin dış borçlanmasının etkili olacağını savunmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde, finansal piyasaların gelişmemiş olması, mali açıkların devam etmesi, üretim için hammadde ve ara malı ithal etmek için döviz ihtiyacı gibi nedenlerle iç borçlanmanın kullanılamaması bu ülkeleri olumsuz etkilemektedir. Gelişmiş ülkelerin statüsünü elde etmek için devlet borçlanması gereklidir (Kara, 2001: 96).
- Ekonomik kalkınma sürecinde tasarruflarla finanse edilen yatırımların en önemli faktör olduğunu savunan Harrod-Domar büyüme modelinde, yurt içi tasarrufların yetersiz

olması durumunda ekonomik kalkınmanın sağlanamayacağını, dolayısıyla devletin borçlanma ile tasarrufları artırarak büyüme sağlaması beklenmektedir (Kutlu ve Yurttagüler, 2016: 233).

Merkezi yönetim, yerel yönetimler ve kamu iktisadi teşebbüsleri dışındaki diğer kamu idarelerini kapsayan genel yönetimin cari borcunun bir göstergesi olarak tanımlanan kamu borcunun, ekonomik büyümeyi çeşitli şekillerde etkileyebileceği genel kabul görmektedir. Kamu borcuna ilişkin kapsamlı bir çalışmada Elmendorf ve Mankiw (1999) kamu borcunun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini, esas olarak geleneksel görüş ile Ricardocu denklik arasında ayırım yaparak özetlemektedir. Keynesyen yaklaşımda, toplam talep seviyesi, kısa vadede çıktının belirlenmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu durum, ekonomi eksik istihdam edildiğinde veya fiyatlar yüksek olduğunda daha da önem kazanmaktadır (Turan, 2020: 3).

Geleneksel görüşe göre, devlet bütçesindeki bozulma veya kamu borç hacmindeki artış ciddi bir sorundur. Kısa vadede bu, toplam talepteki artış nedeniyle çıktı üzerinde olumlu bir etkiye sahipken, uzun vadede dışlama etkisi nedeniyle olumsuz bir etkiye sahiptir. Devlet borcu ve büyüme arasındaki ilişki, neoklasik Solow modeli (1956) veya içsel büyüme modelleri açısından da açıklanabilir. Solow modelinde, kamu borcu da dahil olmak üzere maliye politikası yöntemleri, uzun vadede ekonomik büyüme oranını değiştirmez, ancak durgunluk seviyesini etkileyebilir. Durgunluğun belirleyici faktörlerinden biri de ülkedeki tasarruf düzeyi olduğundan, kamu borcu giderek daha önemli hale gelir. Öte yandan, içsel büyüme modellerinde kamu borcu, dengeli büyümenin yörüngesini değiştirebilir, başka bir deyişle büyüme etkisi yaratabilir. Krugman (1988) ve Sachs (1989) tarafından öne sürülen borç fazlalığı yaklaşımına göre, ağırlıklı olarak dış borçla ilgili olarak, kamu borcunun ekonomik büyüme üzerinde belirli bir düzeye kadar olumlu bir etkisi vardır, ancak yüksek seviyelere ulaştığında, belirtilen etki negatif olur. Buna göre, devlet borcundaki artış, bir yandan vergi oranlarının yükseltilmesi olasılığını yaratırken, diğer yandan belirsizlik yaratmaktadır (Turan, 2020: 4).

Son yıllarda, özellikle 2008 Küresel Kriz sonrasında ortaya çıkan Avrupa Borç Krizi sonrasında kamu borçlanmaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin önemi artmış ve tekrar gündeme getirilmiştir. Hali hazırda bu konu, Keynesyen politikaların uygulandığı dönem olan ve akabinde Petrol Krizinin yaşandığı 1970'li yıllarda ön plana çıkmış ve ülke ekonomilerince önemsenmeye başlamıştır. Ancak başarısız politikaların varlığı ve kamu

borçlanmalarının önemsenmemesi sebebiyle ülkeler bu borç yükleri altında ekonomik daralmalar yaşamış ve bu duruma son örnek olarak Avrupa Borç Krizi yaşanmıştır. Bu kriz sebebiyle Avrupa ülkeleri ekonomik açıdan zor durumda kalmıştır.

4.2. Literatür Taraması

Devlet borcunun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ampirik olarak araştıran kapsamlı bir literatür bulunmaktadır. Devletin dış borçlanmasının ekonomik büyüme üzerindeki etkisine ilişkin çalışmalar, farklı dönemlerde farklı ülkeler açısından incelenmiştir. Bu çalışmalar sonucunda ampirik analizler kullanılarak çeşitli sonuçlar elde edilmiştir. Bu konuyla ilgili bazı araştırmalar bu bölümde yer almaktadır. Literatür taramasında hem ulusal hem de uluslararası çalışmalar sunulmaktadır. İlk olarak konu ile ilgili uluslararası çalışmalardan bazıları aşağıdaki gibidir;

Cohen (1996) tarafından yapılan bir araştırma, 1980'lerde Afrika'da dış borç ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 1973- 1992 yılları arasında kişi başına GSMH, eğitim düzeyi, tasarruf, dış ticaret ve borç/GSMH değişkenlerini kullanarak yaptığı regresyon analizi sonucunda, değişken borcun ekonomik büyümedeki gerileme üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Were (2001), 1970-1995 döneminde Kenya'da dış borcun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceleyen bir çalışma yürütmüştür. Regresyon analizinde kullanılan modelin değişkenleri GSYİH büyüme oranları, dış borç/GSYİH, bütçe açığı/GSYİH, enflasyon oranı, devlet yatırımı, borç servisi/ihracat, özel sektör yatırımı/GSYİH ve beşerî sermayedeki değişimlerdir. Çalışmasında dış borcun ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin negatif olduğu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Kenya'nın aşırı borç sorunu olduğunu belirtmiştir.

Butts vd., (2012) Tayland'ın 1970'den 2003'e kadar olan dış borçlanması ile ekonomik büyümesi arasındaki ilişkiyi incelerken, GSYİH bağımlı değişken iken kısa vadeli dış borç, resmi döviz kuru ve uluslararası rezervler bağımsız değişkenler olarak ele alınmıştır. ADF ve PP birim kök testleri kullanılarak seri durağan hale getirildikten sonra ARDL sınır testi uygulanmış ve değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki elde edilmiştir. Daha sonra uygulanan Granger nedensellik testi kullanılarak nedensellik araştırılmış ve GSYİH ile kısa vadeli dış borç arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Quadah (2016), Ürdün’de 2004-2014 yılları arasındaki üçer aylık dönemler için dış borçlanma ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. ADF birim kök testi sonrasında Johansen eşbütünleşme testi kullanılarak değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki araştırılmış ve değişkenler arasındaki eşbütünleşme belirlenmiştir. Daha sonra Granger nedensel analizi uygulanarak dış borç ile GSYİH arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Glasberg ve Ward (1993) yaptıkları çalışmada dış borç ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi en küçük kareler yöntemini kullanarak analiz etmişlerdir. Çalışma, 1973 ve 1985 yılları arasında gelişmekte olan 43 ülkenin GSYH’si, dış borç hacmi (tavizli ve imtiyazlı olmayan krediler), dış borç servisi, ticaret modellerindeki farklılıklar ve doğrudan yabancı yatırım verilerini kullanmıştır. Yüksek borç servisi olan ülkeler 1960 ile 1970 arasında daha yüksek büyüme oranları yaşasalar da analiz dış borcun 1973 ile 1985 arasında ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu sonucuna varmıştır.

Singh (1999), Hindistan ekonomisini 1959 ve 1995 yılları arasında eşbütünleşme ve nedensellik testleri kullanarak incelemiş ve iç borçlanma ile büyüme arasında bir ilişki bulamamıştır.

Maana vd., (2008), Kenya ekonomisini 1996-2007 yılları arasında incelemiştir. İç borçlanmanın ekonomik büyüme üzerinde pozitif ama önemli olmayan bir etkisi olduğunu bulmuşlardır.

Adofu ve Abula (2010), Nijerya ekonomisine ilişkin yaptıkları çalışmada, 1986-2005 dönemini EKK yöntemini kullanarak incelemişler ve iç borcun büyümeyi olumsuz etkilediğini bulmuşlardır.

Ushahemba vd., (2016), 1981 ile 2014 yılları arasında Nijerya’da ekonomik büyüme ile dış borçlanma arasındaki ilişkiyi incelemiştir. GSYİH büyüme oranının bağımlı değişken olduğu bir çalışmada, ihracat büyüme oranı, borç servisinin GSYİH’ye oranı, sabit sermaye büyümesi, dış borç oranı, stokların GSYİH’ye oranı, enflasyon oranı ve faiz oranları bağımsız değişkenler olarak dahil edilmiştir. Seriler ADF ve NgPerron birim kök testleri ile stabilize edildikten sonra, Johansen eşbütünleşme testi kullanılarak değişkenlerin uzun dönemli ilişkisi araştırılmış ve pozitif sonuç elde edilmiştir. Granger nedensellik ilişkisi testi kullanılarak değişkenler arasındaki nedenselliğin yönü araştırılmış ve dış borç ile ekonomik büyüme arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir.

Konu ile ilgili ulusal çalışmalar aşağıdaki gibidir;

Kara (2001), çalışmasında Türkiye'nin 1980 sonrası dış borca dayalı büyüme stratejisini incelemiştir. Dış borcun ekonomik büyüme yaratabilmesi için sermaye ihraç oranlarının düşük, döviz getirilerinin yüksek olduğu üretim alanlarında kullanılması gerektiğini vurgulamıştır. Türkiye'nin dış borcunun ağırlıklı olarak hammadde ve tüketim malları ithalatı, düşük ve dolaylı getirisi olan altyapı yatırımları ve yeniden finansman amaçlı kullanıldığını ifade etmiştir. Bunun önüne geçebilmek için etkin olmayan devlet harcamalarının en aza indirilmesi, savurgan devlet harcamalarının önüne geçilmesi, özel sektörün ihracata teşvik edilmesi ve ülkenin ekonomik istikrarının sağlanması gerektiğini ifade etmiştir.

Uysal vd., (2009), 1965'ten 2007'ye kadar Türkiye'de dış borçlanma ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyerek, GSYİH ve dış borç hacimlerini tahmin etmektedir. Değişkenlere ADF ve PP birim kök testleri uygulandıktan sonra uzun dönemli iletişim için Johansen eş bütünleşme testi kullanılmış ve hata düzeltme modeli ile elde edilen sonuçlar desteklenmiştir. İlişkinin yönü nedensellik analizi ile belirlenmiştir. Buna göre dış borçtan GSYİH'ya doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.

Ulusoy ve Erdem (2014), Türkiye'de 1998-2012 döneminde iç borç / GSYİH ve enflasyon arasındaki ilişkiyi modern zaman serilerini kullanarak test etmiş ve iki değişken arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulmuştur.

Çoban vd., (2008) tarafından yapılan bir araştırma, devlet iç borcu ile enflasyon, faiz oranı ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma, Türkiye için 1987-2007 yılları arasındaki aylık verileri kullanmış ve Johansen eş bütünleşme ve Granger nedensellik analizini kullanmıştır. Bulgular, uzun dönemde iç borç ve büyümenin birlikte hareket ettiğini, iç borcun ise büyümeyi olumsuz etkilediğini göstermektedir.

Demir ve Sezer (2008), 1987-2007 yılları arasında Türkiye için Johansen eş bütünleşme testi ve VEC (Vektör Hata Düzeltme) modellerini kullanarak yaptıkları çalışmada, devlet iç borçlanmasının faiz oranlarını, GSMH'yi ve enflasyonu olumsuz etkilediğini bulmuşlardır.

Çevik ve Cural (2013) tarafından 1989-2012 dönemine ilişki çalışmada iç borçlar ile büyüme arasında nedenselliğin bulunmadığı; ancak dış borçlardan büyümeye doğru pozitif bir nedensellik olduğu sonucuna varılmıştır.

Kamu borçlanmasının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri hem ulusal hem de uluslararası olarak yukarıda sunulmuştur. Bu bağlamda konunun heterojen bir niteliğe sahip olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle kamu iç ve dış borçlanmaları, ülkelerin gelişmişliklerine göre ve dönemlerine göre farklı etkilere sebep olabilmektedir. Bu etkilerin heterojen niteliği, Türkiye ekonomisi içinde geçerlilik taşımakta olup, yapılan analiz sonuçlarında da görülmekte ve gerekli değerlendirmelere akabinde yer verilmektedir.

4.3. Türkiye’de Kamu Borçlanması ve Ekonomik Büyümenin Ampirik Analizi

Türkiye’de kamu borçlanmalarının ekonomik büyümeye olan etkisinin analizi 2002Q3-2020Q3 dönemi temel alınarak incelenmiştir. Çalışmada vektör otoregresyon (VAR) modeli kullanılarak analiz gerçekleştirilmiştir. Başka bir deyişle 2002 ile 2020 yılları arasındaki kamu borçlarının Türkiye’nin ekonomik büyüme performansı üzerindeki etkileri VAR yöntemiyle analize tabi tutulmuştur.

4.3.1. Yöntemin ve Değişkenlerin Tanımlanması

VAR modeli, uygulamalı ekonometri alanında yaygın olarak kullanılan makroekonomik değişkenlerin dinamik ilişkilerini araştıran temel analiz aracı olarak sık bir biçimde tercih edilmekte olan model olmaktadır (Lovrinovic & Benazic, 2004: 30).

1980 yılında Sims tarafından geliştirilmiş olan VAR modeli işlenen değişkenlerin değişimlerinin kendilerine ait gecikme değerlerindeki değişimlerle alakalı olduğunu savunan birden çok değişkene sahip bir çerçeve oluşturmaktadır. Modele iki içsel değişkenin dahil edildiği durumda, bu değişkenlerden her ikisi de kendi gecikmeli değerlerinin yanında öteki iç değişkene ait belirlenmiş bir süre zarfına kadar gerçekleşen gecikmeli değerleriyle ilişkilendirilmektedir. Hem kendi hem de başka bir iç değişkenin belirli bir seviyeye kadar gecikmeli değerleri ile ilişkilendirilmektedir (Adeniran, 2016).

Ekonomik ilişkilerin etkileşiminin karmaşık yapısı ve çok yönlü yapısı, eş zamanlı denklem sistemlerini kullanmayı zorunlu kılmaktadır. Ayrıca, bağımlı ve bağımsız değişkenlerin tespitindeki güçlükler doğru bir analiz gerçekleştirmek adına ciddi bir etkidir. Bu sebeple eşzamanlı denklem sistemlerindeki tanım problemlerinin üstesinden gelmek için kimi koşullarda yapısal modele kısıtlamalar getirmek gerekmektedir (Darnell, 1994: 114-116). İçeriğinde karışık bir tabloyu barındıran eş zamanlı denklem sistemlerinde bu sorunu

çözmek için tasarlanmış VAR kullanılarak problem çözülebilmektedir (Keating, 1990: 453-454).

İki değişkeni bulunan VAR modeli en uygun şekliyle aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır.

$$y_t = a_1 + \sum_{i=1}^p b_{1i} y_{t-i} + \sum_{i=1}^p b_{2i} x_{t-i} + v_{1t} \quad (1.1.)$$

$$x_t = c_1 + \sum_{i=1}^p d_{1i} + \sum_{i=1}^p d_{2i} x_{t-i} + v_{2t} \quad (1.2.)$$

Yukarıdaki modele bakıldığında p gecikme uzunluğunu sembolize etmekten, v kendi gecikme uzunluklarındaki kovaryansları sıfır olan ve varyansı sabit biçimdeki hata terimlerini sembolize etmektedir. Otokorelasyon problemi değişkenlerin gecikme uzunluğu artırılarak çözülebildiğinden dolayı VAR, modele ilişkin herhangi bir kısıtı gerekli kılmamaktadır. Hatalar belirli bir zamanda birbiriyle ilişkiliyse, yani aralarındaki korelasyon sıfır değilse, hataların birinde meydana gelen bir değişiklik diğer değişken üzerinde de aynı noktada değişim yaratabilmektedir. Ayrıca, hata terimleriyle modelin sağ tarafındaki bütün değişkenlerin ilişkisi bulunmamaktadır. Modelin sağında yalnızca iç değişkene ait gecikmeli değerler olduğundan, eşanlılık problemi ortaya çıkmamaktadır. Dolayısıyla klasik en küçük kareler yöntemi kullanılarak modelde bulunan her denklemin, tahmini gerçekleştirilebilmektedir (Özgen ve Güloğlu, 2004: 96).

VAR yöntemi aracılığıyla değişkenlerin aralarındaki ilişkinin incelenebilmesi adına aşağıdaki sıralamaya uygun biçimde analiz gerçekleştirilmelidir (Mucuk ve Alptekin, 2008 :162):

1. Modeldeki bütün değişkenlerin logaritmasının alınması,
2. Birim kök testiyle modeldeki tüm değişkenlerin durağanlığının analizinin yapılması,
3. Bilgi kriterleri çerçevesinde en uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi,
4. Değişkenlerin aralarındaki ilişkilerin Granger nedensellik analizinin uygulanmasıyla tespitinin yapılması,
5. VAR modeli tahmini yapılarak, yapısal testlere tabi tutulması,
6. Varyans ayrıştırmaları ve etki-tepki fonksiyonlarıyla parametrelerin ilişkisinin yorumlanmasıdır.

VAR analizinin modellenmesinin ilk adımı, birim kök testi olmaktadır. Birim kök testinin tamamlanmasının ardından veriler kendi düzeyinde durağan iseler, sınırsız bir VAR simülasyonu yapılarak doğrudan bir tahmin gerçekleştirilebilmektedir. Aksine, parametreleri sabit biçime dönüştürmek için birinci farkları alınarak sonrasında VAR analizi devam ettirilmektedir. Değişkenlerin ilk farkının alındığı model de VAR olarak isimlendirilmektedir. Modeller, bu iki koşulda da en küçük kareler ilkesi çerçevesinde tahmin edilmiş olan denklemler olmaktadır (Adeniran vd., 2016: 709). Kısaca, serinin durağanlığı öncelikle genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) testleri kullanılarak analiz gerçekleştirilmektedir. Yt serisinin birim kök özelliğinin test edilmesi amacıyla aşağıda yer alan regresyon denkleminde yararlanılmaktadır (Günaydın, 2004: 172-173):

$$\Delta Y_t = a_0 + a_1 t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^N \Psi \Delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1.3.)$$

Yukarıdaki denklem incelendiğinde Δ ilk fark, ε_t hata terimi, t zaman trendi, Y_t , kullanılmış olan serileri ifade ederken, N hata terimlerinin birbiriyle olan ardışık bağımlılığının ortadan kaldırılması için Akaike Bilgi Kriteri (AIC) aracılığıyla tespit edilen bağımlı değişkene ait gecikme uzunluğunu belirtmektedir. Bu biçimdeki birim kök testleri ADF testi olarak adlandırılmaktadır. Dizinin durağanlığı, alternatif hipotezi belirtmekteyken, durağan olmayan bir seri sıfır hipotezi anlamına gelmektedir.

Var metodunda katsayıların olduğu gibi yorumlanması kolay olmamaktadır. Bundan dolayı varyans ayrıştırması ve dürtü tepki fonksiyonları kullanılarak değişkenlerin analizi yapılmaktadır.

Bir değişkendeki değişikliklerin, modeldeki değişkenlerden hangisi aracılığıyla daha fazla açıklandığını varyans ayrıştırması belirtmektedir. Öte yandan etki-tepki analizi, herhangi bir değişkenin şokunun modeldeki başka değişkenleri nasıl etkilediğinin analizini gerçekleştirmekte ve bu açıdan ekonomi politikasının belirlenmesi açısından oldukça önemli olmaktadır. Hareketli ortalama vektörünün temsili, zaman içinde VAR modeline dahil edilen değişkenler üzerindeki etkinin görüntülenmesini sağlamaktadır.

Etki-tepki fonksiyonu, iki değişkenli bir VAR matrisi şeklinde aşağıdaki gibi açıklanmaktadır:

$$\begin{bmatrix} y_t \\ z_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} a_{10} \\ a_{20} \end{bmatrix} + \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} \\ a_{21} & a_{22} \end{pmatrix} + \begin{bmatrix} y_{t-1} \\ z_{t-1} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} e_{1t} \\ e_{2t} \end{bmatrix} \quad (1.4.)$$

Hareketli ortalama sunumu $\{\varepsilon_{yt}\}, \{\varepsilon_{zt}\}$ serileri açısından,

$$\begin{bmatrix} y_t \\ z_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} y \\ z \end{bmatrix} + \sum_{i=0}^{\infty} \begin{pmatrix} \Phi_{11(i)} & \Phi_{12(i)} \\ \Phi_{21(i)} & \Phi_{22(i)} \end{pmatrix} \begin{bmatrix} \varepsilon_{yt-1} \\ \varepsilon_{zt-1} \end{bmatrix} \quad (1.5)$$

Özetle aşağıdaki gibi ifade edilebilmektedir:

$$x_t = \mu + \sum_{i=0}^{\infty} \Phi_i \varepsilon_{t-i} \quad (1.6)$$

y_t ve z_t serilerinin arasındaki ilişkinin incelenmesi açısından bu hareketli ortalama görünümü, faydalı bir araç olarak nitelendirilmektedir. Φ 'daki katsayılar, y_t ve z_t serisinin etkilerini ve ε_{yt} ve ε_{zt} şoklarının tüm zaman yörüngesi üzerindeki tesirinin saptanabilmesi amacıyla kullanılmaktadır. Bu dört terimli katsayılar kümesi etki-tepki fonksiyonları olarak adlandırılmaktadır (Barışık ve Kesikoğlu, 2006: 70). Etki-tepki fonksiyonları yardımıyla şokların değişkenlerde nasıl, zamanın hangi noktasında ve ne gibi etkilere yol açtığı grafikler aracılığıyla sunulmaktadır (Tarı, 2010: 465-468).

Çalışmada 2002Q3 – 2020Q3 dönemi üçer aylık verilerle incelenmiştir. Tahmini VAR modellerindeki değişkenlerin detaylı açıklaması ve bu değişkenleri temsilen kullanılmış olan harf sembolleri Tablo 4.1.'de belirtilmektedir. Modele dahil edilen değişkenler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağılım Sistemi'nden (EVDS) ve Hazine ve Maliye Bakanlığı'ndan temin edilmiştir. Bunun yanında modele bir adet kukla değişken eklenmiştir. Bu kukla değişken modelin dahil edildiği zaman sınırları içinde Türkiye ekonomisini etkileyen 2008 Küresel Krizini ifade etmektedir.

Tablo 4.1. Analizde Kullanılan Değişkenler

GDP	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla-Harcama Yöntemi ile (TL)
IN	Kamu İç Borcu- Hazine ve Maliye Bakanlığı (TL)
EX	Kamu Dış Borcu – Hazine ve Maliye Bakanlığı (TL)

4.3.2. Ampirik Bulgular

Serilerin durağan olması VAR Modelinin koşulu olduğu için, ilk olarak birim kök testi uygulaması yapılmıştır. Durağanlığı test edilen serilerin sonuçları Tablo 4.2.'de

belirtilmektedir. Tablodan da anlaşılacağı üzere elde edilen sonuçlarda serilerin düzey değerde durağan olmadığı başka bir deyişle düzey değerde birim kök içerdiği gözlemlenmiştir. Bu sebeple serilerin durağan hale getirilebilmesi için birinci farkları alınmıştır. Bunun sonucunda GSYH ve kamu dış borcu serilerinin birinci farkta durağan hale geldiği gözlemlenirken kamu iç borcu serisinde durağanlık sağlanamamıştır. Bu sebeple kamu iç borcu serisinin ikinci farkı alınarak durağanlık tespiti yapılmıştır ve ikinci farkta durağan olduğu saptanmıştır. Serilerin ADF birim kök testi sonuçları, test istatistikleri ve kritik değerleri Tablo 4.2.'de gösterilmektedir.

Tablo 4.2. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

DEĞİŞKENLER	ADF TEST İSTATİSTİĞİ	KRİTİK DEĞERLER		
		%1	%5	%10
LGDP	0.281154 [11] (0.9756)	-3.531592	-2.905519	-2.590262
ΔLGDP	-3.776286 [11] (0.0049)	-3.531592	-2.905519	-2.590262
LEX	2.369734 [11] (1.000)	-3.524233	-2.902358	-2.588587
ΔLEX	-8.341221 [11] (0.0000)	-3.525618	-2.902953	-2.588902
LİN	2.665991 [11] (1.0000)	-3.527045	-2.903566	-2.589227
Δ'LİN	-17.45671[11] (0.0001)	-3.527045	-2.903566	-2.589227

Not: Δ sembolü değişkenlerin birinci farkını Δ' sembolü ise ikinci farkını göstermektedir. Köşeli parantez içerisinde Schwartz Kriterine göre belirlenmiş gecikme uzunluğu, normal parantez ise olasılık değerleri yer almaktadır.

VAR modeli uygulamasının ilk aşamasında optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Optimal gecikme uzunluğu farklı kriterler göz önünde bulundurularak belirlenmelidir. Tablo 4.3.'de tahmin edilen VAR modeline ait doğrulama testlerinin sonuçları gösterilmektedir. Bu sonuçlar çerçevesinde, Likelihood Ratio Test İstatistiği (LR), Final Prediction Error (FPE), Akaike Info Criterion (AIC), Hannan Quinn Criterion (HQ) istatistikleri için uygun gecikme uzunluğunu sekiz ve Schwarz Info Criterion (SC) istatistiği için uygun gecikme uzunluğu üç olarak önerilmiş bulunmaktadır.

Tablo 4.3. Tahmin Edilen Var Modelinde Uygun Gecikme Uzunluğu

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	219.2061	NA	1.01e-08	-7.055939	-6.917521	-7.001691
1	324.5192	193.3617	5.43e-10	-9.984236	-9.292146	-9.713000
2	362.6838	65.06747	2.64e-10	-10.71094	-9.465182	-10.22272
3	415.5124	83.14015	8.04e-11	-11.91844	-10.11901*	-11.21322
4	440.8587	36.56510	6.13e-11	-12.22487	-9.871769	-11.30267
5	456.5790	20.61688	6.54e-11	-12.21571	-9.308929	-11.07651
6	473.3965	19.85008	6.95e-11	-12.24251	-8.782058	-10.88633
7	496.6795	24.42808	6.23e-11	-12.48129	-8.467174	-10.90812
8	534.5023	34.72263*	3.66e-11*	-13.19680*	-8.629006	-11.40664*
9	546.0469	9.084239	5.48e-11	-13.05072	-7.929254	-11.04357

Model doğrulama testleri üçüncü ve sekizinci gecikme uzunluğunda denenmiş ancak anlamlı sonuçlar vermemiştir. Analize uygun gecikme uzunluğu yedi olarak bulunmuştur. Dolayısıyla analiz 7. gecikme uzunluğu ile sürdürülmüştür.

Granger nedensellik analiziyle iki ekonomik değişken arasındaki ilişki ve bu ilişkinin yönü tespit edilmektedir. Modele dahil edilen iki değişkenin aralarındaki nedenselliğin yönünün tespit edilmesinde Granger çerçevesinin kullanılması geleneksel bir uygulama olmaktadır.

Modelde bir değişkenin varlığı başka bir değişkenden etkileniyorsa veya değişken modele başka değişkenin tahminine göre dahil edilmişse bu iki değişken arasında nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Aralarında nedensellik ilişkisi bulunan iki değişkenden bir değişkene bağımlı biçimde ortaya çıkan değişkenin, bu değişkenden sonra ve değişkene bağılı biçimde değişim sergilemiş olması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle kamu iç ve dış borçlarının geçmiş değerlerinin GSYİH'nın açıklanmasında önemli bir katkısı bulunuyorsa kamu borçlarından GSYİH'ya doğru bir nedenselliğin olduğunu veya tam tersi bir durumda GSYİH'den kamu borçlanmalarına doğru bir nedensellik olduğu ifade edilmektedir. Türkiye ekonomisi için kurulan bu modele göre yapılan ampirik incelemeye göre Granger nedensellik analizinin sonuçları Tablo 4.4'de gösterilmekte ve elde edilen bulgular değerlendirilmektedir.

Tablo. 4.4 Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken: DLGDP			
Dışlanan	Ki -kare	df	Olasılık
DLEX	17.05421	7	0.0170
DLIN	18.38065	7	0.0104
K	12.50986	7	0.0850
All	49.01838	21	0.0005
Bağımlı Değişken: DLEX			
Dışlanan	Ki-Kare	df	Olasılık
DLGDP	2.564269	7	0.9222
DLIN	2.686508	7	0.09124
K	6.063440	7	0.5324
All	12.2671	21	0.9321
Bağımlı Değişken: DLIN			
Dışlanan	Ki-Kare	df	Olasılık
DLGDP	11.67918	7	0.1116
DLEX	24.48525	7	0.0009
K	8.141197	7	0.3203
All	47.30584	21	0.0009

Granger Nedensellik analizinin hipotezleri şöyledir;

H_0 : Hipotez reddedilir

H_1 : Hipotez kabul edilir

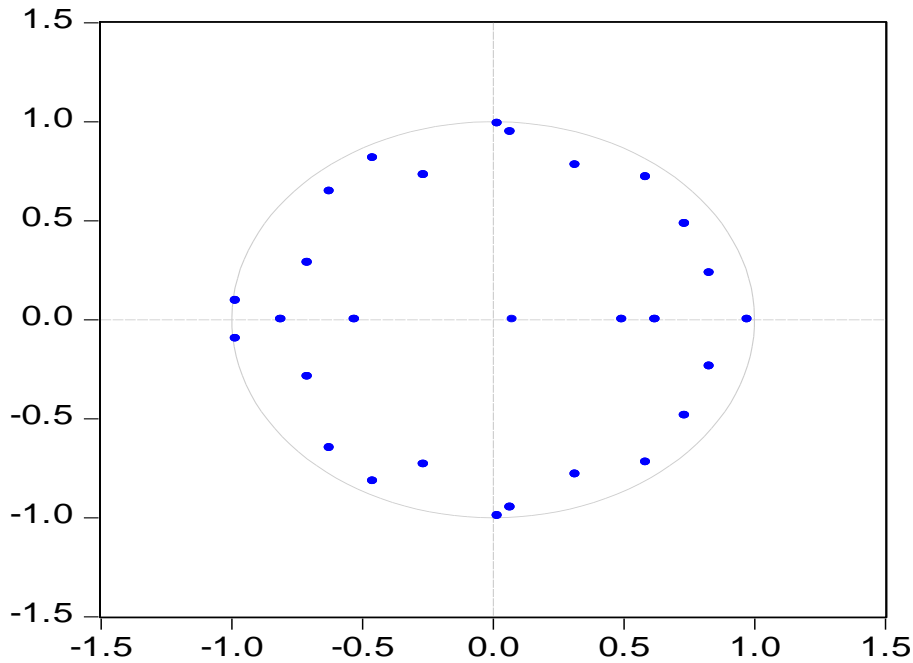
Var testi ile 7. gecikme uzunluğunda durağanlığı sağlanmış değişkenlerin ilk olarak Granger testi ile analizi gerçekleştirilmiştir. Granger nedensellik testi bu çalışmada kamu iç ve dış borçlarının ekonomik büyümeyi teşvik edip etmediğinin araştırılması, ekonomik büyüme performansı üzerinde kamu borçlarının etkisinin olup olmadığının ölçülmesi amacıyla 2002-2020 döneminin verileri kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Tablo 4.4. incelendiğinde bağımlı değişkenin ekonomik büyüme olduğu durumda DLEX ve DLIN olasılık değerleri 0.05'den küçük olduğu için H_0 reddedilir H_1 kabul edilir. Yani kamu iç borcu ve kamu dış borcu ekonomik büyümenin nedenidir sonucuna ulaşılmıştır.

Bu durumda belirtildiği üzere kamu iç ve dış borcundan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik olduğu tespit edilmekle birlikte dış kamu borcundan iç kamu borcuna tek yönlü nedensellik ve kamu iç borcu, kamu dış borcu, GSYİH'den kukla değişkene doğru tek yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Yani Granger nedensellik testi ile de analiz teorik olarak doğrulanmaktadır.

4.3.3. Model Doğrulama Testleri

Tahmin edilen VAR modelinin yedinci gecikme uzunluğundaki istikrar koşulunun test edilmesiyle analiz sürdürülmüştür. Uygun gecikme uzunluğundaki modelin karakteristik ters kökleri şekil 4.1.'de gösterilmektedir.

Şekil 4.1. VAR Modelinin Karakteristik Ters Kökleri

Şekilden anlaşılacağı gibi ters köklerin hepsi çember içinde konumlanmıştır. Ters köklerin çemberin içinde yer alıyor olması kurulmuş olan VAR modelinin durağan olduğunu belirtmekle birlikte VAR modelinde istikrar koşulunun sağlandığını belirtmektedir. Durağan bir sürece sahip olan bu şekildeki VAR modeline uygulanan etki-tepki fonksiyonları, standart hata vb. sonuçları geçerli olmaktadır.

Yedinci gecikme uzunluğunda otokorelasyon sorunu olup olmadığının incelenmesiyle analiz sürdürülmüştür. Buna ilişkin olarak yapılan LM testi sonuçları Tablo 4.5. 'de gösterilmektedir.

Tablo 4.5. LM İstatistiği Test Sonuçları

Gecikme	LM İstatistiği	Olasılık
1	24.59341	0.0773
2	12.22839	0.7281
3	24.43816	0.0804
4	12.90574	0.6796
5	18.42380	0.2997
6	11.78829	0.7584
7	20.40788	0.2024
8	16.95475	0.3885
9	9.763636	0.8787
10	12.71123	0.6937
11	13.76663	0.6161
12	25.85429	0.0561

Tablo 4.5. de görüldüğü üzere 12 gecikme düzeyi esasında oluşturulan otokorelasyon LM istatistiği sonucunda LM olasılık değerlerinin tümü 0.05'ten büyüktür. Dolayısıyla modelin yedinci gecikme uzunluğunda otokorelasyon sorunu içermediği anlaşılmaktadır.

Analiz White testi ile sürdürülmüştür ve değişen varyans sonuçları Tablo 4.6.'da sunulmuştur. Yedi gecikme uzunluğunda değişen varyans sorununun mevcut olup olmadığının analizi White testi ile incelenmiştir. Tablo 4.6.'da belirtildiği üzere prob değerinin 0.05'den büyük olması sebebiyle varyans sorunu olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 4.6. Değişen Varyans Sonuçları

Joint- Test		
Ki-Kare	df	Prob.
503.4201	490	0.3278

Sonuç itibarıyla modelde otokorelasyon sorunu olmadığı ve yedi gecikmeli VAR modeliyle elde edilmiş olan doğrulama testlerinin sonuçları etkin ve tutarlı olduğu anlaşılmaktadır.

4.3.4. Varyans Ayrıştırması ve Etki-Tepki Fonksiyonu Sonuçları

Varyans ayrıştırması seri ilişkilerini, ilişkilerin nedenlerini ve seri etkileşimlerini analiz etmenin bir yöntemidir. Varyans analizi VAR modelinin hareketli ortalama kısmından elde edilerek değişimin kaynağını sunmaktadır (Barışık ve Kesikoğlu, 2006). Tahmin edilen VAR modeline ilişkin varyans ayrıştırması sonuçları Tablo 4.7.'de gösterilmektedir.

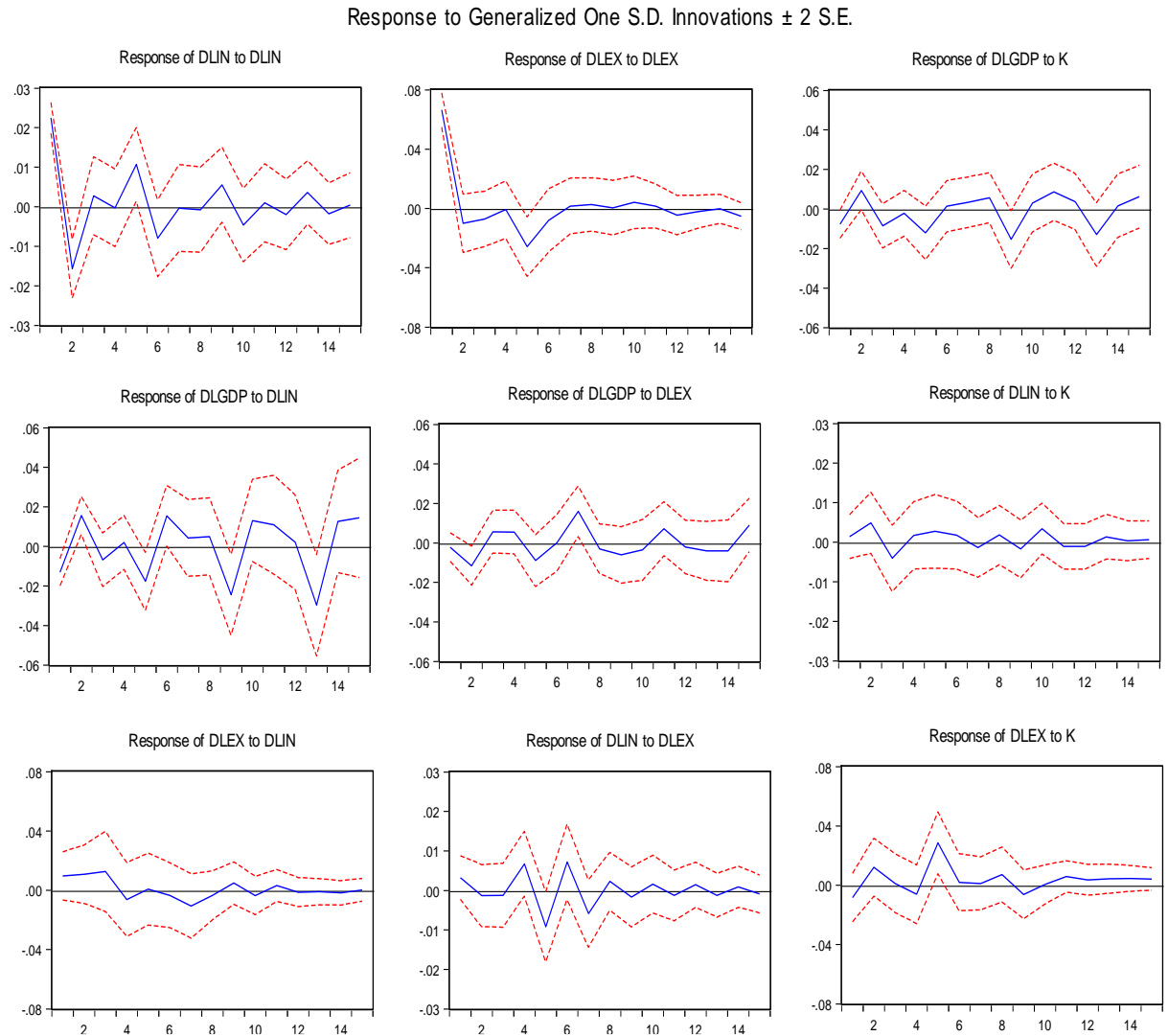
Tablo 4.7. Varyans Analizi Sonuçları

Periyod	S.E.	DLGDP	DLEX	DLIN	K
1	0.033864	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.041038	82.30122	7.446206	9.737817	0.514755
3	0.042678	76.91182	8.415978	13.99757	0.674636
4	0.045664	69.40583	12.17200	14.12491	4.297259
5	0.059872	66.99943	10.80602	19.10234	3.092202
6	0.066985	64.47105	9.604902	20.92978	4.994269
7	0.069028	60.80082	14.55334	19.71977	4.926068
8	0.071951	61.75058	13.88262	19.42195	4.944844
9	0.085933	58.32017	13.29097	23.85772	4.531141
10	0.093140	55.03203	13.99378	26.45389	4.520302

Tablo 4.7.'de görüldüğü üzere birinci dönemde GSYH'nin %100'ü kendinden kaynaklıdır. Yedinci döneme gelindiğinde GSYH'nin %19,7'si kamu iç borcu, %14,5'i kamu dış borcu %4,9 'u kukla değişken tarafından açıklanmaktadır. 10. dönemde ise %26'sı kamu iç borcu, %13'ü kamu dış borcu %4,5'i kukla değişken tarafından açıklanmaktadır. Bu hususta 2008 küresel krizinin büyüme üzerindeki etkisi göze çarpmaktadır. Rakamların gösterdiği gibi, kamu Borçlarının GSYH'yi açıklama yüzdeleri oldukça anlamlıdır. Diğer bir ifadeyle hem kamu iç borcu hem de kamu dış borcunun GSYH üzerindeki etkilerinin anlamlı olduğu görülmektedir.

Var modeli analizindeki değişkenlerde meydana gelebilecek tesadüfi bir şoka modeldeki diğer değişkenlerin tepkisini ölçmek amacıyla etki tepki fonksiyonları

uygulanmaktadır. Şekil 4.2.'deki etki-teki fonksiyonları ile bir birimlik kamu iç ve dış borcu şokuna, GSYH'nin göstermiş olduğu tepkiler gösterilmektedir.

Şekil 4.2. Etki-Tepki Analizi Sonuçları

Şekil 4.2.'de görüldüğü üzere kamu iç borçlarındaki azalma ya da kamu iç borçlarına ilişkin azaltıcı politikaların GSYİH'nin yukarı yönlü hareketine, yani GSYİH'nin artışına sebep olduğu gözlemlenirken; kamu dış borçlarında meydana gelen azalmalara ya da kamu dış borçlarına ilişkin azaltıcı politikaların GSYH'nin aşağı yönlü hareketine sebep olduğu, yani GSYİH'de bir azalma meydana getirdiği gözlemlenmiştir. Yine iç borçlanmalarda meydana gelen azalmalar dış borçlar üzerinde önemli etkiler yaratmazken, dış borçlarda meydana gelen azalmalara, kamu iç borçlanmalarının verdiği tepki azalış yönündedir. Bu bağlamda kamu dış borcu ve GSYİH arasında doğrusal bir ilişkinin, kamu iç borcu ve GSYİH arasında ters yönlü bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkün olmaktadır.

2008 kriz kuklasına ilişkin elde edilen bulgularda, 2008 Krizinin etkilerinin azalması ile birlikte hem GSYİH'nin hem de kamu borçlarının arttığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle Türkiye ekonomisinde krizin etkilerinin azalması hem büyüme oranlarını hem de Türkiye'nin kamu borçlarını arttığı sonucuna varılmaktadır. Krizin ekonomi üzerinde yarattığı etkiler göz önünde bulundurulduğunda sonuçların olası olduğu ifade edilebilmektedir. Bu sonuçlar çerçevesinde kriz döneminde ülke ekonomisinin daralması, kriz sonrasında uygulanan politikalar ile birlikte hem ülkenin kamu borç yükünde bir artış meydana geldiği hem de takip edilen bu politikalar sonrasında büyüme oranlarında artış meydana geldiği ifade edilebilmektedir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Günümüz koşullarında her ülkenin kendi iç dinamiği ve içinde yer aldığı siyasi ve iktisadi koşullar çerçevesinde şekillendirdiği kamu borçlanmaları genel itibarıyla milli gelirde artış meydana getirmek, adil gelir dağılımını sağlamak ve muhafaza etmek, artan bütçe açıklarına finansman sağlamak, fiyat istikrarını sağlamak ve en önemlisi olarak düşünülen ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek gibi nedenlerle sürekli artmakta ve artan kamu borçlanmalarının ekonomide yarattığı etkilerin analiz edilmesi oldukça önemli bir husus haline gelmektedir.

Kamu borçlanmalarının ekonomide yarattığı etkilere ilişkin birçok olumlu ve olumsuz görüş mevcuttur. Borçlanmanın ekonomide yarattığı etkiler ülkelerin ekonomik şartlarına, borçlanmanın hangi kaynak vasıtasıyla sağlandığına, sağlanan kaynakların kullanıldığı alanlara, borçlanmanın faiz ve vade yapılarına göre değişiklik göstermektedir. Sağlanan bu kaynakların uzun vadede yeni vergi oluşturması veya vergi oranlarında artışa sebebiyet vermesi olasıdır. Bu sebeple alınan kamu borçlarının etkin ve verimli alanlarda kullanımıyla istihdam artışı ve ekonomik büyüme sağlanabilmektedir.

Kamu borçlanması için kaynaklar iç piyasan temin edilebileceği gibi, dış piyasadandan da sağlanabilmektedir. İç ve dış borç arasında bulunan en ciddi ayrımlardan biri farklı ekonomik etkilere yol açmasıdır. Kamu kesimi iç borçlanma yoluyla kaynak aktarımını özel kesimden kamu kesimine doğru yapmaktadır. Bu aktarım borçlanmanın yapıldığı kaynağa ve ödemenin vadesine göre çeşitli sonuçlar doğurmaktadır. İç borçlanmanın yapılması sonucunda piyasadaki faiz oranlarında artış meydana gelmesi, özel sektör yatırımlarını azaltarak ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkilere yol açmaktadır. Dış borçlanma ise yurtiçindeki kaynak eksikliğini gidererek sermaye birikimine katkı sağlamak ve bu kaynakların etkin kullanımıyla ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkilere sebep olabilmektedir.

Çalışmanın amacı, Türkiye ekonomisi açısından kamu borçlanmalarının ekonomik büyüme performansındaki etkilerinin tespit edilmesi ve sunulmasıdır. Bu hususta iç ve dış kamu borçlanmalarının 2002Q3-2020Q3 döneminde ekonomik büyüme üzerindeki etkileri Vector Otoregresyon (VAR) analizi yardımıyla test edilmiş ve değerlendirilmiştir. Başka bir deyişle çalışmanın içerisinde kamu iç borcu değişkeni, kamu dış borcu değişkeni ve GSYİH değişkenleri kullanılmış ve modele bir adet kukla değişken dahil edilmiştir.

VAR analizi sonucunda elde edilen bulgular şu şekildedir:

ADF birim kök testi sonuçlarına göre serilerin düzey değerde durağan olmadığı başka bir deyişle düzey değerde birim kök içerdiği gözlemlenmiştir. Bu sebeple serilerin durağan hale getirilebilmesi için birinci farkları alınmıştır. Bunun sonucunda GSYİH ve kamu dış borcu serilerinin birinci farkta durağan hale geldiği gözlemlenirken kamu iç borcu serisinde durağanlık sağlanamadığı ikinci farkta durağan olduğu saptanmıştır. Dolayısıyla GSYİH ve kamu dış borcu serisinin birinci farkı, kamu iç borcu serisinin ikinci farkı alınarak analiz sürdürülmüştür.

Analize uygun gecikme uzunluğu üç ve sekiz olarak önerilmiştir. Model doğrulama testleri üçüncü ve sekizinci gecikme uzunluğunda denenmiş ancak anlamlı sonuçlar vermemiştir. Analize uygun gecikme uzunluğu yedi olarak bulunmuştur. Dolayısıyla analiz yedinci gecikme uzunluğu ile sürdürülmüştür.

Granger nedensellik analizi vasıtasıyla kamu iç ve dış borcundan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte kamu iç borcu, kamu dış borcu, GSYİH'den kukla değişkene doğru tek yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Yani granger nedensellik testi ile de analiz doğrulanmıştır.

Varyans Ayırıştırması sonuçlarına göre birinci dönemde GSYİH'nin %100'ü kendinden kaynaklıdır. Onucu döneme gelindiğinde ise %26'sı kamu iç borcu, %13'ü kamu dış borcu %4,5'i kukla değişken tarafından açıklandığı gözlemlenmiştir. Bu hususta 2008 küresel krizinin büyüme üzerindeki etkisi göze çarpmış hem kamu iç borcu hem de kamu dış borcunun GSYH üzerindeki etkilerinin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Etki-Tepki analizi sonuçlarına göre Türkiye'de kamu iç borçlarına ilişkin azaltıcı politikaların GSYİH'nin yukarı yönlü hareketine, GSYİH artışına sebep olduğu gözlemlenirken kamu dış borçlarında meydana gelen azalmalara GSYİH'nin tepkisinin paralel yönde olduğu yani GSYİH'de bir azalma meydana getirdiği gözlemlenmiştir. Bu bağlamda kamu iç borcu ve GSYİH arasında ters yönlü ilişkinin varlığı, kamu dış borcu ve GSYH arasında doğrusal bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkün olmaktadır.

Kamu dış borçlanmasında meydana gelen azalmalara GSYİH'nin da paralel yönde tepki vermesi Türkiye'de uygulanan ekonomi politikalarıyla ilgili olmaktadır. Dövizde meydana gelen azalmalar veya ülkeden döviz çıkışları yabancı para cinsinden bir likidite sıkışıklığına sebep olabilmektedir. Bu nedenle dış kamu borçlanmasında yaşanan azalmalar ekonomide genişletici politikaların uygulanmasına engel teşkil edebilmektedir. Bunun sonucunda iç

piyasada likidite yetersizliği ve toplam talepte azalış meydana gelmekte ve dolayısıyla GSYİH'nin azalmasına sebep olmaktadır. Bu sonuçlar gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye ekonomisi açısından olağan bir durum olarak görülebilmektedir. Çünkü tüm gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de tasarruflardaki yetersizlik sebebiyle dış kamu borçlanması genişletici maliye politikalarının uygulanmasına olanak sağlamaktadır. Bu olanağı sağlayan finansman kaynağındaki azalmaların GSYİH'yi azaltması mümkün olabilmektedir ki bu husus teorik olarak da desteklenebilmektedir.

Kamu iç borçlarında meydana gelen azalmalar GSYİH'nin artışına sebep olmuştur. İ borçlanma yoluyla özel kesimden kamu kesimine kaynak aktarımı yapılmaktadır. Kamuya aktarılan kaynağın azalması durumundan GSYİH olumlu yönde etkilenmektedir. Bu durum teorik olarak desteklenebilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından yurt içindeki yetersiz tasarruflar sebebiyle özel sektörün tasarruflarını devlet tahvili satın alma yoluyla kamuya aktarması, özel yatırımları azaltmakta ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemekte ve bu durum teorik literatürde dışlama etkisi olarak adlandırılmaktadır. Dolayısıyla kamunun i borçlarının azalması dışlama etkisini azaltacağından GSYİH'de artış meydana getirmesi olası bir durum olarak değerlendirilebilmektedir.

Kamunun i ve dış borçlanmasının ekonomik büyüme üzerinde farklı şekillerde etkisini göstermesi Türkiye ekonomisi bakımından önemli bir husus olmaktadır. Bu bağlamda borçlanmanın hangi kaynak yoluyla sağlanacağının analizinin iyi bir şekilde gerçekleştirilmesi gereklilik arz etmektedir. Bununla birlikte borçlanma yoluyla sağlanan kaynağın verimli harcamalar için kullanılması borcun ödenmesi aşamasında güçlük yaşanmaması, likidite sorununa yol amaması bakımından oldukça önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Abbas, A. (2005). *Public Debt Sustainability and Growth in sub-Saharan Africa: The Role of Domestic Debt*. GDN Project on the Macroeconomics of Low Income Countries.
- Açba, S. (1995). *Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması (1854-1914)*. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları.
- Adeniran, A. O., Azeez, M. I., & Aremu, J. A. (2016). External debt and economic growth in Nigeria: A Vector Auto-Regression (VAR) approach. *International Journal of Management and Commerce Innovations*, 4(1), 706-714.
- Akiş, E. (2013). İktisadi Büyüme ve Kalkınma. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi. *Ders Notları*, 1-363.
- Aktan, C. C. (2008). *Yeni İktisat Okulları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Akyüz, Y. (2009). *Sermaye Bölüşüm Büyüme (Üçüncü Baskı)*. Ankara: Efil Yayınevi.
- Alesina, A., & Rodrik D. (1994). Distributive politics and economic growth, *Quarterly Journal of Economics*, 109, 465-490.
- Alfaro, L., & Kanczuk, F. (2009). Debt maturity: Is long-term debt optimal? *Review of International Economics*, 17, 890-905.
- Algan, N., Manga, M. ve Tekeoğlu, M. (2017). Teknolojik Gelişme Göstergeleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *International Conference On Eurasian Economies*, Session 2C, 323-338.
- Andel, N. (1986). *Changing Concepts of Public Debt in the History of Economic Thought, Public Finance and Public Debt*. Detroit: Wayne State University Press.
- Arda, E. (2002). *Ekonomi Sözlüğü* (Birinci baskı). Bursa: Alfa Yayınları.
- Arrow, K. (1962). The economic implications of learning by doing. *Economic Studies*, 29, 155-173.
- Arsan, Ü. (1979). Kamu Borçlarının Sınıflandırılmaları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 34 (1), 43-51.
- Artus, P. (2003). Local currency or foreign currency debt?. *Revue économique, Macroeconomics of Exchange Rate Regimes*, 54 (5), 31.
- Ayres, R., & Warr, B. (2010). *The Economic Growth Engine: How Useful Work Creates Material Prosperity*. USA: IIASA.
- Bakkal, S., ve Gürdal, T. (2007). İç Borçlanmanın Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2 (2), 147-173.
- Barışık, S., ve Kesikoğlu, F. (2006). Türkiye'de Bütçe Açıklarının Temel Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etlisi (1987-2003 VAR, Etki-Tepki Analizi, Varyans Araştırması). *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 64 (4), 59-82.

- Baron, D., & Ferejohn, J. (1989). Bargaining in legislatures. *American Political Science Review*, 83 (4), 1181–1206.
- Barro R. (1974). Are Government bonds net wealth? *Journal of Political Economy*, 82 (6), 1095-1117.
- Barro, R. J. (1991). Economic growth in a cross section of countries. *Quarterly Journal of Economics*, 106 (2), 407 – 443
- Barro, R., & Sala-i-Martin, X. (1995). *Economic Growth*. New York: McGraw-Hill.
- Bassetto, M., & Sargent, T. J. (2006). Politics and efficiency of separating capital and ordinary government budgets. *Quarterly Journal of Economics*, 121 (4), 1167– 1210.
- Başol K. (1991). *Doğal Kaynaklar Ekonomisi*. İzmir: Aklıselim Basımevi
- Başol, K., Durman, M., ve Çelik, M. Y. (2005). Kalkınma Sürecinden Lokomotif; Doğal Kaynaklar. *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, 14, 61-71.
- Battaglini, M., & Coate, S. (2007). Inefficiency in legislative policymaking: A dynamic analysis. *American Economic Review*, 97 (1), 118–49.
- Bayrak, M. ve Kanca, O. C. (2013). Türkiye’de 1970-2011 Yılları Arasında Oluşan Ekonomik ve Siyasi Gelişmeler. *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 35, 1-20.
- Becker, G. S. (1993). *Human Capital, A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*. Chicago: National Bureau of Economic Research (NBER), The University of Chicago Pres.
- Bedir, S. (2007). *Kamu Borçlarının Gelir Dağılımı Üzerine Etkileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Berber, M. (2006). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma (Üçüncü Baskı)*. Trabzon: Derya Kitabevi.
- Berkay, F., ve Ağcakaya, S. (2017). Türkiye’de Kamusal Açıkların Finansmanında İç ve Dış Borç Tercihi: 1990-2015 Dönemi. *AKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19 (1), 1-20.
- Bernar, P. H. (1971). *Modern Public Finance* (Fifth edition). UK. Richard D. Irwin Publishing.
- Bernheim, D. B. (1989). A Neoclassical perspective on budget deficits. *Journal of Economic Perspectives*, 3 (2), 55-72.
- Bilge, S., Saygılıoğlu, N., Ulusoy, A., Yılmaz, B.E., Tosunoğlu, Ş., ve Tekin, F. (2012). *Devlet Borçları* (Birinci baskı). Eskişehir: T.C Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Bilgili, Y. (2013). *Karşılaştırmalı İktisat Okulları Ders Notları (Makro İktisadın Teorik Esasları)* (Yenilenmiş 9. Baskı). İstanbul: İkinci Sayfa Basım Yayım Dağıtım.
- Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı [UNDP]. (2020). *Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Raporu*. 25 Ocak 2020 tarihinden

<https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/corporatereports/Annual-report-2020.html> sitesinden alınmıştır.

- Bohn, H. (1990). A positive theory of foreign currency debt. *Journal Of International Economics*, 29, 273-292.
- Bohn, H. (1998). The behavior of u.s. public debt and deficits. *Quarterly Journal of Economics*, 113 (3), 949–63.
- Boratav, K. (2010). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007* (Ondördüncü baskı). Ankara: İmge Yayınevi.
- Brunetti, A. (1997), Political variables in cross-country growth analysis. *Journal of Economic Surveys*, 11 (2), 163-190.
- Caballero, R., & Krishnamurthy, A. (2000). Dollarization of liabilities: Underinsurance and domestic financial underdevelopment. *National Bureau of Economic Research*, 7792, Cambridge.
- Caballero, R., & Krishnamurthy, A. (2004). Smoothing sudden stops. *Journal of Economic Theory*, 119 (1), 104-127.
- Calvo, G., & Guidotti, P. (1990). *Indexation and Maturity of Government Bonds: An Exploratory Model, Capital Markets and Debt Management*. New York: Cambridge University Press.
- Caruntu, C. (2013). Public debt: Structure and characteristics Romania's case. *University of Târgu Jiu, Economy Series*, 3/2013, 1,23
- Ceylan, O. (2014). *Gayri Safi Yurt İçi Hasıla Nasıl Hesaplanır?* 1 Ocak 2021 tarihinde <https://piyasarehberi.org/ekonomi/55-gayri-safi-yurtici-hasila> adresinden alınmıştır.
- Charan, S. (1999). Domestic debt and economic growth in India. *Economy Politics Weekly*, 34 (23), 1445-1453.
- Cole, H. L., & Timothy J. K. (2000). Self-fulfilling debt crises. *Review of Economic Studies*, 67, 91–116.
- Czuma, Ł. (2007). *The Economy Between Socialism And Liberalism*. Lublin: East Pub.
- Çataloluk, C. (2009). Kamu Borçlanması, Gerçekleşme Biçimi ve Makroekonomik Etkileri (Teorik Bir Yaklaşım Türkiye Örneği). *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (21), 225-247.
- Çataloluk, C. (2009). Kamu Borçlanması, Gerçekleşme Biçimi ve Makro Ekonomik Etkileri: Teorik Bir Yaklaşım, Türkiye Örneği. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 240-258.
- Çevik, N. K. ve Cural, M. (2013). İç Borçlanma, Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme Arasında Nedensellik İlişkisi: 1989-2012 Dönemi Türkiye Örneği. *Maliye Dergisi*, 165, 115-139.

- Çivi, H. (1998). *Makro Ekonomi* (Birinci baskı). Ankara: Üniversite Yayınları.
- Darnell, A. C. (1994). *Dictionary of Econometrics*. U.S.A: Edward Elgar Publishing.
- Değer, M. K. (2007). *İhracatın Kompozisyonu ve Ekonomik Büyüme, Orta Gelirli Ülkeler Üzerine Panel Veri Analizleri (1982-2004)*. Ankara: İmaj Yayınevi,
- Demir, E. (2018). *Dış Borçların Enflasyon Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği (1990-2017)*. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Demir, M. (2009). *Türkiye’de Kamu Borçlarının Gelişimi ve Sürdürülebilirliği*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Diamond, P. (1965). National debt in a neoclassical debt model. *Journal of Political Economy*, 55, 1126-1150.
- Dikkaya, M., ve Özyakışır, D. (2013). *Ekonominin Temelleri*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Dikmen, N. (2005). Osmanlı Dış Borçların Ekonomik ve Siyasi Sonuçları. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 19 (2), 137-159.
- Doğan, Z. (2014). Ekonomik Büyüme Süreçlerinin Analizinde Yeni Açılımlar ve Büyümenin Yersel Dinamikleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (6), 365-380.
- Doğanalp, N. (2015). Kamu İç Borcu ve Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33, 181-188.
- Doğruyol, C. (2010). *Kamu Maliyesi* (Üçüncü baskı). Ankara: Savaş Yayınları.
- Doğruyol, C. O. (2012). *Kamu Maliyesi: Bütçe ve Borçlanma* (Altıncı baskı). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Dollar D., & Kraay, A. (2000). *Trade, Growth and Poverty*. Washington: The World Bank Development Research Group.
- Domar, E. D. (1946). Capital expansion, rate of growth, and employment. *Econometrica*, 14 (2), 137 – 147.
- Easterly, W. (2001). *The Elusive Quest For Growth: Economists’ Adventures And Misadventures In The Topics*. Cambridge MA: MIT Press.
- Edizdoğan, N., Çetinkaya, Ö., ve Gümüş, E. (2015). *Kamu Maliyesi*. (Altıncı baskı). Ankara: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Edwards, S. (1998), Openness, Productivity and Growth: What Do We Really Know? *Economic Journal*, 108, 383-398.
- Eğilmez, M. (2015). *Hazine*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eker, A., Altay, A., ve Sakal, M. (1994). *Maliye Politikası*. İzmir: Birleşik Matbaacılık.
- Eker, A., ve Bülbül, D. (2016). *Kamu Maliyesi* (İkinci baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.

- Emirkadı, Ö. (2020). Türkiye'nin Kalkınma Süreci ve Beşerî Sermaye Performansının Değerlendirilmesi. *Journal Of Emerging Economies and Policy*, 5(2), 124-125.
- Erataş, F., ve Başçı, H. (2013). Dış Borç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yükselen Piyasa Ekonomileri Örneği. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 35 (2), 207-230.
- Ercan, Y. N. (2002). İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış. *Planlama Dergisi*, Özel Sayı, 129-138.
- Erdem, M. (2015). *Devlet Borçları* (Altıncı baskı). Bursa: Ekin Kitabevi.
- Erdem, M., Şenyüz, D., ve Tatlıoğlu, İ. (2012). *Kamu Maliyesi* (Onuncu baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Erol, A. (2004). Borçlanmanın Ekonomik Etkileri. *Finans-Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 1, 67-79.
- Evgin, T. (1996). Dış Borçlarımız. *Hazine Dergisi*, 4, 60-80.
- Gedikli, B. (1997). Türkiye de Dış Borçlar Sorunu ve İktisadi Büyüme. *Maliye Dergisi*, 124, 24-38.
- Gök, A. (2003). Türkiye'de İç Borçlanmanın Ekonomik Etkileri. *T.C. Marmara Üniversitesi. İ.İ.B.F. Dergisi*. 18 (1), 119.
- Guin, L. (2011). *Matching Principle*. ABD: Murray State University Press.
- Günaydın, İ. (2004). Vergi-Harcama Tartışması: Türkiye Örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5 (2), 163-181.
- Günçavdı, Ö., ve Küçükçiftçi, S. (2012). *Türkiye Ekonomisinde Büyümenin Kaynakları ve İstihdam Etkileri*. Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, Ankara.
- Gür, S. (2014). *Türkiye'de Vergi Gelirleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Uzun ve Kısa Dönemde İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gürdal, T., Altundemir, M. E., ve Şanver, C. (2015). *Maliye Politikası* (Dördüncü baskı). Sakarya: Kitap Matbaa.
- Gürler, A. S. (1998). *Devlet İç Borç Yönetimi OECD Ülkeleri ve Türkiye Uygulaması*. Uzmanlık Tezi, Yıllık programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Hall R., & Jones C. (1998). Why do some countries produce so much more output than others? *The Quarterly Journal of Economics*, 114 (1), 83-116.
- Haller, A. P. (2012). Concepts of economic growth and development. challenges of crisis and of knowledge. *Economy Transdisciplinarity Cognition*. 15 (1/2012), 66-71.
- Hanushek, E., & Kimko, D. (2000). Schooling, labor-force quality, and the growth of nations, *American Economic Review*, 90, 1184-1200.

- Herber, B. P. (1971). *Modern Public Finance* (Fifth edition). UK: Irwin Economics Publications.
- Herekman, A. (1988). *Kamu Maliyesi Devlet Faaliyetleri ve Finansman Teknikler*. Ankara: Sevinç Matbaası,
- Hermes N., & Lensink, R. (2000). Foreign direct investment, financial development and economic growth, *Journal Of Development Studies*, 40 (1), 142-163.
- Husz, M. (1998). *Human Capital, Endogenous Growth, and Government Policy*. New York: Peter LangPub. Inc.
- Ignat, I., Pohoată, I., Clipa, N., & Luțac, G. (1998). *Economie Politică*. Bucharest: Editura Economică,
- Işık, K., Karayılmazlar, E., Organ, İ., ve Işık, H. (2005). *Devlet Borçları*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- İnce, M. (1996). *Devlet Borçlanması*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- İncekara, A., ve Tatoğlu, Y. F. (2008). *Türkiye Ekonomisinde Son Yıllarda Yaşanan Yüksek Oranlı Büyüme Rakamlarının İç Piyasa Üzerindeki Etkileri*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, Türkiye Ekonomisi Yayınları.
- Jeanne, O. (2000). Foreign currency debt and the global financial architecture. *European Economic Review*, 44 (4-6), 27-719.
- Jeanne, O. (2003). why do emerging market economies borrow in foreign currency?. *IMF Working Paper*, WP/03/177, Washington DC.
- Jones, C. I. (2001). *Introduction to Economic Growth*. New York: W. W. Norton & Company.
- Kamalak, M. (1980). *Kamu Borçlanması ve Türkiye'nin Dış Kamu Borçları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kar, M., ve Taban, S. (2003). Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58 (3), 146-169
- Karagöl, E. T. (2010). Geçmişten Günümüze Türkiye'de Dış Borçlar. *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırma Vakfı*, 26, 1-32.
- Karagül, M. (2002). *Beşerî Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Türkiye Boyutu*. Afyon: Anıt Matbaa.
- Karluk, R. (2005). *Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Karluk, R. (2007). *Türkiye Ekonomisi* (Onbirinci baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Kaynak, M. (2015). *Büyüme Teorileri* (Üçüncü baskı). Ankara: Gazi Kitapevi.
- Kazgan, G. (2002). *Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi* (Dördüncü Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Keating, J. W. (1990). Identifying VAR models under rational expectations. *Journal of Monetary Economics*, 25, 453-476.
- Kepenek, Y., ve Yentürk, N. (2000). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Keskin, A. (2011). Ekonomik Kalkınmada Beşerî Sermayenin Rolü ve Türkiye. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25 (3-4), 125-153.
- Keynes, J. M. (1935). *A Monetary Theory Of Production*. London: Macmillan.
- Kılıçarslan, O., ve Dinç, O. (2007). Türkiye Ekonomisinde Teknoloji ve Transferi. *GAU J. Soc. & Appl. Sci.*, 3(5), 73-75.
- Kibritçiöğlü, A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşerî Sermayenin Yeri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 53 (1), 207-230.
- Knack, S., & Keefer, P. (1995). Institutions and economic performance: Cross-country tests using alternative institutional measures. *Economics and Politics*, 7(3), 207-227.
- Koçak, A. (2009). Küresel Dönemde Türkiye'nin Borç Yapısındaki Dönüşüm. *Maliye Dergisi*, 157 (Temmuz-Aralık), 65-84.
- Konak, A. (2005). *Türkiye'de Dış Borç Yönetimi ve Kamu İç Borçlanmasının Sürdürülebilirliği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Krueger, A., & Lindhal, M. (2001). Education for growth: Why and for whom? *Journal of Economic Literature*, 39(4), 1101-36.
- Kumah, S. P. (2013). Corporate capital structure determinants of listed firms in West African monetary zone– a review of related literature. *Research Journal of Finance and Accounting*, 4 (19), 19-29.
- Kuznets, S. (1973). Modern economic growth: Findings and reflections. *The American Economic Review*, 63 (3), 247-258.
- Lensink, W., & Morrissey, O. (2006). foreign direct investment: flows, volatility and the impact on growth, *Review of International Economics*, 14(3), 478-493.
- Levine, R., & Renelt, D. (1992). A sensitivity analysis of cross-country growth regressions. *American Economic Review*, 82 (4), 942-63.
- Lipset, S. (1959), Some social requisites of democracy: economic development and economic growth, *Journal of Economics*, 14 (4), 511-568.
- Lovrinovic, I., & Benazic, M. (2004). A VAR analysis of monetary transmission mechanism in the European Union. *Zagreb International Review of Economics-Business*, 7(2), 27-42.
- Lucas, R. E. Jr. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22, 3-42.

- Makau, J. K. (2008). *External Public Debt Servicing and Economic Growth In Kenya: An Empirical Analysis*. Unpublished MBA Project, University of Nairobi.
- Malatyali, Ö. (2016). Teknoloji Transferinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi Türkiye Örneği 1989-2014. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13, 62-73.
- Malthus, T. (1798). *An Essay on the Principle of Population, as It Affects the Future Improvement of Society*. London: Johnson.
- Mankiw, N. G. (1992). The reincarnation of Keynesian economics. *European Economic Record*, 36, 559-565
- Margolin, D. (2007). Financial Stability and Local Currency Bond Markets. *Committee on the Global Financial System Papers*, 28, Basel.
- Matiti, C. (2013). The relationship between public debt and economic growth in Kenya. *International Journal of Social Sciences and Project Planning Management*, 1 (1), 65-86.
- Mladen, M. I. (2015). Economic growth and development. *Journal of Process Management – New Technologies, International*, 3 (1), 55-62.
- Monti, P. (2000). *Financial Crises and Reforms: Towards An Assessment Of The Emerging International Financial Architecture*. UK: Routledge.
- MTA (2020). *Madencilik'in Ülke Ekonomisindeki Önemi*. Ankara: MTA Yayını.
- Mucuk, M., ve Alptekin, V. (2008). Türkiye’de Vergi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi VAR Analizi. *Maliye Dergisi*, 155, 159 – 174.
- Oskay, C. S. (2004). *Kamu finansman aracı olarak iç borçlar ve Türkiye ekonomisi üzerine etkileri (1980-2000)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Osundina, K. C., & Osundina, J. A. (2014). Capital accumulation, savings and economic growth of a nation – evidence from Nigeria. *Global Journal of Interdisciplinary Social Sciences*, 3 (3), 151- 155.
- Özbilen, Ş. (2013). *Makro Modellerde Kamu İç Borçlanması. (Türkiye Uygulaması 1980-1995)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özdemir, A., ve Bostan, A. (2011). *Makro İktisat* (Birinci baskı). Ankara: Üniversitem Kitabevi.
- Özel, H. A. (2012). Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 63-72.
- Özgen, F. B., ve Güloğlu, B. (2004). Türkiye’de İç Borçların İktisadi Etkilerinin VAR Tekniği ile Analizi. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 31, 93-114.

- Özgüven, A. (1988). İktisadi Büyüme, İktisadi Kalkınma, Sosyal Kalkınma, Planlama ve Japon Kalkınması, Filiz Kitabevi: İstanbul.
- Parasız, İ. (2003). *Makro Ekonomi Teori ve Politika* (Sekizinci baskı) Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Peavler, R. C. (2017). Analysis of liquidity position using financial ratios. 10 Ocak 2021 tarihinde <https://www.thebalancesmb.com/liquidity-position-analysis-with-ratios-393233> sitesinden alınmıştır.
- Pehlivan, O. (2009). *Kamu Maliyesi*. Trabzon: Derya Yayınevi.
- Peru, F. (1986). *For the Philosophy of New Development*. Serbia: European Center for Peace and Development.
- Piçtak, L. (2014). Review of theories and models of economic growth. comparative economic research. *Central and Eastern Europe*, 17 (1), 45-60.
- Podrecca E., & Carmeci, G. (2001). Fixed investment and economic growth: New results on causality. *Applied Economics* 33, 177-182.
- Ray, J. (1998). *Development Economics*. New Jersey: Princeton University Press.
- Rodrik, D. (2000). Institutions for High-quality Growth: What they are and How to Acquire them, *Studies in Comparative International Development*, 35, 3–31.
- Romer, P. M. (1986). Increasing returns and long-run growth. *Journal of Political Economy*, 94 (5), 1002–1037.
- Rosen, H.S. (1995). *Public Finance* (Forth edition). USA: Richard Irwin Inc.
- Rostow, W. (1960). *The Stages of Economic Growth: A Non – Communist Manifesto*. Cambridge: University Press.
- Rostow, W. (1971). *Politics and the Stages of Growth*. Cambridge, Mass: University Press.
- Sachs, J. D., Aaron, T., & Velasco, A. (1996). Financial crises in emerging markets: ' The lessons from 1995. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1, 147–215.
- Sala-i-Martin, X. (2001). Openness and flexibility are important ingredients of economic growth. *International Monetary Fund*, 30 (16), 261-272.
- Samuelson, A., P. & Nordhaus, D., W. (1995). *Macro Economics* (Fifteenth edition). Amerika: McrawHill.
- Schultz, P. T. (1992). *The Role of Education and Human Capital in Economic Development: An Emprical Assessment*. Kiel: Institutfür Weltwirtschaft.
- Schumpeter J. A. (1934). *The Theory of Economic Development*. Cambridge: Harvard UniversityPress.
- Semmanda, F. (2020). *Factors Affecting Economic Growth in Sub-Saharan Africa A Panel Data Analysis of the Factors that Affect Economic Growth and the Development of Sub-*

- Saharan African Countries*. Bachelor Thesis, Department of Economics, Södertörn University, Stockholm.
- Sever, E. (2009). *Finans, Dış Ticaret ve Büyüme İlişkisi: Türkiye Analizi*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası İktisat, Teori, Politika ve Uygulama* (Onbeşinci baskı). İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2011). *İktisat Biliminin Temelleri* (İkinci baskı). İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Shubita, M. F., & Alsawalhah, J. F. (2012). The relationship between capital structure and profitability. *International Journal of Business and Social Science*, 3 (16), 33-44.
- Smith, A. (2006). *Milletlerin Zenginliği*. (Çev. Derin, H.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları (Eserin orijinali 1776'da yayımlandı).
- Snowdon, B., Vane, H., & Wynarczyk, P. (1998). *Contemporary Trends In Macro Economic Theory*. Warsaw: PWN.
- Solow, R. M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, 70 (1), 65-94.
- Songur, M. (2017). Türkiye'de Beşerî Sermaye ve Fiziksel Sermaye Arasındaki İkame Olanakları: Translog Üretim Fonksiyonu Yaklaşımı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7 (2), 201-224.
- Steinbeck, J. (1939/1961). *Gazap Üzümleri*. Ankara: Remzi Kitabevi.
- Stensnes, K. (2006). Trade Openness and Economic Growth: Do Institutions Matter? *Norwegian Institute of International*, 702.
- Sugözü, İ. H. (2010). *Devlet Borçları IMF-Dünya Bankası ve Türkiye*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Swan, T. W. (1956). Economic Growth and Capital Accumulation. *Economic Record*, 32 (2), 334-361.
- Szybowski, D. (2018). Causes Of public debt and budget deficit. *International Journal of New Economics and Social Sciences*, 2 (8), 58-67.
- Şahinöz, A. (2001). *Türkiye Ekonomisi*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Şamiloğlu, F. (2001). Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Bir Değerlendirme. *Mali Çözüm Dergisi*, 11, 84-93.
- Şanlı, F., ve Aksöz H. (2014). 1980 Sonrası Türkiye'de Dış Borçlanma Üzerinde Yurtiçi Tasarrufların Etkisinin Analizi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 6 (11), 83-98.

- Şeker, M. (2006). Dış Borçlanmaya Teorik Bir Bakış ve Dış Borçların Ekonomik Etkileri. *Sosyoekonomi Dergisi*, 1(Ocak-Haziran), 73-92.
- Şen, H., Yardımcıoğlu, M., ve Kar, M. (2007). *Türkiye’de İç Borçların Gelişimi ve Yönetimi. Türkiye Ekonomisi: Makroekonomik Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. Konya: Çizgi Yayınları.
- Takue, D. (2000). Malthus on taxation and national debt. *History of Political Economy*, 29 (2), 275-294.
- Tarı, R. (2010). *Ekonometri* (Altıncı baskı). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Tezel, S. Y. (2002). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi* (Beşinci baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tokatlıoğlu, M., ve Selen, U. (2017). *Maliye Politikası*. Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Topel, R. (1999). *Labor Markets and Economic Growth, in Handbook of Labor Economics*. Amsterdam: Elsevier Pub.
- Tosunoğlu, Ş. (2012). *Devlet Borçları* (Birinci baskı). Eskişehir: T.C Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Tsoufidis, L. (2007). Classical economists and public debt. *Risec*, 54 (1), 1-12.
- Tural, A. (1996). *Devlet Borçları* (Beşinci Baskı). İzmit: Kocaeli Üniversitesi Yayınları.
- Turan, T. (2008). *İktisadi Büyüme Teorisine Giriş*. İstanbul: Yalın yayıncılık.
- Tüğen, K., Egeli, H., ve Tandırcıoğlu, H. (2018). *Devlet Borçları*. İzmir: Kitap Ana Yayınevi.
- Türkiye Çevre Sorunları Vakfı [TÇSV] (1984). *Türkiye’nin Yeni ve Temiz Enerji Kaynakları*. Ankara: TÇS Vakfı Yayını.
- Uluatam, Ö. (1999). *Kamu Maliyesi* (Altıncı baskı). Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Ulusoy, A. (2007). *Maliye politikası*. Trabzon: Üçyol Kitabevi.
- Ulusoy, A. (2017). *Devlet Borçlanması* (Onuncu baskı). Ankara: Umuttepe Yayınları.
- United Nations [UN] (1970). *Natural Resources of Developing Countries*. New York: United Nations Press.
- Ünsal, E. (2016). *İktisadi Büyüme* (İkinci baskı). Ankara: BB101 Yayınları.
- Üstünel, B. (1990). *Makro Ekonomi: Modern Ekonomilerde Para, İstihdam ve Milli Gelir Teorisi, İktisadi Büyüme ve Kalkınma, Gelişme Politikası ve Planlama, Dış Ticaret ve Dış Ödemeler*. Ankara: Mısır Matbaacılık.
- Vamvakidis, A. (2002). How robust is the growth-openness connection? *Historical Evidence Journal of Economic Growth*, 7, 57–80

- Vardar, E. (2007). *Türkiye’de İç Borçlanmanın Gelişimi*. Uzmanlık Yeterlilik Tezi, T.C. Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Verbon, H., & Van, W. F. (1993). *The Political Economy of Government Debt*. Netherlands: Elsevier Science Publishers.
- Waud, N., R. (1989). *Macro Economics* (Forth edition). Amerika: HarperRow.
- Yalman, İ. N. (2010). *Liberalizasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Bir Kısım Latin Amerika ve Güney Doğu Asya Tipi Ülkelerin Karşılaştırılması*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Erzurum.
- Yaşa, M. (1981). *Devlet Borçları* (Üçüncü Baskı). İstanbul: Has Kurtulmuş Matbaası.
- Yavuz, A. (2009). Başlangıçtan Bugüne Türkiye’nin Dış Borçlanma Serüveni: Durum ve Beklentiler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 20, 227-252.
- Yaylalı, M., ve Lebe, F. (2011). Beşerî Sermaye ile İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 30 (1), 23-51.
- Yeldan, E. (2010). *İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri*. Ankara: Efil Yayınevi.
- Yenal, O. (2013). *Cumhuriyetin İktisat Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yıldırım, Y. E. (2008). *Türkiye Ekonomisinde Kamu Borçlanması 1989-2006*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yülek, A. M. (1997). İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine. *Hazine Dergisi*, 6, 1-18.
- Zeytinoğlu, E. (1996). *Ekonomik Doktrinler ve Sistemler* (İkinci baskı). İstanbul: Mim Yayıncılık.